

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
Κατεύθυνση: Λαογραφία και Εκπαίδευση

“ Όψεις της Χιακής Λαϊκής Παράδοσης ”

Σχεδιασμός Εκπαιδευτικού Προγράμματος
για τη μη τυπική εκπαίδευση

Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία

Μαρίτσα Σ. Σαματά

A.M. 217792

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ρέα Κακάμπουρα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Λαογραφίας Π.Τ.Δ.Ε.,
Ε.Κ.Π.Α. (επιβλέπουσα)

Θωμάς Μπαμπάλης, Καθηγητής Παιδαγωγικής και Διά βίου Μάθησης
Π.Τ.Δ.Ε., Ε.Κ.Π.Α. (συνεπιβλέπων)

Κωνσταντίνα Τσώλη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Σχολικής
Παιδαγωγικής και Πρακτικής Άσκησης Π.Τ.Δ.Ε., Ε.Κ.Π.Α.
(συνεπιβλέπουσα)

Αθήνα, 2024

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	3
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	4
ABSTRACT.....	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
1. Α΄ ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ	
1.1 Λαογραφία και εκπαίδευση	8
1.2 Η άρρηκτη σύνδεση υλικής και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς	12
1.3 Όψεις της Χιακής Λαϊκής Παράδοσης	
1.3.1 Η τεχνογνωσία της παραδοσιακής Μαστιχοκαλλιέργειας στη Χίο	16
1.3.2 Τα ξυστά στο Πυργί της Χίου	21
1.3.3 Η αρχιτεκτονική του Κάμπου Χίου και η καλλιέργεια των εσπεριδοειδών στα περιβόλια του Κάμπου	23
1.3.4 Το πρωτοχρονιάτικο έθιμο: «Τα Αγιοβασιλιάτικα Βαποράκια»	31
1.4 Μεθοδολογία project – βιωματική μάθηση	39
2. Β΄ ΜΕΡΟΣ: ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	
2.1 Αντικείμενο του προγράμματος «Όψεις της Χιακής Λαϊκής Παράδοσης»....	41
2.2 Στοιχεία εφαρμογής του σχεδίου εργασίας	41
2.3 Σκοπός	44
2.4 Γενικοί στόχοι (γνωστικοί, συναισθηματικοί, ψυχοκινητικοί)	44
2.5 Μεθοδολογία	45
2.6 Οργάνωση του σχεδίου εργασίας	
2.6.1 Ο παραδοσιακός τρόπος μαστιχοκαλλιέργειας	46
2.6.2 Από το δάκρυ στο κουφέτο	61
2.6.3 Προτεινόμενες συνθετικές δραστηριότητες	71
2.6.4 Προτάσεις αξιολόγησης	74
2.6.5 Γνωρίζοντας-αναγνωρίζοντας τα ξυστά	76
2.6.6 Η τέχνη των ξυστών	93
2.6.7 Προτεινόμενες συνθετικές δραστηριότητες	99
2.6.8 Προτάσεις αξιολόγησης	100
2.6.9 Γνωρίζω τον Κάμπο	102
2.6.10 Τα ευωδιαστά εσπεριδοειδή του Κάμπου	120
2.6.11 Προτεινόμενες συνθετικές δραστηριότητες	129
2.6.12 Προτάσεις αξιολόγησης	129
2.6.13 Τα Αγιοβασιλιάτικα Καραβάκια	132
2.6.14 Απόψε το καράβι μας χαίρεται π' αρμενίζει, μαζί με τον παινεματή, σφυρά, καλησπερίζει	148
2.6.15 Προτεινόμενες συνθετικές δραστηριότητες	154
2.6.16 Προτάσεις αξιολόγησης	156
3. Ο αναστοχασμός και η αξιολόγηση ως εφελτήριο μελλοντικής δράσης	158
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	159
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
Α. ΠΗΓΕΣ	161
Β. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	164

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πρωταρχικός λόγος και κριτήριο για την επιλογή του θέματος και ενασχόλησής μου με αυτό ήταν και είναι η αγάπη που τρέφω για την ιδιαίτερη πατρίδα μου, τη Χίο. Αν και κατοικώ στην Αθήνα, πάντα ο νους μου ανατρέχει στον τόπο μου και έτσι η ιδέα σχεδιασμού ενός εκπαιδευτικού προγράμματος για παιδιά με όψεις από τη Χιακή Λαϊκή Παράδοση ήρθε με φυσικότητα στη σκέψη μου. Ένα πρόγραμμα που μπορεί να υλοποιηθεί μέσα στον ετήσιο κύκλο και να φέρει τα παιδιά που κατοικούν εκεί, σε βιωματική επαφή με την πολιτιστική κληρονομιά του νησιού τους, την τοπική ιστορία, την έννοια της παράδοσης και να απαντήσει σε ερωτήματα “τι είναι η παράδοση;”, “είναι κάτι ξεχασμένο στο παρελθόν ή κάτι ζωντανό με έντονη παρουσία στη ζωή μας;”.

Θα ήθελα σε αυτό το σημείο να εκφράσω τις ειλικρινείς μου ευχαριστίες αρχικά στην καθηγήτρια και επιβλέπουσα της παρούσας διπλωματικής εργασίας την κα Ρέα Κακάμπουρα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Λαογραφίας του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών για τις γνώσεις και τα εφόδια που μας μοίρασε καθόλη τη διάρκεια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος “Λαογραφία και Εκπαίδευση” κάνοντάς μας κοινωνούς στον ενθουσιασμό της για αυτή την επιστήμη, καθώς και τον κο Θωμά Μπαμπάλη, Καθηγητή Παιδαγωγικής και Δια Βίου Μάθησης του Π.Τ.Δ.Ε. και την κα. Κωνσταντίνα Τσώλη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Σχολικής Παιδαγωγικής και Πρακτικής Άσκησης του Π.Τ.Δ.Ε. που μου έκαναν την τιμή να είναι συνεπιβλέποντες της διπλωματικής μου εργασίας.

Από καρδιάς, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου και τους φίλους, που στάθηκαν δίπλα μου και με ενίσχυσαν μέσα σε αυτό το χρονικό διάστημα μελέτης και συγγραφής της παρούσας εργασίας.

Τέλος, ευχαριστίες θα ήθελα επιπλέον να απευθύνω στους: κ. Ευάγγελο Κοτατή, κ. Μαρία Ξύδα, κ. Στέλλα Τσιροπινά, το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς και το Σύλλογο Πυργούσων Αττικής "ΤΟ ΠΥΡΓΙ ΧΙΟΥ" για την παραχώρηση άδειας χρήσης εικόνων και φωτογραφικού υλικού από τις εκδόσεις τους για τις ανάγκες σχεδιασμού του εκπαιδευτικού πολιτιστικού προγράμματος στην παρούσα διπλωματική εργασία.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία "Όψεις της Χιακής Λαϊκής Παράδοσης" εστιάζει στον σχεδιασμό ενός εκπαιδευτικού πολιτιστικού προγράμματος για παιδιά ηλικίας 10-12 ετών στο πλαίσιο της μη τυπικής εκπαίδευσης, προκειμένου μέσα από αυτή τη διαδικασία τα παιδιά να έρθουν σε επαφή με την ιστορία του τόπου τους, τα έθιμα, τις παραδόσεις και παραδοσιακές τεχνικές, να αντιληφθούν την έννοια του λαϊκού πολιτισμού και της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και τη διαφύλαξη της ζώσας λαϊκής παράδοσης στη σύγχρονη εποχή. Για αυτούς τους στόχους επιλέχθηκαν τέσσερις θεματικές ενότητες: η παραδοσιακή τεχνική της Μαστιχοκαλλιέργειας, τα Ξυστά στο Πυργί της Χίου, ο Κάμπος με την αρχιτεκτονική και τα εσπεριδοειδή του και το πρωτοχρονιάτικο έθιμο με τα Αγιοβασιλιάτικα Καραβάκια. Το πρόγραμμα βασίζεται στις αρχές της ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας που εντάσσονται στη μέθοδο project, και σύμφωνα με τον σχεδιασμό του λαμβάνει χώρα τόσο σε αίθουσες διδασκαλίας (μη τυπικής εκπαίδευσης) όσο και σε μουσειακούς χώρους.

Λέξεις κλειδιά: λαογραφία, λαϊκός πολιτισμός, άυλη πολιτιστική κληρονομιά, εκπαιδευτικό πρόγραμμα, μέθοδος project, οπτική εθνογραφία, μαστίχα, Ξυστά, Κάμπος, Βαποράκια

ABSTRACT

This current master thesis "Aspects from the Folk Culture of Chios Island" presents the creation of an educational cultural program for children at the age of 10 to 12 years old which can be implemented in a non formal learning environment. Through this learning procedure, the children are getting in touch with the local history of their Island, the folklore and the traditional techniques. In addition, the meaning of folk culture, the intangible cultural heritage and the safeguarding of the living aspects of folk culture in the present, during modern times can be perceived. In order to achieve this aim, four units are chosen which are the following ones: the know-how of cultivating mastic on the island of Chios, the Xysta at Pyrgi, the architecture and the citrus trees of Kampos and the New Year's Day custom of Steamboats. This educational program is based on the principles of cooperative teaching that are part of the project method and it is designed to take place both in teaching rooms (of non-formal education) as far as Museums.

Keywords: folklore, folk culture, intangible cultural heritage, educational program, project method, visual ethnographic methodology, mastic, Xysta, Kampos, Steamboats' custom

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτελεί την ολοκλήρωση του κύκλου σπουδών του μεταπτυχιακού προγράμματος «Λαογραφία και Εκπαίδευση» του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Δύο ήταν οι βασικές συνιστώσες που με έκαναν να ασχοληθώ με το συγκεκριμένο θέμα και τον τρόπο με τον οποίο μπορεί αυτό να λειτουργήσει σε ένα εκπαιδευτικό περιβάλλον. Αφενός, η καταγωγή μου από το νησί της Χίου, αφετέρου τα προσωπικά βιώματα από την παιδική μου ηλικία, με τη συμμετοχή μου σε παιδαγωγικά λαογραφικά εκπαιδευτικά προγράμματα σε μουσειακούς χώρους, όπως στο Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, καλλιέργησαν μέσα μου από πολύ νωρίς το ενδιαφέρον μου για την παράδοση και με ώθησαν στην ιδέα δημιουργίας ενός τέτοιου προγράμματος, που εντάσσεται στο πλαίσιο της μη τυπικής εκπαίδευσης, ώστε τα παιδιά να έρθουν σε επαφή με την ιστορία και παράδοση του τόπου τους, σε περιβάλλον εκτός της σχολικής τάξης. Και με αυτόν τον τρόπο, μακριά από τη βαθμολογική αξιολόγηση, τα παιδιά να αναπτύξουν μεγαλύτερη ελευθερία έκφρασης, να κοινωνικοποιηθούν, να διευρύνουν τους γνωστικούς τους ορίζοντες μέσω της βιωματικής μάθησης και να αναπτύξουν δεξιότητες και καλλιτεχνικές κλίσεις.

Η εργασία διαρθρώνεται σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος αποτελεί μία θεωρητική και βιβλιογραφική προσέγγιση των σχέσεων ανάμεσα στην επιστήμη της Λαογραφίας με την Εκπαίδευση, της υλικής και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, των επιμέρους θεμάτων που απαρτίζουν τις τέσσερις ενότητες του εκπαιδευτικού προγράμματος: της παραδοσιακής μαστιχοκαλλιέργειας, των ξυστών στο Πυργί, την αρχιτεκτονική και την καλλιέργεια των εσπεριδοειδών στον Κάμπο και του εθίμου της Πρωτοχρονιάς με τα φημισμένα караβάκια στο νησί της Χίου, καθώς παρουσιάζεται και η μεθοδολογία project – βιωματικής μάθησης στην οποία στηρίζεται το εκπαιδευτικό αυτό πρόγραμμα.

Στο δεύτερο μέρος καταγράφεται το σχέδιο διδασκαλίας των τεσσάρων αυτών ενοτήτων, διάρκειας 8 διδακτικών δώρων, οι οποίες προτείνεται να υλοποιηθούν στη διάρκεια ενός έτους, καθώς σημαντικό ρόλο παίζει η εποχή στην οποία το θέμα της κάθε ενότητας εντάσσεται. Την ολοκλήρωση των τεσσάρων διδακτικών ωρών ανά ενότητα, ακολουθούν προτεινόμενες συνθετικές δραστηριότητες και προτεινόμενοι τρόποι

αξιολόγησης. Οι δυο ενότητες δημιουργήθηκαν για να λάβουν χώρα σε εκπαιδευτική αίθουσα/ αίθουσα διδασκαλίας μη τυπικής εκπαίδευσης και οι άλλες δύο τοποθετήθηκαν σε μουσειακούς χώρους, συγκεκριμένα στο Μουσείο Μαστίχας Χίου που ανήκει στο Δίκτυο θεματικών Μουσείων του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ) και στο Μουσείο Εσπεριδοειδών στον Κάμπο της Χίου.

Τα 8 διδακτικά δίωρα είναι τα εξής:

1 ^ο δίωρο:	<i>Ο παραδοσιακός τρόπος μαστιχοκαλλιέργειας</i>	Μουσείο Μαστίχας (ΠΙΟΠ)
2 ^ο δίωρο:	<i>Από το δάκρυ στο κουφέτο</i>	
3 ^ο δίωρο:	<i>Γνωρίζοντας-αναγνωρίζοντας τα ζυστά</i>	Αίθουσα διδασκαλίας μη τυπικής εκπαίδευσης
4 ^ο δίωρο:	<i>Η τέχνη των ζυστών</i>	
5 ^ο δίωρο:	<i>Γνωρίζω τον Κάμπο</i>	Μουσείο Εσπεριδοειδών Κάμπου Χίου
6 ^ο δίωρο:	<i>Τα ευωδιαστά εσπεριδοειδή του Κάμπου</i>	
7 ^ο δίωρο:	<i>Τα Αγιοβασιλιάτικα Καραβάκια</i>	Αίθουσα διδασκαλίας μη τυπικής εκπαίδευσης
8 ^ο δίωρο:	<i>Απόψε το καράβι μας χαίρεται π’ αρμενίζει, μαζί με τον παινεματή, σφυρά, καλησπερίζει</i>	

1. Α΄ ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1.1 Λαογραφία και εκπαίδευση

Θεμελιωτής και "πατέρας", όπως ονομάστηκε, της λαογραφικής επιστήμης στην Ελλάδα είναι ο Νικόλαος Πολίτης (1909: 7), ο οποίος στον Α' Τόμο του περιοδικού Λαογραφία την όρισε ως την *«σπουδή των δημωδών παραδόσεων, δοξασιών, εθίμων, τα δημώδους αγράφου φιλολογίας και παντός καθόλου του συντελούντος εις ακριβεστέραν γνώσιν του λαού»*. Στο κέντρο του αντικειμένου της νέας επιστήμης ήταν ο λαός και επιδίωξη φαινόταν να είναι η προσπάθεια διάσωσης του λαϊκού (αγροτικού) πολιτισμού *ιδιαίτερα (...) προς απόδειξιν της πολλαχώς αμφισβητηθείσης καταγωγής του ημετέρου έθνους*. Την θέση αυτή της εθνικής αναγκαιότητας να αποδειχθεί η ιστορική συνέχεια του ελληνικού έθνους, σε μία μάλιστα περίοδο ανασυγκρότησης του κράτους, την υποστήριζαν πολλοί διανοούμενοι της εποχής εκείνης όπως ιστορικοί, γλωσσολόγοι, φιλόλογοι και ερασιτέχνες λαογραφούντες (Κακάμπουρα, 2012: 328). Εξ' αρχής λοιπόν, η λαογραφία αποτελεί το μέσο οικειοποίησης της εθνικής και πολιτιστικής ταυτότητας (Δαμιανού, 2013: 217).

Στον ορισμό της λαογραφίας του Ν. Πολίτη, η οποία εξετάζει τις παραδοσιακές εκδηλώσεις (με λόγους, πράξεις και ενέργειες) του ψυχικού και κοινωνικού βίου του λαού, ο Στίλπων Κυριακίδης έρχεται να προσθέσει και τη μελέτη του υλικού-φυσικού βίου, ως αδιαίρετο στοιχείο του λαϊκού πολιτισμού. Και ο Δημήτρης Λουκάτος (1968: 236-237) θέτει τον ορισμό: λαογραφία είναι η επιστήμη "που παρακολουθεί και ερμηνεύει τις εκδηλώσεις της ζωής του λαού, πνευματικές, ψυχικές, κοινωνικές και (καλλι)τεχνικές, που αποτελούν τον πολιτισμό του ίδιου του λαού και του έθνους", όπου λαός και έθνος "συνταυτίζονται".

Ο Μιχάλης Μερακλής (2011: 13) τονίζει τον ανθρωπολογικό και κοινωνικό χαρακτήρα της λαογραφικής επιστήμης, που θέτει φυσικά στο κέντρο τον λαό και παρατηρεί την εξέλιξη της λαϊκής δημιουργίας στην πορεία του χρόνου ανάμεσα στο δίπολο παρελθόν-παρόν.

Ως προς την ιστορική διαδρομή, τη σημασία της διδασκαλίας του λαϊκού πολιτισμού τη συναντάμε ήδη από το β' μισό του 19ου αι., την εποχή της ανασυγκρότησης των

ταυτοτήτων των εθνών-κρατών στην Ευρώπη για και τα Βαλκάνια υπό το πνεύμα του ρομαντικού εθνοκεντρισμού (Κακάμπουρα, 2010: 216). Έτσι και στην Ελλάδα ο Ν. Πολίτης προτρέπει τους δασκάλους να συλλέξουν λαογραφικό υλικό και επιπρόσθετα συμβάλλει ο Γ. Μέγας με την προτροπή προς τους εκπαιδευτικούς, εκτός από τη συλλογή να προωθήσουν μέσω θεατρικής επιτέλεσης τη διάδοση του υλικού αυτού από το περιβάλλον του σχολείου στην ευρύτερη κοινωνία, στην οποία λαϊκοί χοροί, τραγούδια, έθιμα και τα τελετουργίες είχαν αρχίσει να υποχωρούν, ως συνέπεια της αστικοποίησης και του εκσυγχρονισμού (Κακάμπουρα-Τίλη, 2006: 183-184). Όπως αναφέρει ο Γ. Μέγας (1939: 17) "*ο δάσκαλος πρέπει να καθιστά και εντός και εκτός του σχολείου το λαϊκόν κέντρόν όλης της μορφωτικής και διδακτικής εργασίας*".

Ο κύκλος της καταγραφής και συλλογής λαογραφικού υλικού από τους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι δεν γνώριζαν και δεν κατείχαν την επιστημονική μεθοδολογία κλείνει όταν μετά από καθυστέρηση χρόνων, το 1966, εντάσσεται το μάθημα της Λαογραφίας στο "Αναλυτικόν και Ωρολόγιον Πρόγραμμα Παιδαγωγικών Ακαδημιών" και αργότερα σε Πανεπιστημιακές σχολές (Καπανιάρης, 2017: 55).

Ο Νικόλαος Πολίτης μέσα από καίριες θέσεις που κατείχε στο Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως και στο Εθνικό Πανεπιστήμιο έδωσε νέα ώθηση στην ανάπτυξη της λαογραφίας. Το 1884 εντάσσονται προς διδασκαλία στο ωρολόγιο πρόγραμμα του ελληνικού σχολείου, κείμενα Ελλήνων λογογράφων και ποιητών και έτσι, οι μαθητές διδάσκονται δημοτικά τραγούδια, παραμύθια, μύθους και παραδόσεις, παροιμίες κ.ά. Παρατηρείται μέχρι το τέλος του 19ου αι. μία σημαντική αύξηση του λαογραφικού στοιχείου στα προγράμματα σπουδών (Πασχαλίδου, 2004). Σήμερα, στο πλαίσιο της τυπικής εκπαίδευσης στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια εκπαίδευση δεν υπάρχει ξεχωριστό μάθημα για τη λαογραφία. Ωστόσο, στο δημοτικό σχολείο υπάρχουν αναφορές λαογραφικών στοιχείων στα βιβλία της γλώσσας, του Ανθολογίου και σε μαθήματα όπως η μουσική, τα θρησκευτικά, τα εικαστικά, η μελέτη περιβάλλοντος κ.ά. (Καπανιάρης, 2017). Επίσης, λαογραφικά θέματα μπορούν να ενταχθούν σε μαθήματα όπως αυτό προτείνεται από το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Σπουδών (Δ.Ε.Π.Σ.) και τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ.). Στον αντίποδα, λαογραφικά εκπαιδευτικά προγράμματα ανθούν από φορείς στον τομέα της μη τυπικής εκπαίδευσης.

Τον ορισμό της μη τυπικής εκπαίδευσης μας έδωσαν το 1974 οι Coombs και Amhed

(1974: 8). Έτσι, ως μη τυπική εκπαίδευση ορίζεται κάθε οργανωμένη εκπαιδευτική δραστηριότητα, που υλοποιείται εκτός του πλαισίου του τυπικού συστήματος, στοχεύει σε συγκεκριμένο κοινό, είτε παιδιά, είτε ενήλικους και βασίζεται σε συγκεκριμένους εκπαιδευτικούς στόχους. Σύμφωνα με τον Ανδρέα Δαβαλά (2010), μέσα από τη μη τυπική εκπαίδευση ενσαρκώνεται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο το πρόσταγμα της δια βίου μάθησης καθώς έχει την ιδιότητα να καταργεί παράγοντες όπως οικονομικούς, ψυχολογικούς και ηλικιακούς, οι οποίοι πιθανά αποκλείουν τα άτομα από τη γνωστική διαδικασία και επιπρόσθετα έχει την ιδιότητα να προσφέρει εφόδια στα άτομα, από νεαρή ηλικία, που θα τα κάνει να νιώσουν ενεργά και παραγωγικά αντιμετωπίζοντας έτσι τις δυσκολίες και τη ρευστότητα που διέπει της κοινωνικές σχέσεις του σήμερα. Στους φορείς εκπροσώπησης της μη τυπικής εκπαίδευσης συμπεριλαμβάνονται οι σύλλογοι αλλά και τα Μουσεία με τις εκπαιδευτικές δράσεις τους.

Θεμελιώδης αρχή της "οπτικής παιδείας" που προσφέρει το Μουσείο, όπως γράφει η Αίγλη Ζαφειράκου (2000) είναι "η παιδαγωγική του βλέμματος". Τα υλικά αντικείμενα αποτελούν ένα σημαντικό εκπαιδευτικό εργαλείο, καθώς μέσα από τη βιωματική προσέγγισή τους ενεργοποιούνται όλες οι αισθήσεις του ατόμου (όραση, ακοή, όσφρηση, αφή, γεύση) παράλληλα με τη διαδικασία της νόησης. Η ενεργητική συμμετοχή του ατόμου στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι από τους βασικότερους στόχους που θέτει η σύγχρονη Μουσείοπαιδαγωγική (Νικονάνου, 2010). Έτσι, μέσα από την ενεργητική συμμετοχή στο περιβάλλον του Μουσείου, τα παιδιά μπορούν να ψυχαγωγηθούν, να αντλήσουν έμπνευση και ευχαρίστηση, να εκφραστούν δημιουργικά, να καλλιεργήσουν αξίες και δεξιότητες, συγχρόνως δε, να νιώσουν πιο ελεύθερα, απαλλαγμένα από την αγωνία της βαθμολόγησης με την απουσία πίεσης, επίδοσης και καταναγκασμού (Νικονάνου, 2015: 91-92).

Τέλος, η συνεισφορά των λαογραφικών μουσείων στην εκπαίδευση ήδη από το 1990, τόσο εκείνων των μεγάλων αστικών κέντρων όσο και των μικρότερων της ελληνικής περιφέρειας, έγκειται στην επένδυσή τους σε καινοτόμα εκπαιδευτικά προγράμματα που σαν στόχο είχαν και έχουν την ευαισθητοποίηση των παιδιών όσον αφορά το λαϊκό πολιτισμό και την εξοικείωσή τους με την ιστορία του τόπου τους (Κουβέλη, 2000).

Η επιστήμη της λαογραφίας έχει την ιδιότητα να μελετά τόσο σε εθνικό-τοπικό όσο και σε διεθνές-υπερτοπικό επίπεδο, μέσα από τη διαχρονικότητα και τη διατοπικότητα που εντοπίζονται στα λαογραφικά στοιχεία σε διάφορους λαούς (Δαμιανού, 2013: 219).

Συνεπώς, ο λαϊκός πολιτισμός αποτελεί πρόσφορο έδαφος για την ενδυνάμωση της εθνικής ταυτότητας και συνείδησης σε μονοπολιτισμικά μαθητικά περιβάλλοντα αλλά και για την ανάδειξη της διαπολιτισμικότητας σε σένα πολυπολιτισμικό μαθητικό περιβάλλον, όπως συμβαίνει στη σύγχρονη εποχή (Κακάμπουρα, 2005: 267-274 και Δαμιανού, 2013: 226-227).

Ο παιδαγωγικός χαρακτήρας της λαογραφίας διαφαίνεται από την ένταξή της στις θεωρητικές και ανθρωπιστικές επιστήμες (Δαμιανού, 2013: 217). Θερμή υποστηρίκτρια της σύγκλισης της λαογραφίας με την Ιστορία και την Κοινωνική Ανθρωπολογία υπήρξε η λαογράφος Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος. Επίσης, η Τοπική Ιστορία διασταυρώνεται με τον λαϊκό πολιτισμό και τη λαϊκή παράδοση του τόπου που μελετά. Μέσα από την επαφή του με την τοπική ιστορία, ο άνθρωπος επαναπροσδιορίζει τη σχέση του με το λαϊκό πολιτισμό και ενισχύει την πολιτισμική του ταυτότητα, που δέχεται αλλοτρίωση και πλήγματα από οικονομικούς και κοινωνικούς μετασχηματισμούς στο πλαίσιο μίας πολιτισμικής ισοπέδωσης (Ασωνίτης & Παππάς, 2006).

1.2 Η άρρηκτη σύνδεση υλικής και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς

Σημαντικότερο κεφάλαιο της επιστήμης της λαογραφίας είναι η μελέτη του υλικού βίου. Στον υλικό βίο συγκαταλέγονται στοιχεία που σχετίζονται με τον οικισμό, το σπίτι, τα έπιπλα και σκεύη, την ενδυμασία, την τροφή, την ποιμενική ζωή, τις γεωργικές καλλιέργειες, την αλιεία και σπογγαλιεία, το κυνήγι, τη μελισσοκομία, τις τεχνικές και τεχνογνωσίες, τα επαγγέλματα και τη λαϊκή βιοτεχνία (Ημελλος, 1995: 13-17).

Όπως επισημαίνει ο Στίλπον Κυριακίδης (1922: 43), όλες οι κατηγορίες του λαϊκού πολιτισμού υλικές πνευματικές και κοινωνικές είναι εκδηλώσεις μιας ενιαίας και αδιαιρέτου ζωής και ψυχής και *«δια τούτο πολλάκις υφίστανται την επίδρασιν αλλήλων, διασταυρώνονται, μεταπίπτουσιν εις αλλήλας και πολλάκις συγχέονται. Δια τούτον τον λόγον και δεν είναι ορθόν να μελετώνται καθ' εκάστην εντελώς κεχωρισμενως, χωρίς την μελέτην αυτών να συνοδεύη και η εποπτεία όλων των άλλων και ιδία η βαθεία γνώσις της κοινής πασών τούτων πηγής, της λαϊκής ζωής»*.

Η Ανδρομάχη Οικονόμου (2014: 26) παραθέτει τον ορισμό του υλικού βίου κατά τον οποίο *«Υλικός πολιτισμός είναι η έρευνα και μελέτη, συγχρονική και διαχρονική, των τεχνουργημάτων/χειροτεχνημάτων και η κατανόηση και ερμηνεία των τρόπων παραγωγής και κατανάλωσής τους, των αντιλήψεων, δοξασιών και πεποιθήσεων, των νοοτροπιών και των συμπεριφορών, όπως αυτά αποτυπώνονται και ενσωματώνονται στα αντικείμενα/τεχνουργήματα του πολιτισμού εν γένει μιας κοινωνίας ή μιας πολιτισμικής ομάδας»*.

Μήπως όμως τόσο η υλική όσο και η άυλη πολιτιστική κληρονομιά συνιστούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος;

Αρχής γενομένης από το 2002 και μέσα από τις ζυμώσεις σε διεθνές επίπεδο για την κατάρτιση σύμβασης Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO¹, υιοθετείται από την ελληνική πολιτεία ο όρος *άυλα πολιτιστικά αγαθά* με σκοπό τη θέσπιση διαφύλαξης της πολιτιστικής κληρονομιάς, που έως τότε βρισκόταν κάτω από την ομπρέλα του όρου *παραδοσιακός και σύγχρονος λαϊκός πολιτισμός*. Σύμφωνα λοιπόν με το νόμο 3028/2002 περί προστασίας των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς (ΦΕΚ 153/Α'/28.6.2002), στα *άυλα πολιτιστικά αγαθά* συμπεριλαμβάνονται εκφράσεις, δραστηριότητες και πληροφορίες όπως μύθοι, έθιμα

¹ Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά της Ελλάδας: <https://ayla.culture.gr/>

προφορικές παραδόσεις, χοροί, δρώμενα, τραγούδια, μουσική, τεχνικές ή δεξιότητες που μαρτυρούν την ύπαρξη παραδοσιακού πολιτισμού, λαϊκού και λόγιου.

Η σύμβαση προχωρώντας ένα στάδιο παρά πέρα ορίζει πλέον την Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά ως το σύνολο των πρακτικών, αναπαραστάσεων εκφράσεων συμπεριλαμβανομένης της γλώσσας, γνώσεων και τεχνικών καθώς και των εργαλείων αντικειμένων χειροτεχνημάτων και πολιτιστικών χώρων που συνδέονται άμεσα οι κοινότητες, είτε με την έννοια της ομάδας, είτε ως μεμονωμένα άτομα που ασκούν, επιτελούν, αναδημιουργούν και μεταβιβάζουν από γενιά σε γενιά και οι οποίες αναγνωρίζουν ότι αποτελούν μέρος της πολιτιστικής τους κληρονομιάς.

Κατόπιν της κύρωσης της σύμβασης για την Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά της UNESCO (Οκτώβριος 2003) και τη σταδιακή έγκριση και αποδοχή της σε 178 χώρες συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας (Δεκέμβριος 2006) με το Ν. 3521 (ΦΕΚ 275/Α/22-12-2006), η άυλη διάσταση των πολιτισμικών αγαθών αναγνωρίζεται ως ισάξια των υλικών τεκμηρίων (Φωτοπούλου, 2016).

Έτσι, η κοινότητα ή ομάδα δεν ορίζεται με κριτήριο το μέγεθός της. Μπορεί, όπως προαναφέρθηκε, η ομάδα να απαρτίζεται από το σύνολο της τοπικής κοινωνίας που συμμετέχει στην έκφραση των στοιχείων άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, μπορεί να αποτελείται μόνο από τους γνώστες μίας παραδοσιακής τέχνης η τεχνικής, μπορεί να είναι ακόμα και ένα άτομο ως ο ίδιος ο φορέας, όπως προβλέπει η σύμβαση.

Για να γίνει πιο αντιληπτό μπορούμε να φέρουμε ένα παράδειγμα σχετικά με την οργάνωση και τη δράση των κοινοτήτων. Η τεχνογνωσία της παραδοσιακής Μαστιχοκαλλιέργειας στη Χίο εγγράφηκε στο εθνικό ευρετήριο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς το 2014. Οι μαστιχοπαραγωγοί στη Χίο είναι ενταγμένοι τόσο στα πρωτοβάθμια σωματεία τους ανά μαστιχοχώρι όσο και στην Ένωση Μαστιχοπαραγωγών Χίου (Ε.Μ.Χ.). Σε αντίθεση οι ξυλοναυπηγοί δεν διαθέτουν επαγγελματική οργάνωση. Η Ξυλοναυπηγική ή παραδοσιακή ναυπηγική εγγράφηκε στο κατάλογο το 2013.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η κοινότητα έχει την ικανότητα να δημιουργεί ένα συλλογικό συναίσθημα ανήκειν και να παρέχει μία αίσθηση ταυτότητας και συνέχειας (άρθρο 2, παρ. 1) για αυτό και διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς τους.

Αναφορικά με τη διασφάλιση της βιωσιμότητας της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς χρησιμοποιούνται οι όροι *διατήρηση* και *συντήρηση* (διεθνώς στην Ευρώπη "conserving" και στις Η.Π.Α. "preserving") ενώ για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά, ο όρος που υιοθετήθηκε είναι η *διαφύλαξη* (safeguarding) (Οικονόμου 2017-2018: 18-19). Και αυτό γιατί υπάρχει διαφορά ανάμεσα στην έννοια της διαφύλαξης και της προστασίας. Προστατεύω σημαίνει προνοώ για την καλή διατήρηση και συντήρηση των μνημειακών συνόλων (αρχιτεκτονικών ή κινητών μνημείων) και του περιβάλλοντος στο οποίο αυτά εντάσσονται, θωρακίζω απέναντι στις καιρικές απειλές, τη φθορά του χρόνου ή τις επιβλαβείς ανθρώπινες επεμβάσεις.

Από την άλλη πλευρά δεν μπορεί να προστατευτεί η άυλη πολιτισμική κληρονομιά, υπό το πρίσμα της στατικότητας, από την αλλαγή και το μετασχηματισμό για το λόγο του ότι πρόκειται για μία ζωντανή πραγματικότητα που συμπορεύεται με το χρόνο εξελίσσεται, εμπλουτίζεται, προσαρμόζεται, αλλάζει, και μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά.

Επομένως, η διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς δεν συνιστά επιστροφή στην αυθεντική ή γνήσια πολιτιστική έκφρασή της αλλά την προσεγγίζει ως κάτι ζωντανό, που μέσα από τις συνεχείς και σύνθετες κοινωνικές και πολιτισμικές εξελίξεις και διαδικασίες εξελίσσεται κι εκείνη μαζί τους, ανασχηματίζεται, νοηματοδοτείται εκ νέου.

Τα μέτρα που αποβλέπουν στη διασφάλιση της βιωσιμότητας της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς συμπεριλαμβάνουν την έρευνα και τεκμηρίωση ενός στοιχείου Άυλης πολιτιστικής Κληρονομιάς, την ενίσχυση των συνθηκών μεταβίβασης στις νεότερες γενιές την ανάδειξη της σπουδαιότητάς της στο κοινό, εγχωρίως και διεθνώς, καθώς και την ευαισθητοποίηση των τοπικών κοινωνιών και του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου για την αξία αυτής.

Πιο συγκεκριμένα, για την ευαισθητοποίηση της κοινωνίας επιστρατεύεται κάθε δυνατό μέσο όπως είναι ο σχεδιασμός και η υλοποίηση εκπαιδευτικού υλικού και η αξιοποίηση σύγχρονων τεχνολογικών εξοπλισμών στη δημιουργία δομών τυπικής και μη τυπικής εκπαίδευσης, που στοχεύουν στη διαφύλαξη και μεταλαμπάδευση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στις νεότερες γενιές.

Καθοριστική σε αυτό είναι η συμμετοχή των κοινοτήτων, των φορέων, των θεσμών αυτοδιοίκησης και των φορέων πολιτισμικής διαχείρισης, όπως είναι οι πολιτιστικοί σύλλογοι και τα μουσεία.

Κατανοούμε λοιπόν, ότι μέσα στην έννοια της *άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς* συμπεριλαμβάνεται τόσο η υλική όσο και η άυλη ζώσα παράδοση, την οποία εκφράζουν με πλήρη συνειδητοποίηση και πίστη, τα άτομα και οι κοινότητες-ομάδες στη σύγχρονη εποχή.

1.3 Όψεις της Χιακής Λαικής Παράδοσης

1.3.1 Η τεχνογνωσία της παραδοσιακής Μαστιχοκαλλιέργειας στη Χίο

Μαστίχα είναι η «ευώδης και διαυγής ως ο κρύσταλλος» ρητίνη (Ζολώτας, 1921: 214-215), που βγαίνει από τον κορμό και τα κυριότερα κλαδιά του μαστιχόδεντρου. Η έκκριση αυτή προκύπτει από τις τομές στον κορμό ή τα κλαδιά του δέντρου (κεντήματα) με αιχμηρό εργαλείο και έτσι η μαστίχα ρέει ως δάκρυ. Το όνομά της πιθανότατα προέρχεται από το ρήμα *μασώ* ή από την αρχαία λέξη *μάστιξ* που σημαίνει μαστίγιο καθώς παλαιότερα ο σχίνος «εμαστιγώνετο» αντί του κεντήματος (EMX, χ.χ.: 2).

Το μαστιχόδεντρο ή αλλιώς μαστιχοφόρος σχίνος είναι ένας αειθαλής θάμνος, ανθεκτικός καθώς έχει την ικανότητα να ευδοκιμεί στα άνυδρα και πετρώδη εδάφη της νότιας Χίου. Ο κορμός του είναι κοντόχοντρος, τα κλαδιά του μακριά, γέρνουν προς τα κάτω δημιουργώντας μία ομπρέλα και το φύλλωμά του φουντωτό και βαθυπράσινο (Πρώιος, 1992α: 201). Η επιστημονική του ονομασία είναι *Pistacia lentiscus var. Chia* και ανήκει στην οικογένεια *Pistacia*, αποτελώντας παραλλαγή του είδους *Pistacia lentiscus* (σχίνος). Η ανάπτυξη του φυτού είναι βραδεία: το ύψος του φτάνει τα 2-3 μέτρα, ενίοτε τα 5μ. και ξεκινά να παράγει μαστίχα από τον 5^ο χρόνο ζωής του και έπειτα. Από τα 15 έως τα 50 του χρόνια έχει την μέγιστη απόδοση δίνοντας ετήσια περίπου 200γρ. μέσο όρο μαστίχα φτάνοντας σπανιότερα και το 1 κιλό. Μετά τα 70 χρόνια ξεκινά η φάση παρακμής όμως η συνολική διάρκεια ζωής του ξεπερνά τα 100 χρόνια (Περίκος, 1988: 19). Οι σχίνοι για να αερίζονται φυτεύονται σε γραμμές σε απόσταση 3 έως 5 μέτρων ενώ η απόσταση μεταξύ των φυτών είναι 2-3 μέτρα. Από χωριό σε χωριό, τα μαστιχόδεντρα παρουσιάζουν διαφορές ως προς το ύψος και το φύλλωμα δημιουργώντας έτσι υποποικιλίες με χαρακτηριστικά ονόματα όπως πηξάρι, μαυρόσχιнос, ξανθόςχιнос, μαρουλίτης, μαυρολιγαρίτης κ.ά. (Καλλινικίδου, 2017: 20).

Σχίνοι υπάρχουν σε όλο το νησί της Χίου. Ωστόσο, η παραγωγή της μαστίχας γίνεται μόνο στο νότιο τμήμα της, στα λεγόμενα Μαστιχοχώρια, τα οποία στο σύνολό τους είναι 24. Συγκεκριμένα, Άγιος Γεώργιος Συκούσης, Αρμόλια, Βαβύλοι, Βέσσα, Βουνό, Ελάτα, Έξω Διδύμα, Θολοποτάμι, Θυμανά, Καλαμωτή, Καλλιμασιά, Καταράκτης, Κοινή, Λιθί, Μέσα Διδύμα, Μεστά, Μυρμήγκι, Νένητα, Νεχώρι, Ολύμποι, Παγίδα, Πατρικά, Πυργί -το μεγαλύτερο από τα Μαστιχοχώρια- (Κασσιώτης, 1950: 107), Φλάτσια.

Σύμφωνα με την παράδοση, προστάτης των μαστιχόδεντρων θεωρείται ο Άγιος Ισίδωρος. Υπηρετώντας στη Χίο ως αξιωματικός του ρωμαϊκού στόλου το 250 μ.Χ., ομολόγησε τη χριστιανική πίστη του ενώπιον του ναύαρχου Νουμέριου. Βασανίστηκε, αποκεφαλίστηκε και όταν το σώμα του διαμελίστηκε και σύρθηκε κάτω από το Σχίνο εκείνος έχυσε δάκρυα που είχαν θαυμάσια ευωδιά (Καλλινικίδου, 2017: 40, Περίκος, 1988: 21, Πρώιος, 1992β: 204).

Οι χρήσεις της μαστίχας είναι πολλές καθώς χρησιμοποιείται διαχρονικά ως συστατικό για το άγιο μύρο, ως λιβάνι και θυμίαμα, ως σταθεροποιητής χρωμάτων αγιογραφίας, ως συστατικό για βερνίκια μουσικών οργάνων και επίπλων, ως υλικό σταθεροποίησης και επικόλλησης γυαλιού και πολύτιμων λίθων, ως αρωματική ουσία στην παραγωγή κρασιού και ρακής, ως μπαχαρικό στην παρασκευή γλυκών και φαγητών, ως συστατικό σε σαπούνια και κρέμες, ως συστατικό ίασης οδοντικών, στοματικών, δερματικών και πεπτικών παθήσεων (Καλλινικίδου, 2017: 21).

Η μαστίχα παράγεται κατά τους μήνες Ιούνιο, Ιούλιο, Αύγουστο και Σεπτέμβριο και αν οι καιρικές συνθήκες είναι ευνοϊκές και το επιτρέπουν και τον Οκτώβριο. Η συλλογή όμως γίνεται αυστηρά (Νόμος 4381) από 15 Ιουλίου έως 15 Οκτωβρίου. Στις αρχές του καλοκαιριού, καθαρίζονται τα κλαδιά και ο κορμός των σχίνων (ξύσιμο). Ακολουθεί το σκούπισμα του εδάφους κάτω από τα μαστιχόδεντρα με τις σκούπες – φροκαλιές. Ισοπεδώνεται η κυκλική τράπεζα με το πατητήρι και ασπροχωματίζεται, ώστε το μαστίχι να πέσει σε καθαρό έδαφος. Το ασπρόχωμα είναι ανθρακικό ασβέστιο, το οποίο βοηθά το μαστίχι να στεγνώσει ευκολότερα ενώ παράλληλα αποκτά λαμπρότητα. Αφού έχουν ολοκληρωθεί οι παραπάνω εργασίες ξεκινάει το πρώτο κέντημα, το λεγόμενο *ρήνιασμα*, τις πρωινές ώρες. Πραγματοποιούνται κάθετες ή οριζόντιες τομές χαμηλά στον κορμό του δέντρου με το κεντητήρι. Ο αριθμός τους είναι ανάλογος του μεγέθους και της ηλικίας του κάθε σχίνου. Η διαδικασία αυτή γίνεται δύο φορές την εβδομάδα και διαρκεί 5-6 εβδομάδες. Το πήξιμο της μαστίχας διαρκεί 10 έως 20 ημέρες κάτι το οποίο ορίζουν οι καιρικές συνθήκες. Το πρώτο μάζεμα της μαστίχας ξεκινάει τον Δεκαπενταύγουστο όταν έχουν συμπληρωθεί 6-10 κεντήματα. Τότε μαζεύεται η χοντρή μαστίχα, που ονομάζεται «πίττα». Τον Αύγουστο ξεκινάει η δεύτερη φάση του κεντήματος, το *κέντος*. Το κάθε δέντρο πρέπει να κεντηθεί 10-12 φορές σε διάστημα 5-6 εβδομάδων. Και έτσι, μετά το πήξιμο των νέων δακρύων ακολουθεί το δεύτερο μάζεμα από του Σταυρού 14 Σεπτεμβρίου έως 15 Οκτωβρίου (Περίκος, 1988: 26-31).

Κατά τη διάρκεια της συλλογής μέχρι και το Νοέμβριο, η μαστίχα αποθηκεύεται στα σπίτια, απλωμένη σε δροσερό μέρος προκειμένου να σταθεροποιηθεί. Χρησιμοποιώντας κόσκινα (δρομόνια) διαφορετικού μεγέθους, απομακρύνονται φύλλα, κλαδιά και πέτρες και η μαστίχα χωρίζεται σε ποιότητες. Οι γυναίκες αναλαμβάνουν το *ταχτάρισμα* κατά το οποίο ξεχωρίζει η ψιλή μαστίχα από τα ξένα σώματα. Το πλύσιμο της μαστίχας λαμβάνει χώρα μπροστά στα σπίτια, στις αυλές και τους δρόμους. Αρχικά την αφήνουν για μία μέρα μέσα στο νερό, στο οποίο έχουν προσθέσει ασπρόχωμα με αποτέλεσμα να φεύγουν τα υπολείμματα και τα ξένα σώματα και να ξεχωρίζει η κίτρινη από τη λευκή μαστίχα. Έπειτα ακολουθεί πλύσιμο με πράσινο σαπούνι. Αφού ξεπλυθεί, η μαστίχα απλώνεται σε σεντόνια σε καθαρό μέρος για να στεγνώσει. Με το καθάρισμα ασχολούνται οι γυναίκες, οι οποίες κάθονται σε παρέες στα σπίτια από το φθινόπωρο έως τις αρχές της άνοιξης και με μικρά μαχαιράκια υπομονετικά απομακρύνουν τα ξένα σώματα που έχουν παραμείνει κολλημένα στους κόκκους (Καλλινικίδου, 2017: 30-31).

Στα χρόνια του Βυζαντίου, η Χίος και το εμπόριο μαστίχας ακμάζει. Το 1261, ο Μιχαήλ Παλαιολόγος αναγκάζεται να παραχωρήσει προνόμια στους Γενουάτες. Έτσι, ιδρύεται από τους Γενουάτες η Μάονα, μία Εμπορική Εταιρία, η οποία εκμεταλλεύεται μονοπωλιακά το εμπόριο της μαστίχας. Η Μάονα επιβλέπει την παραγωγή και την πώληση, δημιουργώντας ασφυκτικό κλίμα για τους μαστιχοπαραγωγούς (Κολλιάρης, 1999: 243). Οι ποινές για τους κλέφτες και τους λαθρεμπόρους είναι παραδειγματικές περιλαμβάνοντας ακρωτηριασμό, τύφλωση μέχρι και θάνατο (Ζολώτας, 1921: 249). Για τη διαχείριση πειρατικών επιδρομών και την ασφαλέστερη εκμετάλλευση της γεωργικής παραγωγής και δη της μαστίχας, οι Γενουάτες προχωρούν στην ενίσχυση και αμυντική θωράκιση χωριών που προϋπάρχουν αλλά και στη δημιουργία νέων οικισμών οργανωμένων στον τύπο των φρουριών (*castra*) (Πρώιος, 1992α: 36 και Φίλιας, 1988: 96)

Κατά τον 16^ο αι. με την κατάληψη της Χίου από τους Οθωμανούς διαμορφώνεται μία διαφορετική σχέση ανάμεσα στον κατακτητή και τον μαστιχοπαραγωγό. Τα Μαστιχοχώρια τίθενται κάτω από ειδικό καθεστώς διοίκησης καθώς η Υψηλή Πύλη έχει την αποκλειστική διαχείριση της μαστίχας. Εκτός από τον φόρο της μαστίχας που πληρώνεται σε είδος αλλά και σε χρήμα εάν η παραγωγή είναι μειωμένη, οι κάτοικοι των Μαστιχοχωρίων απολαμβάνουν προνόμια όπως: η ελευθερία άσκησης θρησκευτικών καθηκόντων και οικοδόμησης ναών, η κρούση των καμπάνων στις

εκκλησίες, η απαγόρευση του παιδομαζώματος ή βίαιου εξισλαμισμού, η ελεύθερη επιλογή ενδυμασίας, κατοχύρωση της ιδιοκτησίας, το αφορολόγητο στις κατοικίες, στα περιβόλια και τις αμπελοφυτείες και άλλα (Καλλινικίδου, 2017: 65, Κολλιάρος, 1999: 245).

Μετά την απελευθέρωση της Χίου από τους Οθωμανούς το 1912, τη μαστίχα εκμεταλλεύονται λίγοι έμποροι, οι λεγόμενοι «μαστιχάδες», οι οποίοι την αγοράζουν σε εξευτελιστικές τιμές από τους παραγωγούς εξασφαλίζοντας οι ίδιοι τεράστια κέρδη (EMX, χ.χ.: 6). Το 1930 έως το 1936 στα κεντρικά Μαστιχοχώρια γίνονται μεγάλες συγκεντρώσεις των παραγωγών, με πρωτοπόρο τον Γεώργιο Σταγκούλη², προκειμένου να βρεθεί μία λύση για την κρίση του εμπορίου της μαστίχας, όπως έχει διαμορφωθεί μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι κινητοποιήσεις αυτές θα προκαλέσουν την προσοχή της πολιτείας και έτσι με τον νόμο 1390 το 1938 ιδρύονται οι 20 Συνεταιρισμοί Μαστιχοπαραγωγών, μέλη των οποίων είναι υποχρεωτικά όλοι οι μαστιχοπαραγωγοί. Με τον ίδιο Νόμο παράλληλα συστήνεται και η Ένωση των 20 Συνεταιρισμών με την επωνυμία «Ένωσις Μαστιχοπαραγωγών Χίου» με σκοπό την πάταξη του λαθρεμπορίου και την προστασία της Χιώτικης Μαστίχας *«δια της συστηματοποιήσεως της παραγωγής της, συγκεντρώσεως και επεξεργασίας, και της από κοινού διαθέσεως αυτής, η εξύψωσις του βιοτικού επιπέδου των μαστιχοπαραγωγών δια της παροχής αυτοίς πάσης φύσεως υπηρεσιών και δια της συνεργασίας των μελών αυτής συνεταιρισμών επιδίωξις της προαγωγής της οικονομίας αυτών»*. Σύμφωνα με τα νέα δεδομένα, κάθε παραγωγός είναι υποχρεωμένος να παραδώσει ολόκληρη την παραγωγή του στον τοπικό συνεταιρισμό του οποίου είναι μέλος. Στη συνέχεια, Ένωση, είναι υπεύθυνη για την περαιτέρω επεξεργασία και προώθησή της στην αγορά (EMX, χ.χ.:6, Καλλινικίδου, 2017: 81, Κουντουριάδης, 1999: 261).

Το 1957 κυκλοφορεί η τσίκλα με την επωνυμία ΕΛΜΑ, που σημαίνει Ελληνική Μαστίχα. Η αυξανόμενη άνοδος των πωλήσεων οδηγεί τη διοίκηση της Ένωσης το 1981 στην απόφαση να δημιουργήσει νέο εργοστάσιο τσίκλας στα Καμπόχωρα, εκεί όπου βρίσκεται μέχρι σήμερα, το οποίο ολοκληρώνεται το 1988. Τα μηχανήματα καλύπτουν όλα τα παραγωγικά στάδια: ανάμιξη - πολτοποίηση - κατασκευή πυρήνα τσίκλας - κουφετοποίηση - συσκευασία με υλικά που κατασκευάζει η ίδια η Ένωση στο τυπογραφείο της. Αν και ο χρόνος περνά, οι γραμμές παραγωγής του εργοστασίου

² Ο γιατρός Γεώργιος Σταγκούλης υπήρξε ο πρώτος πρόεδρος της Ένωσης Μαστιχοπαραγωγών Χίου (1939-1974).

παραμένουν σχεδόν σταθερές και αφορούν τη φυσική μαστίχα, την τσίκλα και το μαστιχέλαιο (Καλλινικίδου, 2017: 89-90).

Τέλος, σημαντικοί σταθμοί στην ιστορία της μαστίχας αποτελούν η αναγνώριση από την Ευρωπαϊκή Ένωση της μαστίχας Χίου, του μαστιχελαίου Χίου και της τσίκλας ΕΛΜΑ ως προϊόντα προστατευόμενης ονομασίας προέλευσης (Π.Ο.Π) σύμφωνα με τον κανονισμό 2081/92 της ΕΟΚ, το 1997· η εγγραφή από την UNESCO του παραδοσιακού τρόπου μαστιχοκαλλιέργειας ως πολιτισμικό αγαθό, στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας, το Νοέμβριο του 2014· η αναγνώριση της μαστίχας Χίου ως φυσικό φάρμακο από τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Φαρμάκων (EMA) με δύο θεραπευτικές ενδείξεις: για δυσπεπτικά προβλήματα και για την επούλωση δερματικών πληγών, το 2015.

1.2 Τα ξυστά στο Πυργί της Χίου

Στο Πυργί, το μεσαιωνικό αυτό χωριό της Νότιας Χίου που χτίστηκε τον 14^ο αιώνα κατά την κατάκτηση της *Serenissima Republica di Genova* (Γαληνοτάτης Δημοκρατίας της Γένοβας) (Ξύδα, 2000:37), μπορεί κανείς να συναντήσει έναν ιδιαίτερο διάκοσμο που χαρακτηρίζει τις όψεις των σπιτιών και των κτιρίων· τα «ξυστά». Ο όρος ξυστά προέρχεται από το ρήμα ξύνω και προσδιορίζει τον τρόπο κατασκευής και δημιουργίας τους. Πρόκειται στην ουσία για διακοσμητικά σχήματα, γεωμετρικά και μη, χαραγμένα και ξυσμένα πάνω σε φρέσκο ασβεστοκονίαμα (Παντελάκης, 1992:160). Οι ρίζες της καταγωγής της τεχνικής των ξυστών, τοποθετούνται σε ιταλικά πρότυπα, με την τεχνική να ονομάζεται *sgraffito* και στον πληθυντικό *sgraffitti*, που προέρχεται από το ρήμα *graffiare* < λατ. χαράζω, ξύνω (Μπούρας, 1970:3). Όπως επισημαίνει η Ξύδα (2000:50,53), το φαινόμενο της εγχάρκτης πρόσοψης των κτιρίων εντοπίζεται στην Ιταλία (Ρώμη, Φλωρεντία), σε άλλα ευρωπαϊκά κέντρα όπως στο Saint Moritz-Ελβετία, στην Τσεχία αλλά και στη Μέση Ανατολή, στην Αφρική, στην Υεμένη. Ωστόσο, ιστορικά στοιχεία που να τεκμηριώνουν χρονικά την εμφάνιση των ξυστών στο Πυργί δεν υπάρχουν όμως πηγές αναφοράς σε αυτά μπορούν θεωρηθούν τα λόγια περιηγητών και ταξιδιωτών που επισκέπτονταν το χωριό κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα (Παντελάκης, 1992:160).

Η τεχνική των ξυστών χαρακτηρίζεται από μία απλότητα όσον αφορά τα υλικά και τα εργαλεία. Η κατασκευή τους πραγματοποιείται με τη συνεργασία τουλάχιστον τριών ατόμων· του εργάτη, ο οποίος ετοιμάζει τα υλικά, του τεχνίτη, ο οποίος απλώνει στην επιφάνεια το επίχρισμα και συνεχίζει με τη χάραξη των σχημάτων και του βοηθού, ο οποίος ξύνει τα χαραγμένα σχήματα. Τα υλικά που χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία των δύο στρωμάτων είναι για τη βάση ένα μείγμα από άμμο ποταμού ή θαλάσσης, που μαζευόταν παλαιότερα από την παραλία του Εμπορίου (Γιαλούρης, 1997:27), τσιμέντο, ασβέστη και νερό και για το δεύτερο στρώμα κονίαμα ασβέστη. Στα σύγχρονα ξυστά η αντίθεση *chiaro-scuro* είναι πιο έντονη σε αντίθεση με ξυστά παλαιότερων χρόνων κάτι που οφείλεται στο άσπρο χρώμα του ασβέστη και στη χρήση φούμο/μαύρου τσιμέντου στο μείγμα της βάσης (Ξύδα, 2000:57). Ο χάρακας (πηγάκι), ο διαβήτης, μια μεταλλική γραφίδα (πρόκα) και το γνωστό για το φαγητό πιρούνι είναι τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται για το σχεδιασμό των ξυστών.

Η διαδικασία ξεκινάει με το άπλωμα του μείγματος της βάσης (σκούρο γκρι) με τη βοήθεια μυστριού στην επιφάνεια του τοίχου. Αφού «τραβήξει» λίγο, από πάνω

τοποθετείται το δεύτερο στρώμα (άσπρο) αρκετά ρευστού ασβέστη (γαλάτσωμα), το οποίο μπορεί να επαναληφθεί δύο ή και τρεις φορές. Μόλις η επιφάνεια του στρώματος στεγνώσει, ο τεχνίτης με το αλφάδι και το πηγάκι ξεκινώντας από πάνω προς τα κάτω πάντοτε, χαράζει τις οριζόντιες ζώνες. Σε κάθε ζώνη στη συνέχεια, χαράσσεται και αναπτύσσεται ένα μόνο μοτίβο κατ' επανάληψη με την ακολουθία των μοτίβων (από πάνω προς τα κάτω) να επαφίεται στην έμπνευση του τεχνίτη. Ο βοηθός ξύνει με το πιρούνι ελαφρά την λευκή κρούστα του ασβέστη έτσι ώστε να αποκαλυφθεί το σκούρο υπόστρωμα, δημιουργώντας την χαρακτηριστική ανάγλυφη υφή των ξυστών (Παντελάκης, 1992:166-167).

Ο αριθμός των μοτίβων είναι άπειρος αν αναλογιστούμε ότι βασίζονται στην τομή του κύκλου ή του τετραγώνου με κάθετους, οριζόντιους και διαγώνιους άξονες. Με την πάροδο των χρόνων, εξελίχθηκαν τα μοτίβα και η θεματολογία των ξυστών. Τα βασικά μοτίβα που σχεδιάζονται είναι γεωμετρικά, όμως συναντάμε και φυτικά θέματα, γλάστρες, φεγγάρια, ελεύθερα σχέδια όπως π.χ. υδρόβια πουλιά αλλά και σύμβολα όπως σταυρούς σε εκκλησίες (Ξύδα, 2000:62). Ο κάθε τεχνίτης βάζει στα έργα του την προσωπική του σφραγίδα με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζει καλλιτεχνικά την περίοδο δράσης του. Αξίζει να αναφερθεί ότι το 1934, ο Φίλιππος Αργέντης χρηματοδότησε το συνεργείο του Νικολάου και Κωνσταντίνου Κουντούρη, οι οποίοι διαδέχτηκαν τον πατέρα τους, ώστε να διακοσμηθεί με ξυστά ένα μεγάλος αριθμός κτιρίων της Κεντρικής Πλατείας του χωριού διαμορφώνοντας έτσι την ολική της εμφάνιση (Παντελάκης, 1992: 169-170).

Παρατηρώντας τη διάρθρωση των μοτίβων των ξυστών στο Πυργί, μπορεί να γίνει αντιληπτή η ομοιότητα που παρουσιάζουν με αντίστοιχα θέματα προερχόμενα από την Ανατολή, θυμίζοντας έντονα έργα υφαντικής ή κεντήματος, και δημιουργώντας εν τέλει «ένα πολιτισμικό φαινόμενο που προέκυψε στη συνάντηση δύο πολιτισμών» (Ξύδα, 2000:49).

Κτίρια στολισμένα με την τεχνική των ξυστών απαντώνται σποραδικά και σε άλλα χωριά της Νότιας Χίου, στα Μεστά, στους Ολύμπους αλλά και στην πόλη της Χίου (Μπούρας, 1970:4-5). Οι Πυργούσοι όμως τα υιοθέτησαν πεισματικά απλώνοντας στις προσόψεις «το χαλί του *sgraffito* επιβεβαιώνοντας τη δύναμη του κανόνα της εξαίρεσης» (Βασιλειάδης, 1972:68).

1.3.3 Η αρχιτεκτονική του Κάμπου Χίου και η καλλιέργεια των εσπεριδοειδών στα περιβόλια του Κάμπου

Στην ανατολική πλευρά του νησιού, λίγα μόλις χιλιόμετρα έξω από τη χώρα "απλώνεται το μαργαριτάρι της Χίου, που ο λαός το ονομάζει απλά Κάμπος" (Ενεπεκίδης, Π., 1994: 148) και συνορεύει με την περιοχή των νοτιοχωρίων. Πρόκειται για μία περιοχή, η οποία διαμορφώθηκε αρχιτεκτονικά και ήκμασε με την εγκατάσταση των Γενοβέζων στο νησί ξεκινώντας από τον 14ο αι. και εξακολούθησε μέχρι και τον 16ο αι.

Οι Μαονέζοι (Μαόνα: η εμπορική εταιρεία που ίδρυσαν οι 12 οικογένειες Γενοατών ευγενών για την εμπορική εκμετάλλευση της αγροτικής παραγωγής του νησιού) μαζί με τους ντόπιους αριστοκράτες που είχαν ήδη εκεί αγροτικούς πύργους ήλεγχαν την παραγωγή των αγροτικών προϊόντων, μεταξύ πολλών τα φημισμένα εσπεριδοειδή που καλλιεργούνταν στα περιβόλια των αρχοντικών και στα οποία θα γίνει αναφορά σε άλλο σημείο πιο κάτω.

Η γεωγραφική θέση της Χίου, κατέστησε το νησί από τα αρχαία χρόνια πολύ σημαντικό εμπορικό κέντρο. Τη βυζαντινή εποχή το λιμάνι της Χίου ήταν το αμέσως σπουδαιότερο μετά από αυτό της Κωνσταντινούπολης και της Θεσσαλονίκης. Ονόματα Βυζαντινών αξιωματούχων που είχαν σύνδεση με τη Χίο λόγω της προνομιακής της θέσης στο θαλάσσιο εμπόριο και την οικονομία είναι οι Ράλληδες, οι Σκυλίτσιδες, οι Πετροκόκκινοι, οι Ροδοκανάκιδες, οι Αγέλαστοι και πολλοί άλλοι.

Κατά την περίοδο της Γενοατικής παρουσίας στο νησί (1304-1329 και 1346-1566) δημιουργήθηκε ένα εξαιρετικό τοπικό αρχιτεκτονικό ιδίωμα, μοναδικό στον ελληνικό χώρο από το συνδυασμό βυζαντινού - γενοατικού στοιχείου.

Η πόλη της Χίου αναπτύχθηκε ημικυκλικά κατά την περίοδο της Γενοκρατίας. Το ανάκτορο των Ιουστινιάνη και αλλά και κτήρια διοίκησης βρίσκονταν μέσα στο Κάστρο και έξω από αυτό απλώνονταν οι κατοικίες των ευγενών, οι εμπορικοί δρόμοι γύρω από το λιμάνι και πολλές εκκλησίες (ορθόδοξες και καθολικές) θυμίζοντας εξαιρετικά την περιοχή τόσο της Γένοβας όσο και της Κωνσταντινούπολης. Στον Κάμπο λοιπόν, βρίσκονταν οι θερινές κατοικίες - μακράς διάρκειας- των ευγενών και κατοίκων της πόλης, οι οποίες ήταν μεγαλοπρεπείς επαύλεις, ονομαζόμενοι και ως "Πύργοι", μέσα σε κτήματα εσπεριδοειδών και άλλων καλλιεργειών. Αναφορικά με τη θερινή διαμονή

τον Ιουστινιάνη, τα ερειπωμένα πλέον κτίρια, βρίσκονταν στην περιοχή Σκλαβιά, σε μικρή απόσταση νοτιοδυτικά του Κάμπου.

Κατά την οθωμανική κυριαρχία και ιδιαίτερα κατά την όψιμη περίοδο (1566-1912), η Χίος ακμάζει και ανθεί όσο κανένα άλλο μέρος της Ανατολής. Στη διοίκηση διατηρήθηκαν πολλά στοιχεία από την εποχή της κυριαρχίας των Γενοβέζων, καθώς οι Οθωμανοί βασίστηκαν στις γαλλικές συνθήκες του 1535, παρέχοντας μάλιστα και περισσότερα προνόμια σε θέματα εμπορίου στους Χιώτες (Μαστοράκης, 1994: 9). Έτσι, γίνεται εξαγωγή περίφημων μεταξωτών και κεντητών υφασμάτων, εσπεριδοειδών, μαστίχας και άλλων προϊόντων (Αναιρούση,Φ. & Μυλωνάδης, Λ., 1995: 11). Οι Χιώτες έμποροι αναπτύσσουν εμπορικές σχέσεις και έχουν υποκαταστήματα σε εμπορικές πόλεις της Ευρώπης και της Ανατολής. Στη Χίο εγκαθίστανται πρόξενοι από Γαλλία, Αυστρία, Ρωσία και άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Ονόματα μεγάλων χιώτικων οικογενειών όπως οι Μαυροκορδάτοι, οι Αργέντηδες, οι Νεγρεπόντιδες και άλλοι ήταν πασίγνωστοι για τις εμπορικές τους δραστηριότητες ανά την υφήλιο και την εξέχουσα παρουσία τους στα γράμματα και τις επιστήμες. Όλη αυτή η ευμάρεια και η ακμή της Χίου στη διάρκεια αυτών των αιώνων είχε σαν αποτέλεσμα και τη δημιουργία λαμπρών δειγμάτων αρχιτεκτονικής (βλ. πολεοδομία μεσαιωνικών χωριών: Μεστά, Πυργί, Ολύμπιο) (Αναιρούση,Φ. & Μυλωνάδης, Λ., 1995: 13). Φυσικά και στα κτίσματα του Κάμπου υπάρχουν εμφανείς οθωμανικές επιρροές.

Και ενώ το νησί βρίσκεται σε πλήρη άνθηση, το 1822 συμβαίνει η αποτρόπαια σφαγή του πληθυσμού της Χίου από τον Οθωμανό Βαχίτ Πασά, ως εκδίκηση για τη συμμετοχή του νησιού στην Επανάσταση. Το νησί ερημώθηκε ολότελα και όσοι κατάφεραν και γλίτωσαν, ξενιτεύτηκαν σε άλλα μέρη στην Ελλάδα (Σύρο, Πειραιά και αλλού) και την Ευρώπη. Το γεγονός αυτό συγκλόνησε τον πολιτισμένο κόσμο σε παγκόσμια κλίμακα και ενέπνευσε και τον διάσημο Γάλλο ζωγράφο Ευγένιο Ντελακρουά (Eugène Delacroix) να ζωγραφίσει τον τεραστίου μεγέθους πίνακα "Η Σφαγή της Χίου", που βρίσκεται στο Μουσείο του Λούβρου και τον Βίκτωρ Ουγκώ (Victor Hugo) να γράψει το ποίημά του "Το Ελληνόπαιδο".

Εξήντα χρόνια μετά, ο καταστροφικός σεισμός του 1881 έριξε κάτω ό,τι είχε απομείνει όρθιο από την αρχιτεκτονική κληρονομιά της πόλης και του Κάμπου με χιλιάδες ανθρώπους νεκρούς και ανάπηρους. Η Χίος απελευθερώνεται από τους Τούρκους και ενώνεται με την Ελλάδα στις 11 Νοεμβρίου 1912.

Κατά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, η περιοχή του Κάμπου λεηλατείται κατ' εξακολούθηση από τους Γερμανούς, οι οποίοι υπεξαιρούν αντικείμενα αξίας από τα αρχοντικά και τα μεταφέρουν από το λιμάνι της Χίου στις μαύρες αγορές του εξωτερικού.

Το 1949, ένας ακόμη σεισμός προξένησε υλικές ζημιές στα κτίσματα της περιοχής. Κάτι καταστροφικό και συνάμα εγκληματικό για την πολιτιστική κληρονομιά του Κάμπου, όπως γράφει ο Ευάγγελος Κοτατής (2017: 29) συντελέστηκε κατά τη διαδικασία κατασκευής του κρατικού αερολιμένα της Χίου που βρίσκεται στη θέση Κοντάρι, 3 χιλιόμετρα από το κέντρο της πόλης, όπου ισοπεδώθηκαν και κατεδαφίστηκαν δεκάδες κτίσματα του Κάμπου μαζί με τις στέρνες και τα πηγάδια τους, που κατά τους ντόπιους επικοινωνούσαν υπογείως αποτρέποντας τα φυσικά εμπόδια δηλαδή τη στάθμη του νερού από την κοντινή ακτή της θάλασσας ενώ αλλά έμειναν μισά λόγω της απαλλοτρίωσης μέρους αυτών, προκειμένου να περάσει ο νέος δρόμος προς το αεροδρόμιο, όπως αυτό συνέβη στο αρχοντικό των Πετροκόκκινων-Αρματωλών.

Τα αρχοντικά στον Κάμπο φέρουν κοινά μορφολογικά και αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά. Μόνο η μία πλευρά του αρχοντικού βρίσκεται πάνω στο δρόμο και η προσπέλαση στο εσωτερικό του γίνεται πάντα από την αυλή. Αναπόσπαστο στοιχείο είναι η μεγάλη εντυπωσιακή τοξωτή αυλόπορτα, η αυλή με τα βοτσαλωτά δάπεδα, το μαγκανοπήγαδο, η στέρνα, η πύλη προς το περιβόλι και η σκάλα.

Στο κεντρικό σημείο βρίσκεται το πηγάδι (άνω των 30m) με τον μάγγανο, ο οποίος φέρει κυκλικά πάνω του κουβάδες (συκλάκια). Μία ξύλινη υπέργεια κατασκευή με τέσσερις ορθοστάτες συγκρατεί την ξύλινη ρόδα του μαγγάνου και γυρίζοντας αυτή κυκλικά και παραδοσιακά με το γαϊδουράκι κινούσε τη ρόδα και ανέβαζε τους κουβάδες γεμάτους νερό. Στα νεότερα χρόνια, η παραδοσιακή λειτουργία του έχει σταματήσει καθώς τη δουλειά αυτή μπορούν και κάνουν ηλεκτροκίνητες μηχανές.

Σε κοντινή απόσταση από τον μάγγανο βρίσκεται η στέρνα, συνήθως σχήματος ορθογωνίου, κατασκευασμένη από πέτρα είτε από μάρμαρο για λόγους αντοχής ή πολυτέλειας και αισθητικής. Ο σκοπός της ήταν ζωτικός για το σύστημα άρδευσης του περιβολιού. Το νερό τρέχει από τους κουβάδες με την περιστροφή του μαγγάνου σε σκάφη και από εκεί μέσω υπόγειου σωλήνα και της γούρνας διοχετεύεται στη στέρνα και με ένα σύστημα από αυλάκια ποτίζεται το περιβόλι, όταν χρειάζεται. Σε πολλές

στέρνες το μάρμαρο είναι εξαιρετικά διακοσμημένο με σχέδια όπως λουλούδια, φύλλα, πλεξούδες, μοτίβα γεωμετρικά (Μαστοράκης, 1994:17).

Χαρακτηριστικό των αρχοντικών του Κάμπου είναι η βοτσαλωτές αυλές ή όπως αλλιώς ονομάζονται τα λιλαδωτά (<λιλάδια: βότσαλα). Η καταγωγή τους πηγαίνει πίσω στο χρόνο, είδη από τα χρόνια της ρωμαϊκής περιόδου, της ελληνιστικής και του Βυζαντίου. Το υψηλό κόστος κατασκευής, η υπομονή και η μαστοριά που απαιτείται, τα καθιστούσαν πάντοτε ένα δάπεδο εξαιρετικής πολυτέλειας τόσο για εσωτερικούς όσο και για εξωτερικούς χώρους. Βοτσαλωτά δάπεδα συναντά κανείς στη Χίο αλλά και τη Βέροια, το Ηράκλειο Κρήτης, τη Ρόδο τη Λίνδο ακόμα και στη Λιγυρία, στο μεσαιωνικό χωριό Dolce Acqua στη βόρεια Ιταλία και φυσικά στη Γένοβα.

Καθόλου λοιπόν τυχαίο, η επιρροή των βοτσαλωτών στον Κάμπο να προέρχεται από την εγκατάσταση των Γενοβέζων, οι οποίοι γνωρίζουμε ότι επιχείρησαν να δημιουργήσουν ένα ύφος γενοβέζικης επαρχίας, τόσο με τη διάταξη των κτισμάτων όσο και με την κηποτεχνία (Ξύδα, 1982: 15-16).

Κατά τον A. Smith "τέτοια δάπεδα μπορούμε να δούμε στην Τουρκία και σε όλη την Ανατολή", το οποίο όμως δεν τεκμηριώνει. Το γεγονός όμως, ότι συναντάμε αυτή την τεχνική στα νησιά Χίο και Ρόδο, πού βρίσκονται απέναντι από τα παράλια της Μικράς Ασίας, όπου ταυτόχρονα το βασικό υλικό κατασκευής βρίσκεται σε αφθονία, ίσως μας φανερώνει ότι μία τέτοια συλλογιστική σκέψη μπορεί να ευσταθεί. Επομένως, η εξάπλωση της ιδέας των βοτσαλωτών αυλών στην Ελλάδα από τα μεγάλα κέντρα προς τα μικρά (νησιά) ήταν κάτι εύκολο να πραγματοποιηθεί καθώς υπήρχε το πρότυπο και το υλικό.

Τα θέματα σύμφωνα με τον Χιώτη μάστορα Αντώνη Τάκο, ήταν εμπνευσμένα από το διακοσμητικά σχέδια, που έφεραν πάνω τους πιάτα και γενικά σερβίτσια, τα οποία έφερναν από τη βόρειο Ιταλία, την Αυστρία και αλλού (Ξύδα, 1982: 28). Οι τοπικοί μάστορες προέρχονταν από δύο κυρίως χωριά, τα Θυμιανά και το Νεχώρι. Στη σύνθεση των θεμάτων συμμετείχαν διάφοροι τύποι μαιάνδρων, η βυζαντινή κληματίδα, κατοικίδια ζώα, το κυπαρίσσι, ο δικέφαλος αετός. Οι Γενοβέζοι μάστορες συνθέτουν με φυτικά διακοσμητικά τα πιάτα και τις βοτσαλωτές τους αυλές και οι Χιώτες τα ανασυνθέτουν προσθέτοντας στοιχεία σαφώς όμως επηρεαζόμενοι από τους πρώτους.

Το βασικό υλικό είναι τα βότσαλα, τα οποία είναι δύο χρωμάτων: άσπρα και μαύρα. Τα άσπρα βότσαλα συλλέγονται από τον όρμο Καμάρι, στην Αγία Φωτειά (Αγία Φωτεινή), που βρίσκεται κοντά στο Νεχώρι. Τα μαύρα συλλέγονται από την

ηφαιστειογενή περιοχή του Εμπορίου, από την ακρογιαλιά που ονομάζεται Μαύρα Βόλια. Σε σπάνιες περιπτώσεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν χρωματιστά βότσαλα, μόνο στο κέντρο κυκλικών θεμάτων, λουλουδιών, μάτια ζώων κ.ά.

Τα χιώτικα βότσαλα είναι πλατιά και τοποθετούνται με ελεύθερη όλη τη λεπτή τους ράχη. Πάνω στη σκληρή επιφάνεια της αυλής, τοποθετείται κονίαμα 6-8cm (τσιμέντο με άμμο και ασβέστη). Αφού στρωθεί το κονίαμα, με τη βοήθεια του πατρόν (σχέδιο-μήτρα) χαράσσεται το σχέδιο και εν συνεχεία αρχίζει η ενσφήνωση των βοτσάλων από έξω προς τα μέσα. Αν το σχέδιο, δηλαδή το μέγεθος της αυλής είναι μεγάλο τότε γίνεται τμηματικά ανά ημέρα. Αφού ολοκληρωθεί ενσφήνωση, τα βότσαλα κοπανίζονται με ένα βαρύ και πλατύ κόπανο και στα κενά (λιτάδες) που δημιουργούνται από το κοπάνισμα, καρφώνονται μικρά βοτσαλάκια (πιτσινάκια).

Την περισσευούμενη λάσπη που ξεπετάγεται από το κοπάνισμα, την καθαρίζουμε με ένα καρφί. Μετά, πάνω στο βοτσαλωτό ρίχνουμε ένα στρώμα θαλάσσιας άμμου, χωρίς να καλύπτονται πλήρως τα βότσαλα, αλλά αυτά να εξέχουν 1cm περίπου. Σκουπίζουμε αλλά όχι εντελώς και βρέχουμε την αυλή. Κι έτσι, η άμμος γεμίζει τα όποια κενά υπάρχουν και σε 1-2 μήνες ολοκληρώνεται ο κύκλος της κατασκευής. Είναι μία πολύ ανθεκτική στο χρόνο κατασκευή, η οποία έχει την ιδιότητα να αυτοφέρεται δηλαδή να μη σπάει εύκολα.

Ο ισχυρός όμως σεισμός του 1881 κατέστρεψε πολλές βοτσαλωτές αυλές μαζί με τα σπίτια που γκρεμίστηκαν ενώ αλλά λιλαδωτά διαταράχθηκαν στη θεμελίωση και άρχισαν σταδιακά να ξηλώνουν.

Τα θέματα που συναντάμε στα λιλαδωτά είναι τα εξής: 1. κληματίδα (το χαρακτηριστικότερο θέμα της χιώτικης αυλής που δεν βρίσκει κανείς αλλού), 2. γραμμικά (επαναλαμβανόμενα όπως καράβος, μαϊάνδρος, δίσκος, κλαδάκια, κλειδί, ίσιες γραμμές), 3. κυκλικά (όπως μαργαρίτες, κύκλοι, ακτίνες κ.ά), 4. συμπληρωματικά (όπως σταυροί, ρόμβοι, ψαροκόκαλα, τετραγωνίδια κ.ά), 5. γωνιακά (φυτικά θέματα στις γωνίες), 6. ζώα (κυρίως κατοικίδια), 7. συμβολικά (σπάνια όπως δικέφαλος, κυπαρίσσι, γράμματα, κ.ά), 8. γλάστρες (απλές ή σύνθετες), 9. ποικίλα (που δεν εντάσσονται στις παραπάνω κατηγορίες, είναι συνήθως πολύπλοκα και σχετίζονται με το καλλιτεχνικό αισθητήριο του τεχνίτη).

Τέλος, η οργάνωση και η σύνθεση των σχεδίων είναι αυτό που χαρακτηρίζει μοναδικά της βοτσαλωτές αυλές της Χίου. Τα σχήματα τοποθετούνται με τέτοιο τρόπο, ώστε να δηλώσουν τα βήματα ή τις στάσεις πριν από τις διάφορες εισόδους-εξόδους

προκειμένου να περιηγηθεί κανείς στο χώρο ακόμα και την κατεύθυνση ή την οριοθέτηση μεταξύ διαφόρων τμημάτων, ενώ πολλές φορές σημειώνονται λέξεις όπως "ΧΑΙΡΕΤΕ" αμέσως μετά την είσοδο ή χρονολογίες κατασκευής και τα αρχικά γράμματα του ιδιοκτήτη (Ξύδα, 1982: 56-57).

Η χρήση της θυμανούσικης πέτρας είναι διάχυτη σε όλο τον Κάμπο. Το χαρακτηριστικό της χρώμα είναι το καστανοκόκκινο σε διάφορες αποχρώσεις πιο ανοιχτές ή πιο σκούρες. Με αυτόν τον πωρόλιθο κατασκευάζονται οι Πύργοι, επενδύονται οι μάντρες και διακοσμούνται οι αυλόπορτες των αρχοντικών του Κάμπου (Αναιρούση & Μυλωνάδης, 1995: 100, Κοτατής, 2017: 11, Κοψίδης, 1973:141).

Η διαμόρφωση του Κάμπου με τα περιβόλια χρονολογείται από την εποχή της Γενουοκρατίας (Ζολώτας, 1921: 171). Ο Κάμπος ξεκίνησε να καλλιεργείται από τους Γενουάτες άρχοντες, οι οποίοι οργάνωσαν και το εξαγωγικό εμπόριο και αυτό συνεχίστηκε αργότερα από τους Έλληνες πλούσιους εμπόρους. Ως αποτέλεσμα αυτού, τα αρχοντικά πλέον δεν ήταν μόνο θερινές κατοικίες αλλά έγιναν και μόνιμες.

Στα περιβόλια του Κάμπου καλλιεργούνται δέντρα εσπεριδοειδών τα οποία είναι αιθαλή δέντρα γνωστά είδη από την αρχαιότητα με πάμπολες αναφορές στις θεραπευτικές και καλλωπιστικές τους ιδιότητες. Είναι ευαίσθητα σε θερμοκρασίες κάτω των 0° C κατά τη διάρκεια του χειμώνα αλλά και άνω των 37°C το καλοκαίρι.

Τα είδη που καλλιεργούνται στον Κάμπο είναι το φημισμένο "κοινό χιώτικο" μανταρίνι, το πορτοκάλι της ποικιλίας "κοινό χιώτικο", ακολουθούν οι λεμονιές και οι νεραντζιές και πιο σπάνια το περγαμόντο, το γκρέιπφρουτ και το κίτρο.

Το φημισμένο "κοινό χιώτικο" μανταρίνι, ο καρπός δέντρων είδους *Citrus delisiose temore*, χαρακτηριστικό για το άρωμά του και τους πολλούς σπόρους του αναγνωρίστηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Δεκέμβριο του 2012, ως "Προϊόν Γεωγραφικής Προέλευσης - Π.Γ.Ε" με την ονομασία "Μανταρίνι Χίου", λόγω της αξίας του ως φρέσκος διαλεχτός καρπός και προϊόν αλληλεπίδρασης εδαφικών, κλιματικών και ανθρωπογενών παραγόντων στο νησί της Χίου. Έτσι, συμπεριλαμβάνεται πλέον στον κατάλογο με τα 37 πιο φημισμένα αγροτικά προϊόντα της Ελλάδας.

Σε αυτό το σημείο θα αναφερθούμε στη διαδικασία κοπής, μεταφοράς και συσκευασίας των εσπεριδοειδών, ιδιαίτερα σε περασμένες εποχές, όπως την περιγράφει ο Γιώργος Μουτσάτσος (2005). Η πρώτη διαδικασία είναι το "κόμμα", το κόψιμο δηλαδή των καρπών και η συλλογή τους. Οι "κοφτάδες", εκείνοι που έκοβαν τους

καρπούς, χρησιμοποιούσαν το λεγόμενο "τσιμιπίδι" και τοποθετούσαν τους καρπούς σε κοφίνια που ήταν φοδραρισμένα με λινάτσα (τσουβάλι) ή караβόπανο. Το κοφίνι λεγόταν "φόρα" και ο εργάτης που το μετέφερε "φορατζής". Στη συνέχεια οι φόρες, τα κοφίνια, μεταφέρονταν δυο-δυο δεμένες στην αποθήκη όπου τις άδειαζαν. Το δάπεδο ήταν στρωμένο με τσουβάλια προκειμένου να μην πληγωθούν ή τραυματιστούν οι καρποί. Σήμερα, οι σύγχρονοι περιβολάρηδες χρησιμοποιούν πλαστικά τελάρα. Το κόμμα γινόταν πάντα με προσοχή και ποτέ μετά από βροχή, όπου οι καρποί θα ήταν βρεγμένοι. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι περιβολάρηδες είχαν προπωλήσει τους καρπούς και έτσι ο μεσίτης την ημέρα που θα γινόταν η μεταφορά από την αποθήκη του περιβολάρη στην αποθήκη του εξαγωγέα, όπου και θα ακολουθούσε η συσκευασία, όριζε ειδικούς υπαλλήλους τους "διαλεχτάδες" για να ξεχωρίσουν τους καλούς καρπούς από τους ελαττωματικούς, τα "βγάλματα", οι οποίοι πωλούνταν και σε αρκετά χαμηλότερη τιμή. Οι καλοί και διαλεγμένοι καρποί μεταφέρονταν μέσα στα κοφίνια από τους "αγωγάτες" στη Χώρα. Στην αποθήκη του εμπόρου γινόταν το "χάρτωμα" δηλαδή η συσκευασία κάθε καρπού ξεχωριστά από χαρτί με πάρα πολλή προσοχή και ακριβείς κινήσεις από τις "χαρτώτριες", τις κοπέλες που δούλευαν εκεί. Τα χαρτωμένα εσπεριδοειδή τοποθετούνταν σε ειδικά ξύλινα καφάσια, τα οποία για πολλά χρόνια κατασκευάζονταν στη Χίο από ξύλο πεύκου, και στιβάζονταν ανάλογα το μέγεθός τους. Στα σύγχρονα συσκευαστήρια, τη δουλειά αυτή την κάνουν πια μηχανές. Αφού ολοκληρωνόταν το γέμισμα των ξύλινων "κασακιών", ο "κασαδόρος" στον πάγκο του, τα σφράγιζε καρφώνοντας το καπάκι και τα μάρκαρε με τους τσίγκους (αντρέσσες), και κατόπιν τα έδενε ανά δύο ή ανά τρία, που ήταν το πιο συνηθισμένο, σε ένα δέμα. Οι τσίγκοι ή αντρέσσες (<γαλ. adresse: διεύθυνση) κατασκευάζονταν από ειδικούς τεχνίτες, οι οποίοι σχεδίαζαν σε ένα λεπτό φύλο τσίγκου το σχέδιο, τα γράμματα και τους αριθμούς και τα έκοβαν μετά με τη σέγα. Ο αριθμός αντιστοιχούσε στο νούμερο των καρπών που εμπεριείχε το κασάκι (πχ. 60, 64, 80, 100 κλπ.). Τα γράμματα δήλωναν την ποιότητα (πχ. Α, ΑΑ κλπ.) και φυσικά τον τύπο του προϊόντος (πχ. μανταρίνια) στη γλώσσα της χώρας εισαγωγής (πχ. ρώσικα), τα αρχικά γράμματα το όνομα του εξαγωγέα και τέλος, την πόλη προορισμού (πχ. Οδησός ή Βάρνα ή Κωσταντζα). Όλα αυτά έμπαιναν στα πλάγια του κάθε κιβωτίου και πάνω στο καπάκι έμπαινε με μεγάλη στάμπα η φίρμα του εξαγωγέα (πχ. Αφοί Καρδασιλάρη, Ν. Αναστασάκης, Ν. Τέττερης).

Το χαρτί περιτυλίγματος που χρησιμοποιούταν στο χάρτωμα των εσπεριδοειδών (τεχνική που φαίνεται να εφήρμοσαν πρώτοι οι Ιταλοί από τον 19ο αι. κατά τη συστηματοποίηση της καλλιέργειας των εσπεριδοειδών στη Σικελία), εισαγόταν από

την Ιταλία (σύμφωνα με μαρτυρίες του 1877 και 1880) αλλά και από τη Σμύρνη. Στην αρχή ήταν μονόχρωμο, κυρίως λευκό. Αργότερα, προστέθηκε σε αυτά το τύπωμα του λογοτύπου του εξαγωγέα. Μεγάλοι Χιώτες εξαγωγείς όπως οι Αφοί Καρδασιλάρη, ο Ν. Αναστασάκης και ο Ν. Τέττερης τύπωναν τα χαρτιά τους στην Ιταλία. Τα πρώτα έντυπα χαρτιά που χρησιμοποιήθηκαν στη Χίο ήταν ιταλικά και με ιταλικό λογότυπο με την τεχνική της λιθογραφίας. Κατά τη δεκαετία του 1930 υπάρχουν μαρτυρίες για χαρτιά, τα οποία τυπώνονταν σε εργαστήρια λιθογραφίας στη Χίο, πρακτική η οποία σταμάτησε οριστικά το 1940 με τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι εξαγωγείς τότε χρησιμοποιούσαν χαρτιά που είχαν περισσέψει και είχαν σε απόθεμα και όταν τελείωναν έκαναν παραγγελίες σε τυπογραφία των Αθηνών (Μουτσάτσος, 2005: 36-38).

1.3.4 Το πρωτοχρονιάτικο έθιμο «Τα Αγιαβασιλιάτικα βαποράκια»

Το έθιμο της περιφοράς αυτοσχέδιων φωτισμένων και στολισμένων караβιών ή εκκλησιών την παραμονή κι ανήμερα της Πρωτοχρονιάς στη Χίο ανήκει στα καλοχρονιάτικα, ευετηριακά έθιμα (Μέγας, 1988: 59-60) και μαζί με τα αντίστοιχα έθιμα της παραμονής των Χριστουγέννων τελούνταν τόσο στα οικιστικά κέντρα της χιακής υπαίθρου όσο και στον αστικό ιστό της πρωτεύουσας, στη Χώρα. Όπως αναγράφει ο Στυλιανός Βίος (Τσικνής, 2002: 21), στη Χιακή Λαογραφία "*Εις την πρωτεύουσαν επίσης πολλοί όμιλοι παιδων ψάλλοντες τα κάλανδα κρατούν και μικράς εκκλησίας, τεχνηέντως κατασκευασμένα εκ ξύλου ή και λευκοσιδήρου, τελευταίως δε και το πανομοιότατον του θωρηκτού «Αβέρωφ». Οι τοιούτοι αμείβονται περισσότερον των άλλων...*"

Με τον λαογραφικό όρο *Δωδεκαήμερο*, καλούμε την χρονική περίοδο των δώδεκα - δεκατριών για την ακρίβεια - ημερών από την παραμονή των Χριστουγέννων έως το πρωί των Φώτων. Κατά τόπους στην Ελλάδα το Δωδεκαήμερο λαμβάνει ονομασίες όπως *Δωδεκάμερα* σύμφωνα με τον Στυλιανό Βίο (Φασουλιάκης, 1997: 11), *Χριστόμερες* ή *Καλικαντζαρόμερες* στον Σκοπό της Ανατολικής Θράκης (Ψαθάς & Μητρακλή-Ψαθά 1970: 313), *Καλαντόφωτα* στον Πόντο (Σαμουηλίδης, 1985: 307) ενώ και άλλοι χριστιανικοί λαοί της Ευρώπης ορίζουν την περίοδο αυτή ως *The Twelve Days*, *Les Douze Jours*, *I Dodici Giorni* (Βαρβούνης, 2015: 26). Το διάστημα αυτό δεσπόζουν οι μεγάλες εορτές της Χριστιανοσύνης: τα Χριστούγεννα στις 25 Δεκεμβρίου³, η Περιτομή του Κυρίου την 1^η του Ιανουαρίου⁴, που επισκιάστηκε από τον εορτασμό της Πρωτοχρονιάς και του Αγίου Βασιλείου (όχι φυσικά στα εκκλησιαστικά συμβαίνοντα

³ Σύμφωνα με τον Ιωάννη Φουντούλη (1971: 329-330), περίπου γύρω στο 330 μ.Χ. για πρώτη φορά στη Ρώμη εορτάστηκαν τα Χριστούγεννα ξεχωριστά από τα Επιφάνεια στις 6 Ιανουαρίου. Η εορτή των Χριστουγέννων καθορίστηκε την 25^η Δεκεμβρίου όχι ως πραγματική ημερομηνία γέννησης του Χριστού - άλλωστε τα Ευαγγέλια δεν μας παραδίδουν κάποια ακριβή ημερομηνία - αλλά κατά αντιστοιχία της έναρξης του χειμερινού ηλιοστασίου σύμφωνα με το τότε ισχύον ημερολόγιο. Εκείνη την ημέρα, οι ειδωλολάτρες γιόρταζαν τη γέννηση του παλαιού θεού Μίθρα, του «αήττητου θεού Ήλιου». Τη θέση του πήρε ο Χριστός, «ο νοητός ήλιος της δικαιοσύνης». Ο Γρηγόριος ο Θεολόγος εισάγει το 379 μ.Χ. στην Κωνσταντινούπολη τα Χριστούγεννα ως ξεχωριστή εορτή από τα Θεοφάνεια, καθιερώνονται και διαδίδονται σταδιακά σε όλες τις Εκκλησίες της Ανατολής (Αντιοχείας, Καισαρείας Καππαδοκίας και Ιεροσολύμων) (Σουλακέλλης, 2004: 5).

⁴ Η 1^η Ιανουαρίου καθιερώθηκε ως Νέα Πρωτοχρονιά σύμφωνα με το Ιουλιανό ημερολόγιο το 46 π.Χ. (βλ. πιο κάτω υποσημ. 4) Στον Ορθόδοξο Χριστιανισμό, η Περιτομή του Κυρίου ορίστηκε την 1^η του Ιανουαρίου, καθώς αυτή είναι η όγδοη ημέρα από τη Γέννηση στις 25 Δεκεμβρίου. Την ίδια ημέρα τιμάται η μνήμη του Μεγάλου Βασιλείου, καθώς την 1^η Ιανουαρίου του 379 μ.Χ. συνέβη η κοίμηση του Αγίου (Φουντούλης, 1971:345).

αλλά στη λαϊκή εθιμική συμπεριφορά) και η Βάπτιση του Σωτήρος ήτοι Θεοφάνεια ή Φώτα στις 6 Ιανουαρίου⁵.

Κατά τις εορτές του Δωδεκαημέρου, συνυπάρχουν τόσο τα χριστιανικά (σχετιζόμενα με τις χριστιανικές εορτές) όσο και παλαιά «ειδωλολατρικά» έθιμα (συνδεόμενα με το οικονομικό έτος σε συσχέτιση με τον κύκλο της φύσης) (Σουλακέλλης, 2004: 4). Προσπαθώντας ο άνθρωπος να εξασφαλίσει την ευτυχία του, τη μακροήμερευσή του, να τονώσει το θρησκευτικό του συναίσθημα, να περάσει από τον δύσκολο και βαρύ χειμώνα στην ελπιδοφόρο και ζωηφόρο άνοιξη ενδύει τις ημέρες αυτές με μία σειρά διαβατηρίων εθίμων και τελετουργιών που χαρακτηρίζονται από τις τρεις φάσεις: αποχωρισμός – μετάβαση – ενσωμάτωση όπως ακριβώς όρισε ο Arnold Van Gennep (1960). Έτσι λοιπόν, τα Χριστούγεννα μεταβαίνουμε στην νέα ηλιακή περίοδο οδηγούμενοι προς την άνοιξη καθώς από τις 22 Δεκεμβρίου η μέρα ξαναρχίζει να μεγαλώνει (Σουλακέλλης, 2004: 3), την Πρωτοχρονιά περνάμε στο νέο δωδεκάμηνο και όπως γράφει ο Δημήτριος Λουκάτος (1984: 36) « *τα Φώτα (γιορτή με ξεχωριστή σημασία για τους θαλασσινούς Έλληνες), θα περάσουμε στην εύκολη περίοδο των ταξιδιών, αφού τα νερά, μαζί με τον αγιασμό τους (διαβατήρια κι αυτή τελετή), θα γίνουν ησυχότερα, κάτω από τη μικρότερη νύχτα.*».

Ο Χίος Ιστορικός Γεώργιος Ζολώτας (1921: 358) πραγματοποιεί μία αναφορά στα Ανθεστήρια, τα οποία γίνονταν προς τιμήν του θεού Διονύσου και εξαπλώθηκαν από την Αττική προς τα νησιά και τις ιωνικές ακτές της Μικράς Ασίας. Όπως το καταγράφουν ο Ηρόδοτος, ο Θουκυδίδης και ο Στράβωνας, η εορτή πραγματοποιούνταν με την πάνδημη συμμετοχή στην πομπή. Το γεγονός επιπροσθέτως ότι, κατά τον Θουκυδίδη συγκεκριμένα, στην πομπή εμφανιζόταν τροχοφόρο το πλοίο του Διονύσου, πράγματι δημιουργεί, όπως επισημαίνει και η Στέλλα Τσιροπινά (2016: 28) μία συνειρμική εικόνα πολύ κοντά σε αυτήν που έχουμε για το χιακό έθιμο, με αποτέλεσμα συμπερασματικά να ανάγουμε και τις ρίζες του αρχαίους χρόνους.

Τα θρησκευτικά έθιμα και δρώμενα του Δωδεκαημέρου ντύνονται μουσικά με τα *Καλήμερα* και τα *Κάλαντα*, τα οποία αποτελούν μία ξεχωριστή ομάδα τραγουδιών, τα λεγόμενα «Άσματα του Αγερμού» ή διαφορετικά αγύρτικα τραγούδια. Η λέξη «*αγερμός*» σημαίνει χρηματικός έρανος και ειδικότερα συλλογή κερμάτων, εξ ου και ονομάστηκαν έτσι, καθώς σκοπός τους είναι η είσπραξη χρημάτων. Το Καλημέρι φέρνει

⁵ Η 6^η Ιανουαρίου ήταν η παλαιά ημερομηνία του χειμερινού ηλιοστασίου. Μετά τις αρχές του 3^{ου} αι. μ.Χ. η Εκκλησία της Ανατολής την καθιέρωσε ως ημέρα εορτής των Επιφανείων ή Θεοφανείων (Φουντούλης, 1971: 355)

το χαρμόσυνο άγγελμα μίας ιδιαίτερης και ξεχωριστής ημέρας του χρόνου στα σπίτια και συνοδεύεται από επαίνους τόσο για το σπίτι, όσο και για την ίδια την οικογένεια. Τα Κάλαντα είναι αναγγελτικά και αφηγηματικά άσματα με ευχετικό και εγκωμιαστικό χαρακτήρα, τα οποία τραγουδιούνται συνήθως την παραμονή ή ανήμερα των Χριστουγέννων, της Πρωτοχρονιάς και των Φώτων. (Σουλακέλλης, 2002: 91). Ο Δημήτριος Λουκάτος (1984: 36-37) περιγράφει τα κάλαντα ως «διαβατήριες επωδές», τις οποίες πρέπει να καλοδεχόμαστε. Και το φιλοδώρημα που δίνουμε δεν αποτελεί αμοιβή κάποιας εργασίας αλλά στην ουσία μια μικρή εξαγορά των ευχών που θα λάβουμε.

Η καταγωγή των καλάντων φαίνεται να έχει τις ρίζες της βαθιά στο παρελθόν της ιστορίας. Το όνομά τους προέρχεται από τη λατινική λέξη *calendae* που σημαίνει *νεομηνία*. Σύμφωνα με τη ρωμαϊκή παράδοση, τις Καλένδες⁶ τις γιόρταζαν τις πρώτες ημέρες κάθε μήνα με σκοπό να τον υποδεχθούν. Ωστόσο, ακόμα παλαιότερα, στους αρχαίους χρόνους, στον ελληνικό κόσμο, παρατηρούνται παρόμοια έθιμα όπως το έθιμο της Ειρεσιώνης.

Στους στίχους των καλάντων που ψάλλονται κατά την επιτέλεση του εθίμου, η προσωπικότητα του Αγίου Βασιλείου δεσπόζει και υμνείται. Ο Μέγας Βασίλειος, ο Ιεράρχης της Καππαδοκίας, εμφανίζεται ως μορφωμένος οδοιπόρος βαστώντας στο χέρι του χαρτί του σχολείου και την ευλογημένη ράβδο που βλασταίνει, συμβολίζοντας έτσι αφενός την αναγεννητική δύναμη της φύσης, αφετέρου τη δύναμη της σοφίας.

⁶ Η ονομασία «καλένδες», πιθανότατα προήλθε από το όνομα του Κάλανδου. (Σουλακέλλης, 2004: 10). Το ίδιο επισημαίνει και ο Μανόλης Βαρβούνης (2015: 34-35) παραθέτοντας την ιστορία της παράδοσης, κατά την οποία τα τρία αδέρφια Κάλανδος, Νόννος και Ειδός έσωσαν τη Ρώμη αναλαμβάνοντας να θρέψουν τους κατοίκους της. Τις δώδεκα πρώτες μέρες ανέλαβε ο Κάλανδος και έτσι ονομάστηκαν «Καλένδες», τις επόμενες οκτώ ο δεύτερος άρα και «Νόννες» και τις τελευταίες δέκα ο τρίτος εξ ου και «Ειδούς». Τα κάλαντα του Ιανουαρίου [σύμφωνα με πηγές, ήδη από τον 2^ο αι. π.Χ. γιορταζόταν τις πρώτες μέρες του Ιανουαρίου η αρχή του νέου έτους, έως τη μεταφορά της Πρωτοχρονιάς από 1^η Μαρτίου στην 1^η Ιανουαρίου και επίσημη καθιέρωση της από τον Ιούλιο Καίσαρα το 46 π.Χ. (ΚΕΠΕΜ, 2017: 21)] με την πάροδο του χρόνου επικράτησαν και επισκίασαν τις άλλες δύο εορτές και έτσι κατά τη βυζαντινή εποχή η εορτή επιβίωσε με τον όρο *Βυζαντινές Καλένδες* ή *Κάλανται* και φυσικά *Κάλαντα*, παρά τη αλλαγή της θρησκευτικής τοποθέτησης, με τους Πατέρες της Εκκλησίας ωστόσο, να αποτρέπουν και να καυτηριάζουν αυτά τα έθιμα των καλάντων ως κατάλοιπα των ρωμαϊκών εορτών που είχε καταδικάσει η ΣΤ΄ Οικουμενική Σύνοδος το 680 μ.Χ. Μάλιστα σύμφωνα με τα όσα διασώζει ο βυζαντινός γραμματικός και ποιητής του 12^{ου} αι. (Χιλιάδων ΙΓ΄ στίχος 243 και εξής) όσοι συμμετείχαν στο έθιμο των καλάντων ονομάζονταν «μηναργύται» (Βαρβούνης, ό.π.). Η λέξη προέρχεται από το ρήμα *αγείρω*, που σημαίνει συναθροίζω, συλλέγω. Η χροιά της λέξης άλλαξε από θετική σε αρνητική καθώς οι αγύρτες ζητούσαν το φιλοδώρημά τους με τρόπο παραπλανητικό και με χαρακτήρα επαιτείας. (Πετρόπουλος, 1969: 107)

Εμφανίζεται όμως και ως ελευθερωτής και τροπαιοφόρος κατά την περίοδο των Βαλκανικών και έπειτα:

*Άγιος Βασίλης έρχεται, τώρα 'ναι αντρωμένος
Κρατά τουφέκι και σπαθί και είν' αρματωμένος
και μια σημαία γαλανή με σφαίρες τρυπημένη
που τη φιλούν με δάκρυα ασ' ήσαν σκλαβωμένοι*

(Μακριδάκης, 1998: 22)

Αναφορά γίνεται στους στίχους και στον Άγιο Νικόλαο, που θεωρείται και προστάτης των ναυτικών (Καραμανές, 2017), καθώς είναι γνωστή η ναυτοσύνη των Χίων.

*Άγιε μου Βασιλάκη μου και Άγιε μου Νικόλα,
Προστάτεψε τους ναυτικούς την ώρα του κυκλώνα.*

Οι στίχοι των καλάντων επηρεάζονται εκτενώς από την εκάστοτε χρονική περίοδο και προσαρμόζονται καταλλήλως στο πνεύμα της εποχής. Ακολουθούσαν πάντοτε τα παινέματα, ξεχωριστά για κάθε μέλος της οικογένειας, το νοικοκύρη, τη νοικοκυρά, τις κόρες, τους γιους και σχετιζόνταν επίσης, με την ιδιότητα που έφεραν την επαγγελματική είτε βασίζονταν σε κάποιο χαρακτηριστικό, το οποίο τους έκανε να ξεχωρίζουν. Και φυσικά, δεν έλειπαν παινέματα για το σπίτι με την υπόμνηση στο τέλος για το φιλοδώρημα.

Το κατεξοχήν μουσικό όργανο για τη συνοδεία των παινεμάτων και καλάντων είναι το τουμπί (ή τουμπάκι ή τούμπανο) και η τραμπούκα. Πρόκειται για ένα πλήινο αγγειόσχημο τύμπανο με μία δερμάτινη μεμβράνη. Τη δερμάτινη αυτή επιφάνεια κρούουν με τα δύο χέρια, κρατώντας το όργανο κάτω από το μπράτσο. Κάποιες φορές τοποθετούσαν μέσα νομίσματα για να εμπλουτίσουν τον ήχο με μία πιο μεταλλική απόχρωση (Μελαγράκης 1992: 4). Αυτού του είδους τα κρουστά (κυπελλόσχημα τύμπανα) απαντούν στη Βόρειο Αφρική και στην Ασία και χρησιμοποιούνται ευρέως στην ισλαμική έντεχνη και λαϊκή μουσική, όπως είναι το udu και το ghatam, με διαφορά στον αριθμό των στρογγυλών ανοιγμάτων στο πλήινο δοχείο (Μπόγδανος 2005: 32). Το τουμπάκι και η τραμπούκα, ένα από τα δύο όργανα μαζί με την τσαμπούνα που αποτελούν τη νησιώτικη παραδοσιακή ζυγιά, λόγω της απλότητας του και της ικανότητάς του να μπορεί να συνοδεύει τα τραγούδια σε οικιακές μουσικές συνάξεις και εκδηλώσεις κατά τις αποκριές ή τις ονομαστικές εορτές όπου δεν υπήρχαν

απαραίτητα επαγγελματίες μουσική επιβίωσε έως τις μέρες μας ως το κατεξοχήν συνοδευτικό μουσικό όργανο των καλάντων. Η χιώτικη τραμπούκα είναι πάντοτε πήλινη σε αντίθεση με την ανατολίζουσα νταραμπούκα που μπορεί να είναι -εκτός από πήλινη- ξύλινη, μεταλλική και κατασκευάζεται στα Αρμόλια (Καραμουσλής 2002: 29).

Το έθιμο των Αγιοβασιλιάτικων Καραβιών συνιστάται στην περιφορά ενός ομοιώματος καραβιού, συχνά αρκετά μεγάλου, το οποίο έχει κατασκευαστεί και στολιστεί με χειροποίητο τρόπο, στις γειτονιές, παραμονή Πρωτοχρονιάς, με την ταυτόχρονη ψαλμωδία πρωτοχρονιάτικων καλάντων και παινεμάτων. Η επιτέλεσή του χαρακτηρίζεται επίσης, και από θεατρικότητα.

Η ομάδα, η οποία εργάζεται μήνες πριν την παραμονή της Πρωτοχρονιάς προκειμένου να κατασκευάσει το βαποράκι, απαρτίζεται το πλήρωμα του καραβιού. Έτσι, υπάρχουν οι ναύτες, υπεύθυνοι για τη μεταφορά του, το τζόβενο, βοηθός για όλες τις δουλειές, ο θερμαστής, υπεύθυνος για τον φωτισμό, ο καλλίφωνος παινεματής και ο καπετάνιος-μπουρλοτιέρης (Μελαγράκης, 1992: 4).

Τις βασικές χρονικές φάσεις του εθίμου, σύμφωνα με την Τσιροπινά (2016: 29), μπορούμε να τις οριοθετήσουμε μέσα από αρκετές αναφορές που έχουν καταγραφεί σε διάφορες τοπικές εφημερίδες κατά τον 20ο αι., μαζί με τις προφορικές μαρτυρίες και δημοσιευμένες ενθυμήσεις.

Στην πρώτη (προπολεμική) φάση του εθίμου, με ενδιάμεσο όριο τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο εμφανίζονται και συστηματοποιούνται όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που προσδίδουν στο έθιμο τη σύγχρονη θεατρικότητά του. Η ακμή του εθίμου τοποθετείται μετά τον πόλεμο (μεταπολεμική φάση) για 15 τουλάχιστον χρόνια, η οποία όμως παίρνει μία φθίνουσα πορεία έως το 1960. Πριν και κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων, η επιτέλεση του εθίμου στην πόλη της Χίου παγιοποίησε χαρακτηριστικά, τα οποία το διαφοροποίησαν από αυτό της χιακής υπαίθρου. Το πλοίο μετατράπηκε σε πολεμικό και έφερε αυτοσχέδιες κατασκευές, με τις τσιμινιέρες να βγάζουν ατμό και να εκτελούνται επίσης σφυρίγματα χαιρετισμού. Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, τα κάλαντα είχαν την ευελιξία να προσαρμόζονται στο πνεύμα της εποχής:

Πες μας, Αγιε Βασίλη μας, 'πό 'πούθε κατεβαίνεις (...)

τι είδες εις το διάβα σου και στην περπατησιά σου

γιατί 'ναι κατακόκκινη και τρύπια η φορεσιά σου;

Είδα νησιά ελεύθερα να γίνουν πέρα πέρα

και την ωραία Χίο μας για πάντα ελεύθερα.

Είδα το στόλο να νικά μέσα στα Δαρδανέλια,

τον τούρκικο το στόλο πια να τότε κάνει αρβέλια (κομμάτια),

το «Αβέρωφ» εις τη θάλασσα τα κύματα να σκίζει

και τα παπόρια της Τουρκιάς να τα καταβυθίζει.

(Τσιροπινά, 2016: 29)

Ένα ακόμη στοιχείο για τη στέρηση του εθίμου με την όψη του καραβιού να ομοιάζει με πολεμικό πλοίο ήταν η συχνή εμφάνιση των πολεμικών πλοίων του ελληνικού στόλου στη θαλάσσια περιοχή ανάμεσα στη Χίο και τον Τσεσμέ, κατά τη διάρκεια του Μικρασιατικού πολέμου, η οποία αποτέλεσε ισχυρό ερέθισμα προς αυτή την κατεύθυνση. Αυτό επίσης αποτυπωνόταν στα κάλαντα, τα οποία τραγουδούσαν με ζέση και τα παιδιά προσφυγικών οικογενειών που εγκαταστάθηκαν στη Χίο μετά τον Μικρασιατικό ξεριζωμό και συμμετείχαν ενεργά στο έθιμο.

Αρχιμηλιά κι αρχιχρολιά,

πόλεμον έχει η Ελλάς

κι αρχή -κι αρχή καλός μας χρόνος,

τα τι υπό -τα τι υπόφερεν ο κόσμος.

Όλος ο κόσμος και ο ντουνιάς,

άφτει (ανάβει) γιαγκίνι και φωτιά

και ποιος ή -και ποιος ήταν η αιτία,

η Τουρκιά - η Τουρκιά κι η Γερμανία.

Κάτσετε λογαριάσετε,

προπάντων, για, εξετάσετε

να 'σαι -να 'σαι ζενιτευμένος

κι αφ' τα πλού -κι αφ' τα πλούτη σου διωγμένος...

(Τσιροπινά, 2016: 30)

Στα χρόνια που ακολούθησαν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, στις ομάδες- ομίλους είχαν δυναμική παρουσία οι έφηβοι, ως δεύτερη γενιά προσφύγων καθώς και οι πρόσκοποι, οι οποίοι είχαν εντάξει το έθιμο αυτό στις εκδηλώσεις τους ήδη από τα προπολεμικά χρόνια. Η πολεμική αναταραχή της δεκαετίας 1940-50 επηρέασε το έθιμο ως προς τον επικό και ενθουσιώδη χαρακτήρα των καλάντων και ατόνισε φυσικά και όλες τις προπολεμικές συνδέσεις με αυτό, όπως το όραμα της Μεγάλης Ελλάδος, κάτι που επέφερε τη μετατροπή του ομοιώματος του карабиού από εθνικό σε τοπικό σύμβολο της γειτονιάς:

Απάν' ανθίζουν τα βουνά,

το Έλλη πια δεν καρτερά,

δε θέ - δε θέλει πια να στέκει,

μόνο βγή - μόνο βγήκε στο τουφέκι...

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1960, 15-20 ήταν περίπου τα караβάκια που συμμετείχαν. Την παραμονή της Πρωτοχρονιάς ξεκινούσαν από το κεντρικό εμπορικό δρόμο της Απλωταριάς και την επόμενη μέρα, ανήμερα, περιδιάβαιναν τη γειτονιά από την οποία προέρχονταν. Η συνοικίες που συνδέθηκαν με το έθιμο τα χρόνια εκείνα ήταν η Παναγία Λέτσαίνα, η Αγία Παρασκευή-Καστέλο, η Αγία Άννα Καπέλα, η Παναγία Τουρλωτή, ο Βροντάδος, ο Κοφινάς, η Αγία Μαρίνα, ο Άγιος Ιάκωβος, η Ατσική, το Κάστρο (Φρούριο) και το Βαρβάσι. Φυσικά, με την πάροδο των χρόνων, οι οικονομικές και τεχνολογικές εξελίξεις ακόμα και ξενόφερτες εικόνες και αντιλήψεις οδήγησαν σε μία φάση παρακμής το έθιμο, χωρίς όμως αυτό να εκλείψει. Επιτελούταν από λίγες μόνο συνοικίες, κυρίως προσφυγικές ή λαϊκές (όπως Αγία Παρασκευή, Τουρλωτή, Φρούριο) με ιδιαίτερη όμως ζέση από τους νέους που συμμετείχαν. Και αφού πέρασε αυτή η δεκαπενταετία (1960-75), το 1976, η Περιηγητική Λέσχη Χίου, με πρόεδρο τον Αριστείδη Τσικνή και μέλη όπως ο Κώστας Χαβιάρας, ο Δημήτρης Γαρρής, ο Σωτήρης Λιόλιος, ο Κυριάκος Χαλκούσης και ο Παναγιώτης Καλαμπόκης, και με τη συμβολή του Δημήτρη Μαγγανά, αποφασίζει να αναβιώσει το έθιμο με έναν μετεξελικτικό τρόπο, τη μορφή του διαγωνισμού. Και έτσι, γίνεται από τότε μέχρι και σήμερα. Επέστρεψαν, λοιπόν, τα караβάκια στην κεντρική πλατεία Χίου, την Πλατεία Βουνακίου:

"Όλη η Χίος σήμερα έρχεται στο βουνάκι

ν' ακούσει τα παινέματα, να δει το καραβάκι!"

Η βαθμολογία των υποψηφίων το βράδυ της παραμονής της Πρωτοχρονιάς γίνεται κατά την παρουσίασή τους τόσο για τα παινέματα όσο και για το ίδιο το καράβι και στη συνέχεια μοιράζονται τα έπαθλα στο τρεις πρώτους. Τα χρήματα αυτά, ενισχύουν τις ομάδες στη δαπάνη των επισκευών που γίνονται για την προετοιμασία της επόμενης χρονιάς. Σκοπός δεν είναι το έπαθλο αλλά το ίδιο το έθιμο (Τσικνής, 2002: 23-24).

Τα πληρώματα λοιπόν, κάθε χρόνο με αφετηρία το παρελθόν και ορίζοντα το μέλλον φέρνουν την καλή αγγελία, εύχονται για καλοχρονιά και προσδοκούν το αντάμωμα στην επόμενη παραμονή Πρωτοχρονιάς, που ξεκινά με το σφύριγμα και τον χαιρετισμό του καραβιού.

1.4 Μεθοδολογία project - βιωματική μάθηση

Η μεθοδολογία project αποτελεί μία σύνθετη μορφή διδασκαλίας μάθησης και έρευνας. Το project method (<λατ. projicío: προβάλλω) είναι ένα σχέδιο εργασίας με τον όρο να καθιερώνει το 1918 ο W. Kirkpatrick, το οποίο σύμφωνα με διττή ερμηνεία του ρήματος είτε πρόκειται για ψυχολογική προβολή του εαυτού, επομένως ορίζεται ως "μέθοδος βιωμάτων" είτε πρόκειται για την καθορισμένη εκ των προτέρων προβολή ενός σχεδίου που κατευθύνει τη μαθητική δράση και του αποδίδεται έτσι ο όρος "μέθοδος σχεδίου" (Ματσαγγούρας 2006: 217-218).

Η μέθοδος project θεμελιώνεται πάνω στην αρχή της βιωματικότητας. Δημιουργώντας λοιπόν βιώματα στον διδασκόμενο αλλά και αξιοποιώντας πρότερες εμπειρίες του από την καθημερινή ζωή και χτίζοντας πάνω σε αυτές δημιουργείται σε αυτόν μία αίσθηση έντονης συνειδητοποίησης ότι το "ζει πραγματικά" με αποτέλεσμα να υπάρχει και η εκδήλωση της ανάλογης συναισθηματικής κατάστασης. Έτσι, ο διδασκόμενος μέσα από το βίωμα προχωρά στην καλύτερη και μονιμότερη μάθηση, άρα και κατάκτηση γνώσης, παράλληλα δε, αυξάνεται και η ενεργοποίηση του και η εμπλοκή του στη διδακτική διαδικασία (Κασσωτάκης- Φλουρής, 2005 :186-187 και Χρυσοφίδης, 2006: 17).

Σύμφωνα με τον Αλέξανδρο Κόπτη (2009: 16) τα κυριότερα χαρακτηριστικά της μεθόδου είναι η αυτενέργεια των μαθητών, η αυτονομία, η πρωτοβουλία, η ομαδική δράση και η σύνδεση πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας που σαν αποτέλεσμα έχουν την προαγωγή της κοινωνικότητας, της αλληλεγγύης και συναδελφικότητας, καθώς όλοι με ισοτιμία και ανεξαρτήτως ηλικίας και καταγωγής μπορούν να συμμετέχουν ενεργά στη διαδικασία της διδασκαλίας. Ιδιαίτερως, η κοινωνικοποίηση του παιδιού επιτυγχάνεται στο μέγιστο βαθμό μέσα στο πλαίσιο της ομάδας, όπου μαθαίνει να συνεργάζεται και να επικοινωνεί, να αναλαμβάνει έναν ρόλο, να αρθρώνει λόγο και να ακούει τις διάφορες απόψεις γύρω του (Μπαμπάλης, 2012).

Στο κέντρο της μαθησιακής διδασκαλίας τίθεται το παιδί (παιδοκεντρικότητα) και ανάμεσα στον εκπαιδευτικό και στους μαθητές αναπτύσσονται συνεχείς αλληλεπιδράσεις πάνω στις οποίες θα οικοδομηθεί η αποτελεσματικότητα της εργασίας (Μπαμπάλης 2011: 109 και Katz&Chard 2011: 29-30). Συνεπώς, ο ρόλος του εκπαιδευτικού στην εργασία με project δεν υποβαθμίζεται - συγκριτικά με τη συστηματική διδασκαλία - αλλά διαφοροποιείται. Και έτσι, ο εκπαιδευτικός λειτουργεί

ως σύμβουλος και καθοδηγητής, συντονιστής της εργασίας, ισότιμος με τους μαθητές, προσφέρει συμβουλές και βοήθεια και διακριτική υποστήριξη στα δύσκολα σημεία, λύνει απορίες, θέτει προβληματισμούς οδηγώντας και εμπυχώνοντας τους μαθητές να ανακαλύψουν τη γνώση μόνοι τους, κινητοποιώντας το πνεύμα τους (Χρυσ αφίδης, 2006 και Κόπτης, 2009: 18-19, 25-26 και Αλαχιώτης, 2002: 14-15).

Μερικές τεχνικές ανάπτυξης δεξιοτήτων που μπορούν να επιστρατευτούν κατά την υλοποίηση ενός σχεδίου εργασίας - project είναι η αφήγηση (storytelling), το πέταγμα της μπάλας, ο καταιγισμός ιδεών (brainstorming), η ενεργοποίηση σώματος-φωνής (δραματικής έκφρασης) (Τσώλη, Κ., Μπαμπάλης, Θ. (2023).

Η διέγερση των αισθήσεων, σύμφωνα με τη θεωρία της αισθητηριακής αντίληψης (Laird, 1985) είναι αυτή που οδηγεί στην πραγματική μάθηση. Η όραση, η ακοή και η κιναισθητική ικανότητα είναι τα μονοπάτια μέσα από τα οποία περνάει και διοχετεύεται η μάθηση. Αναφέρει η Σοφία Τριλίβα (2008: 118), κατά τον Laird με βάση τις έρευνες, τα ποσοστά πρόσληψης της γνώσης των ενηλίκων έχουν ως εξής: το 75% μέσω της όρασης το 13% μέσω της ακρόασης το 12%, μέσω αφής, όσφρησης και γεύσης.

Συμπερασματικά, κατανοούμε ότι όσο περισσότερες αισθήσεις διεγείρουμε τόσο περισσότερη είναι η μάθηση που κερδίζουμε. Τη διέγερση των αισθήσεων μπορούμε να την πετύχουμε μέσω της έκθεσης σε πολλά και διαφορετικά χρώματα (εικόνες), με τη χρήση μουσικής και ρυθμού, τη σχηματική παρουσίαση γνώσεων, τις διάφορες μορφές καλλιτεχνικής δημιουργίας και τέλος τη χρήση της τεχνολογίας. Τεχνολογικά μέσα όπως ο ηλεκτρονικός υπολογιστής, ο προβολέας, τα ηχεία μουσικής, οι χάρτες κατά την υλοποίηση ενός σχεδίου εργασίας συμβάλλουν στο γεωγραφικό και οπτικό εγγραμματισμό (visual literacy), που ορίζεται ως ένα σύνολο ικανοτήτων που δίνουν τη δυνατότητα σε ένα άτομο να βρίσκει, να ερμηνεύει, να αξιολογεί, να χρησιμοποιεί και να δημιουργεί εικόνες και παράλληλα με τη λεκτική υποστήριξη οδηγεί στην απόκτηση γνώσης (Κακάμπουρα - Κασσαβέτη, 2008: 39-40).

Ο σχεδιασμός του εκπαιδευτικού προγράμματος "Όψεις της Χιακής Λαϊκής Παράδοσης" που ακολουθεί, βασίζεται πάνω στη μεθοδολογία project και τις αρχές της βιωματικής μάθησης και προσπαθεί να αξιοποιήσει το δυνατόν περισσότερες τεχνικές και να ενεργοποιήσει τη δημιουργικότητα και φαντασία αλλά και καλλιτεχνικές δεξιότητες των παιδιών μέσω της αισθητηριακής αντίληψης, εκκινώντας από δράσεις, απορίες και ανάγκες, που πηγάζουν από το περιβάλλον των παιδιών (Κακάμπουρα, 2016: 288).

Β΄ ΜΕΡΟΣ: ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

2.1 Αντικείμενο του προγράμματος «Όψεις της Χιακής Λαϊκής Παράδοσης»

Το εκπαιδευτικό αυτό πρόγραμμα "Όψεις της Χιακής Λαϊκής Παράδοσης" στηρίζεται σε τέσσερις θεματικές ενότητες. Την τεχνογνωσία της παραδοσιακής Μαστιχοκαλλιέργειας, την τέχνη των Ξυστών στο Πυργί, την αρχιτεκτονική του Κάμπου και την καλλιέργεια των εσπεριδοειδών στα περιβόλια του και το πρωτοχρονιάτικο έθιμο με τα Καραβάκια ή και αλλιώς Βαποράκια στο νησί της Χίου. Είναι ένα πρόγραμμα που έχει δημιουργηθεί με το σκεπτικό της πιθανής υλοποίησής του στο νησί της Χίου μέσα στο φάσμα ενός έτους. Η θεματολογία αυτή προσεγγίζεται με έναν τρόπο βιωματικό, προκειμένου να δώσει στα παιδιά όσο το δυνατόν περισσότερα ερεθίσματα, τα οποία θα συντελέσουν στην πληρέστερη απόκτηση γνώσης, στην συνειδητοποίηση της αξίας της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου στον οποίο κατοικούν και τη δυναμική παρουσία της παράδοσης στη σύγχρονη εποχή.

2.2 Στοιχεία εφαρμογής του σχεδίου εργασίας

Το σχέδιο εργασίας σχεδιάστηκε από τη Μαρίτσα Σαματά για παιδιά ηλικίας 10-12 ετών με πιθανή προοπτική εφαρμογής τόσο σε αίθουσες που μπορούν να φιλοξενήσουν εκπαιδευτικά προγράμματα όπως το Πνευματικό Κέντρο Δήμου Χίου, με την αρωγή του Δήμου Χίου αλλά και τοπικών συλλόγων όσο και σε μουσειακούς χώρους, συγκεκριμένα στο Μουσείο Μαστίχας Χίου που ανήκει στο Δίκτυο θεματικών Μουσείων του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ) και το οποίο ξεκίνησε τη λειτουργία του τον Ιούνιο του 2016, και στο Μουσείο Εσπεριδοειδών του Κάμπου (Citrus memories).

Εντάσσεται στο πλαίσιο της μη τυπικής εκπαίδευσης.

Κριτήρια επιλογής του θέματος:

- ❖ Η εντοπιότητα και το προσωπικό ενδιαφέρον για τα συγκεκριμένα θέματα της χιακής λαϊκής παράδοσης.
- ❖ Η σπουδαιότητα της βιωματικής επαφής του παιδιού με αυτά τα θέματα, που αποτελούν ταυτότητα και αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας και λαϊκής

παράδοσης του Νησιού στο οποίο κατοικεί.

- ❖ Ο τρόπος τοποθέτησής του στο πλαίσιο του μουσειακού χώρου, μέσα από τον οποίο μπορεί να πραγματοποιηθεί το ταξίδι στο χρόνο, φτάνοντας στο σήμερα και μεταφέροντας στις αποσκευές μας τη γνώση να αναδείξουμε τη ζώσα παράδοση.
- ❖ Ο τρόπος τοποθέτησής του στο πλαίσιο της μη τυπικής εκπαίδευσης, σε έναν χώρο ανοικτό στη συμμετοχή παιδιών, με χιώτικη ή διαφορετική καταγωγή, αποσκοπώντας στην διεύρυνση των γνωστικών οριζόντων.

Διάρκεια: Παρουσιάζονται 8 διδακτικά δίωρα, τα οποία όμως λαμβάνουν χώρα μέσα στη διάρκεια ενός έτους, αφού τοποθετούνται ανάλογα το αντικείμενο, σε διαφορετικές εποχές του χρόνου.

Παρουσίαση ενοτήτων ανά δίωρο:

1 ^η και 2 ^η ώρα	Τίτλος: «Ο παραδοσιακός τρόπος μαστιχοκαλλιέργειας» Επαφή με τη μαστίχα, διερεύνηση των διεργασιών που λαμβάνουν χώρα στο χωράφι και τον οικισμό, εξοικείωση με την ορολογία, επαφή με την αρχιτεκτονική των οικισμών των μαστιχοχωριών, βιωματική προσέγγιση της περιποίησης και καλλιέργειας των σχίνων στην υπαίθρια έκθεση με τη βοήθεια των σύγχρονων μαστιχοκαλλιεργητών.
3 ^η και 4 ^η ώρα	Τίτλος: «Από το δάκρυ στο κουφέτο» Το ταξίδι της μαστίχας στο χρόνο. Από τη διαχείριση της μαστίχας, στην παραγωγή και ίδρυση της Ένωσης Μαστιχοπαραγωγών Χίου. Η διαδικασία παραγωγής στις τσίκλας ΕΛΜΑ στο 1 ^ο εργοστάσιο της EMX. Επαφή με τα πρώτα μηχανήματα του εργοστασίου.
5 ^η και 6 ^η ώρα	Τίτλος: «Γνωρίζοντας-αναγνωρίζοντας τα ξυστά» Ορισμός των ξυστών και της τεχνικής αυτών, αναζήτηση της καταγωγής τους ταξιδεύοντας σε διάφορα μέρη του κόσμου. Βιωματικό κομμάτι: «Ξεκινάω στο χαρτί, πιάνω χάρακα και μολύβι!»

7 ^η και 8 ^η ώρα	<p>Τίτλος: «Η τέχνη των ξυστών»</p> <p>Τα υλικά και τα εργαλεία της τεχνικής, η θεματολογία των σχεδίων και τα στάδια δημιουργίας των ξυστών μέσω της βιοματικής μάθησης «Ας μαθητεύσουμε κοντά σ' έναν τεχνίτη!»</p>
9 ^η και 10 ^η ώρα	<p>Τίτλος: «Γνωρίζω τον Κάμπο»</p> <p>Επαφή με την Ιστορία του Κάμπου, τα χαρακτηριστικά των Καμπούσικων Αρχοντικών, τη σπουδαιότητα του μαγκανοπήγαδου, τη θυμιανούσικη πέτρα και τις βοτσαλωτές αυλές. Βιοματικό κομμάτι: «Με τα λιλάδια, φτιάχνω λιλαδωτά!»</p>
11 ^η και 12 ^η ώρα	<p>Τίτλος: «Τα ευωδιαστά εσπεριδοειδή του Κάμπου»</p> <p>Γνώση και αναγνώριση των εσπεριδοειδών που καλλιεργούνται στα περιβόλια του Κάμπου, της μοναδικότητας αυτών και της φήμης τους ανά τον κόσμο, της διαδικασίας κόμματος, και συσκευασίας των καρπών σε παλαιότερα χρόνια.</p>
13 ^η και 14 ^η ώρα	<p>Τίτλος: «Τα Αγιοβασιλιάτικα Καραβάκια»</p> <p>Γνωριμία με τις καταβολές του εθίμου, τα όργανα που συνοδεύουν τα κάλαντα-παινήματα, τη σημασία των στίχων, και του εθίμου.</p>
15 ^η και 16 ^η ώρα	<p>Τίτλος: «Απόψε το καράβι μας χαίρεται π' αρμενίζει, μαζί με τον παινεματή, σφυρά, καλησπερίζει»</p> <p>Τα παιδιά με βάση τα διάφορα αποσπάσματα που θα έχουν διαβαστεί και τα οπτικά τους ερεθίσματα και φυσικά με τα βιώματά τους και την έρευνα που θα κάνουν θα προσπαθήσουν να φτιάξουν ανά ομάδες και να δραματοποιήσουν την «προσωπική ιστορία» του καραβιού τους.</p>

Μέσα υλοποίησης: εκθέματα μουσείου (επιτοίχιες φωτογραφίες, αντικείμενα), οπτικοακουστικά εκθέματα (βίντεο), ηλεκτρονικός υπολογιστής, προτζέκτορας, χαρτιά, μολύβια, εργαλεία σχεδίασης κλπ.

2.3 Σκοπός

Μέσα από την παρουσίαση τεσσάρων θεματικών ενοτήτων: α) την τεχνογνωσία της παραδοσιακής μαστιχοκαλλιέργειας, β) την τέχνη των ξυστών στο Πυργί, γ) την αρχιτεκτονική και την καλλιέργεια των εσπεριδοειδών στα περιβόλια στον Κάμπο και δ) το πρωτοχρονιάτικο έθιμο των Καραβιών (Βαποράκια) στο νησί της Χίου, να γνωρίσουν όψεις από τις μακραίωνες παραδόσεις (εθιμικές) και παραδοσιακές πρακτικές του νησιού τους, την ιστορία του τόπου τους και να εκτιμήσουν την πολιτιστική τους κληρονομιά, αναγνωρίζοντας την παρουσία της παράδοσης στο σήμερα.

2.4 Στόχοι

ΓΕΝΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

A) Γνωστικοί

- ❖ Να αποκτήσουν μία συνολική γνώση και άποψη για την τεχνοτροπία της καλλιέργειας του μαστιχιού και την ιστορία του στο διάβα του χρόνου, την τεχνοτροπία των ξυστών και τη θεματολογία τους, την ιστορία του Κάμπου, την αρχιτεκτονική και την καλλιέργεια των εσπεριδοειδών, την ιστορία του πρωτοχρονιάτικου εθίμου των Αγιοβασιλιάτικων Καραβιών.
- ❖ Να εντοπίσουν την έμφυλη διάσταση και να κατανοήσουν το ρόλο που διαδραμάτισε η μαστίχα στη διαμόρφωση της τοπικής κοινωνίας.
- ❖ Να γνωρίσουν με άμεσο τρόπο τη διαδικασία καλλιέργειας του σχίνου από τον οποίο παράγεται η μαστίχα, την καλλιέργεια των εσπεριδοειδών στα περιβόλια του Κάμπου, κατανοώντας τη δυναμικότητα της παράδοσης.
- ❖ Να κατανοήσουν την αλληλεπίδραση που ασκείται ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση.
- ❖ Να ενισχύσουν την οπτική τους αντίληψη (καλλιέργεια οπτικού γραμματισμού).
- ❖ Να καλλιεργήσουν τη γεωγραφική τους αντίληψη και να προσδιορίσουν τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά του τόπου που κατοικούν.

B) Συναισθηματικοί

- ❖ Να αναπτύξουν θετικά συναισθήματα αναφορικά με την παράδοση της μαστιχοκαλλιέργειας, της πυργούσικης τεχνοτροπίας των ξυστών, της τεχνικής

των βοτσαλωτών αυλών, της καλλιέργειας των εσπεριδοειδών του Κάμπου και του πρωτοχρονιάτικου εθίμου με τα βαποράκια.

- ❖ Να εκτιμήσουν την αξία της πολιτιστικής τους κληρονομιάς.
- ❖ Να αγαπήσουν την τοπική τους ιστορία.
- ❖ Να ευαισθητοποιηθούν σε θέματα περιβάλλοντος κατανοώντας την αλληλένδετη σχέση του ανθρώπου με τη φύση.

Γ) Ψυχοκινητικοί

- ❖ Να καλλιεργήσουν τις καλλιτεχνικές τους δεξιότητες και τη φαντασία τους.
- ❖ Να μπορέσουν να συνυπάρξουν και να συνεργαστούν αρμονικά με τα υπόλοιπα παιδιά.
- ❖ Να ενθαρρυνθούν στην ενεργητική συμμετοχή στην αναζήτηση της γνώσης.
- ❖ Να ψυχαγωγηθούν.

2.5 Μεθοδολογία

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα σχεδιάστηκε με τις αρχές της βιωματικής μάθησης, της παιδοκεντρικής και ομοδοσυνεργατικής διδασκαλίας και τη μέθοδο project.

2.6 Οργάνωση του σχεδίου εργασίας

2.6.1 1^η και 2^η ώρα : «Ο παραδοσιακός τρόπος μαστιχοκαλλιέργειας»

Σκοπός: Να γνωρίσουν τον τρόπο καλλιέργειας της μαστίχας μέσα από τα στάδια εργασίας που συμβαίνουν στο χωράφι και τον οικισμό στον κύκλο του χρόνου, να αισθανθούν τη βαθύτερη σχέση του ανθρώπου με το μαστιχόδεντρο, να κατανοήσουν τη ζωντάνια της παράδοσης.

Μέσα υλοποίησης: Φυσική μαστίχα, εκθέματα Μουσείου Μαστίχας ΠΙΟΠ (επιτοίχιες φωτογραφίες, αντικείμενα), οπτικοακουστικά εκθέματα (βίντεο)

Εκπαιδευτικό υλικό-πηγές:

Μουσείο Μαστίχας Χίου (ΠΙΟΠ). <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Mastixas/to-mouseio.aspx>

Φωτογραφικό αρχείο Μουσείου Μαστίχας, ΠΙΟΠ. <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Mastixas/to-mouseio.aspx>

Μουσείο Μαστίχας, ένας χρόνος λειτουργίας. <https://www.aplotaria.gr/1-chios-mastic-museum/>. (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Σε μια πλαγιά στη Χίο στέκεται ένα βραβευμένο θεματικό Μουσείο που βρίσκεται σε συνεχή διάλογο με τη γη. <https://popaganda.gr/life/mouseio-mastixas-xios-grafeio-kizi/>. (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Κατασκευές Μουσειακών Χώρων: Μουσείο Μαστίχας Χίου. <https://e-lignos.com/mousio-mastichas-chiou/>. (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Μουσείο Μαστίχας Χίου - Chios Mastic Museum (βίντεο). https://www.youtube.com/watch?v=981cOOuWZAE&list=PLFv7oX5QEi-4XJxyqD6qL_oZ_lDI3sDEU&index=6&t=266s. (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά της Ελλάδας. <https://ayla.culture.gr/>

Μουσείο Μαστίχας: Το νέο διαμάντι της Χίου. <https://www.athinorama.gr/travel/2514784/mouseio-mastixas-to-neo-diamanti-tis-xiou/>. (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Βιβλιογραφία:

Ζολώτας, Γ. (1921). *Ιστορία της Χίου*, Τόμος Α', Αθήναις.

Καλλινικίδου, Α. (2017). *Μουσείο Μαστίχας Χίου*, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

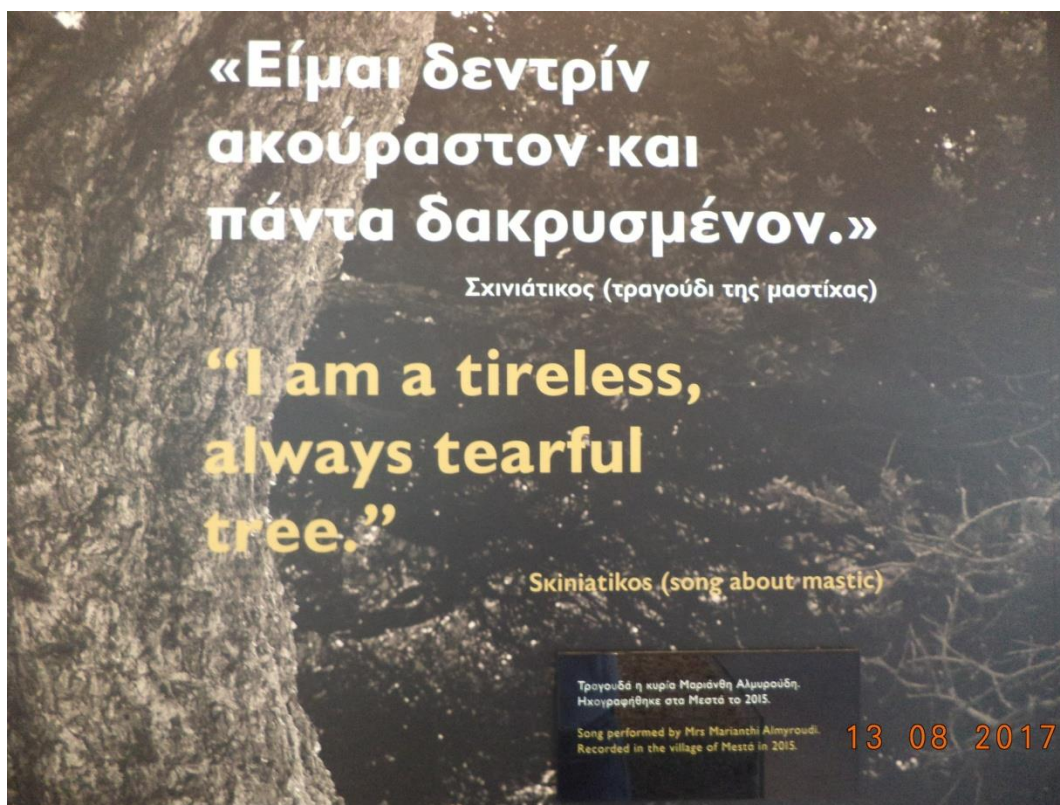
Κολλιάρης, Γ. (1999). Η χιώτικη μαστίχα από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Στο: *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου «Η Μαστίχα της Χίου: Παράδοση και Σύγχρονες Πρακτικές, 3-5 Οκτωβρίου 1997»* (σσ.241-247). Χίος: Υπουργείο Αιγαίου.

Περίκος, Γ. (1988). *Μαστίχα, η κόρη της Χίου*, Αθήνα: Όμηρος.

Πρώιος, Ισ. (1992α). Τα Μαστιγόχωρα. Στο: *Ένα Κειμήλιο. Το Πυργί της Χίου* (σσ. 36-40). Αθήνα: Σύλλογος Πυργουσών Αττικής «Το Πυργί Χίου».

Πρώιος, Ισ. (1992β). Ο σχίνος και η παραγωγή της Μαστίχας. Στο: *Ένα Κειμήλιο. Το Πυργί της Χίου* (σσ. 201-204). Αθήνα: Σύλλογος Πυργουσών Αττικής «Το Πυργί Χίου».

Εκκίνηση: Τα παιδιά εισέρχονται στον χώρο του Μουσείου Μαστίχας ΠΙΟΠ. Έρχονται σε επαφή με το άρωμα της μαστίχας. Μπορούν να αγγίξουν τα φροκαλίδια (φύλλα σχίνου – χώμα – μαστίχα) με το χέρι τους. Ακούγεται το ακουστικό έκθεμα «Ο σχινιάτικος», στα λόγια του οποίου αποτυπώνεται ο μόχθος του μαστιχοκαλλιεργητή. (ηχογράφηση του 2015 στο χωριό Μεστά από την κ. Μαριάνθη Αλμυρούδη)

Πηγή εικόνας: προσωπικό αρχείο

Δε θέλω να δουλεύεις τους σχίνους να κεντάς.

Για μια οκά μαστίχι, βρε μικρούλα μου, τα νιάτα σου να φας.

Δε θέλω να δουλεύεις στο μεροκάματο.

Κι εγώ θα σε πληρώνω, αγαπούλα μου, το κάθε Σάββατο.

Να γκρεμιστούν οι σχίνοι, να γίνουν ρημαδιό.

Να ξεραθούν οι σχίνοι, να γίνουν ρημαδιό.

Στο κέντημα του σχίνου, βρε μικρούλα μου, να μη σε ζαναδώ.

Ο εκπαιδευτικός μπορεί να απευθύνει μερικές ερωτήσεις προς τα παιδιά, αρχικά γενικές σχετικά με τη μαστίχα και μετά να αναφερθεί ειδικά στο τραγούδι (αφού επεξηγήσει λέξεις άγνωστες):

-Ποιες σκέψεις σας περνάνε από το μυαλό σχετικά με τη μαστίχα; (σύνδεση με τόπους/χώρους, αγαπημένα πρόσωπα, γεύσεις, φαγητά, προϊόντα κλπ.)

-Η γυναίκα που μας τραγουδάει το τραγούδι είναι άραγε μικρή ή μεγάλη σε ηλικία;

-Πώς φαντάζεστε την κ. Μαριάνθη; Πού να βρίσκεται την ώρα που τραγουδάει το τραγούδι;

-Το τραγούδι τι συναισθήματα σας γεννά;

-Ακούστε τα λόγια. Γιατί να λέει στην κοπέλα να μην ζαναπάει να δουλέψει στους σχίνους;

Με αφορμή την προέλευση της ηχογράφησης του τραγουδιού (Μεστά), ο εκπαιδευτικός δείχνει στον χάρτη την ακριβή τοποθεσία του χωριού και στη συνέχεια αναφέρεται στα 24 Μαστιχοχώρια στα οποία γεννιέται η μαστίχα.

Η έναρξη της έκθεσης. Η ανοιχτή προθήκη με τα φροκαλίδια. Ο χάρτης των Μαστιχοχωρίων.

Πηγή εικόνας: <https://www.aplotaria.gr/1-chios-mastic-museum/> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Ακολουθεί η αφήγηση από τον εκπαιδευτικό:

Ας δούμε από πού παράγεται η μαστίχα. Από το μαστιχόδεντρο! Αλλά μήπως να μας τα

πει καλύτερα εκείνο;

«Είμαι ο Σχίνος ο Μαστιχοφόρος. Αειθαλής και δυνατός! Ζω για περισσότερα από εκατό χρόνια. Από τα πέντε μου αρχίζω λίγο-λίγο να παράγω μαστίχι. Από τα 15 μέχρι και τα 70 μου παράγω την πιο πολλή μαστίχα σε όλη μου τη ζωή! Για να την προστατέψω κάνω τη φυλλωσιά μου μεγάλη σαν ομπρέλα για να της κάμω ίσκιο. Τα κλαδιά μου τα περιποιούνται οι καλοί μου οι καλλιεργητές για να ρέει το δάκρυ της μαστίχας σε καθαρό έδαφος. Μα θα τους δείτε και μετά και θα καταλάβετε γιατί τους αγαπώ και με αγαπούν τόσο. Φτάνω σε ύψος τα 2 και 3 μέτρα και από χωριό σε χωριό επειδή αλλάζει το φύλλωμά μου, μου δίνουν χαρακτηριστικά ονόματα όπως μελόσκινος, ξανθόσκινος, μαυρολιγαρίτης, πηξάρι και άλλα πολλά! . Κατοικώ σε αυτόν το τόπο πάρα πολλά χρόνια, από τα αρχαία, και πολλά είδαν τα μάτια μου και άκουσαν τ' αφτιά μου. Και χαρές και λύπες έζησα. Μέχρι που προσπάθησαν να με πάρουν από δω, ν' αλλάξω τόπο. Όμως όσες προσπάθειες κι αν έκαμαν δεν τα κατάφεραν γιατί τούτο δω το βλογημένο χώμα και το κλίμα αγαπώ. Και μέχρι σήμερα η καλή μου η μαστίχα ρέει και αρωματίζει τον τόπο και θεραπεύει τους ανθρώπους!»

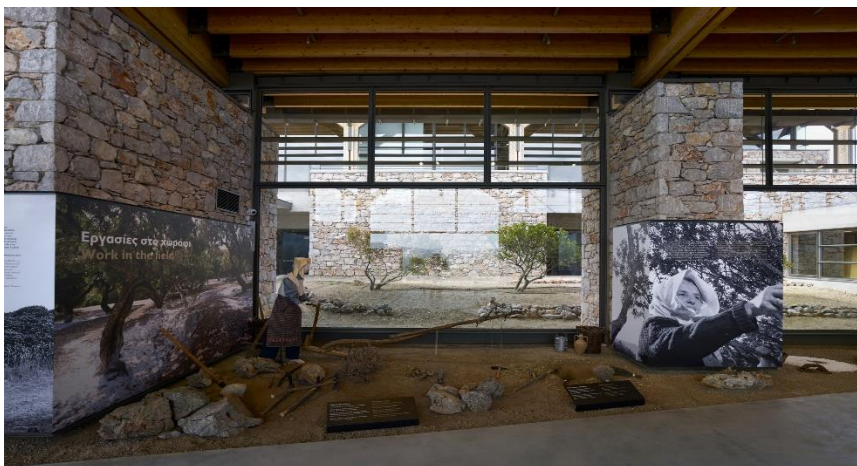

Η φωτοτράπεζα με τις υποποικιλίες του μαστιχόδεντρου.

Πηγή εικόνας: προσωπικό αρχείο

Μετά τη γνωριμία με το μαστιχόδεντρο, ο εκπαιδευτικός μπορεί να ρωτήσει τα παιδιά για τις χρήσεις της μαστίχας. Σύμφωνα με τις γνώσεις τους και τα βιώματά τους, πού έχουν συναντήσει τη χρήση της μαστίχας. Με βάση τις απαντήσεις τους ο εκπαιδευτικός μπορεί να συμπληρώσει στοιχεία, τα οποία θα εκπλήξουν και θα ενθουσιάσουν ίσως τα παιδιά αντιλαμβανόμενα την ποικιλία των κατηγοριών χρήσης της μαστίχας.

Εργασίες στο χωράφι

Πτέρυγα «Εργασίες στο χωράφι».

Πηγή εικόνας: . <https://popaganda.gr/life/mouseio-mastixas-xios-grafeio-kizi/>.

(τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Ακολουθεί οπτικοακουστικό έκθεμα: *Εργασίες στο χωράφι* (5:35')

Τα παιδιά θα παρακολουθήσουν τα στάδια της παραδοσιακής μαστιχοκαλλιέργειας στο χωράφι όπως αυτά συμβαίνουν στον κύκλο του χρόνου:

- ❖ Φύτεμα νέων σχίνων και κλάδεμα-καθάρισμα από τα ξερά κλαδιά (κατά την παράδοση την επομένη της εορτής του Αγ.Ιωάννη 8 Ιανουαρίου έως τα μέσα του Φεβρουαρίου).
- ❖ Όργωμα του χωραφιού γύρω από το σχίνο, ώστε να ανανεωθεί το έδαφος και να απομακρυνθούν τα ζιζάνια (Μάρτιο και Απρίλιο).
- ❖ Προετοιμασία του εδάφους κάτω από τους σχίνους, διαμόρφωση τράπεζας, κυκλικός χώρος στο έδαφος γύρω από τον κορμό, πάνω στον οποίο θα πέσει η μαστίχα. (Αρχές καλοκαιριού).
- ❖ Ασπροχωμάτισμα και ρήγιασμα (το πρώτο κέντημα)
- ❖ Κέντημα ή κέντος (Αύγουστος και Σεπτέμβριος)
- ❖ Συλλογή της μαστίχας (το πρώτο μάζεμα του χοντρού μαστιχιού «της πίττας» ξεκινάει τον Δεκαπενταύγουστο ενώ η συλλογή αρχίζει ουσιαστικά από του Σταυρού 14 Σεπτεμβρίου και διαρκεί όλο το μήνα)
- ❖ Κοκολόι: μάζεμα των μικρών κόκκων μαστίχας που υπάρχουν στους σχίνους (Οκτώβριο έως Μάρτιο)

Με βάση αυτό που παρακολούθησαν τα παιδιά ο εκπαιδευτικός μπορεί να τους απευθύνει κάποιες ερωτήσεις:

-Ποιοι συμμετέχουν στις εργασίες; Είναι άντρες, γυναίκες;

-Είναι νέοι ή μεγάλοι σε ηλικία;

-Μικρά παιδιά είδατε να συμμετέχουν; (αναφορά στη μετάδοση γνώσης από γενιά σε γενιά)

-Τι ρούχα φοράνε;

-Τι ώρες γίνονται οι εργασίες στο χωράφι;

-Πιστεύετε ότι οι εργασίες είναι εύκολες ή απαιτούν κόπο; (θυμηθείτε τα όσα ειπώθηκαν στην έναρξη με αφορμή το τραγούδι)

Αφού γίνει η επανάληψη και επεξήγηση της ορολογίας των εργασιών και των εργαλείων που χρησιμοποιούνται, τα παιδιά θα κληθούν να εντοπίσουν αντικείμενα που είδαν στο βίντεο στα εκθέματα του μουσείου, χωρισμένα σε ομάδες.

Αριστερά: Προετοιμασία του εδάφους: κασμάς, μυστρί, άμια, φροκαλιές (χειροποίητες σκούπες).

Δεξιά: Ασπροχωμάτισμα και ρήνιασμα: πανέρα ή μαλαθούνα, τιμητήρια, πατητήρι, ασπρόχωμα, μαστιχοκάλαθο.

Πηγή εικόνων: Φωτογραφικό Αρχείο ΠΙΟΠ [φωτ. Βασίλης Καραβασίλογλου] από:

Καλλινικίδου, Α. (2017). *Μουσείο Μαστίχας Χίου*. Αθήνα: ΠΙΟΠ, σ.28

Πατητήρι, εργαλείο για τη συμπίκνωση του εδάφους, για το στρώσιμο της τράπεζας.

Πηγή εικόνας: προσωπικό αρχείο

Κεντητήρια, εργαλεία για το κέντημα (παλαιότεροι τύποι).

Πηγή εικόνας: προσωπικό αρχείο

Τιμητήρια, εργαλεία για τη συλλογή μαστίχας (παλαιότεροι τύποι).

Πηγή εικόνας: προσωπικό αρχείο

Χειρόφτριες, γάντια για τη συλλογή της μαστίχας.

Πηγή εικόνας: προσωπικό αρχείο

Εργασίες στον οικισμό

Πτέρυγα «Εργασίες στον οικισμό».

Πηγή εικόνας: <https://e-lignos.com/mousio-mastichas-chiou/> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Ακολουθεί οπτικοακουστικό έκθεμα: *Εργασίες στον οικισμό* (4:30')

Πηγή: https://www.youtube.com/watch?v=981cOOuWZAE&list=PLFv7oX5QEi-4XJxyqD6qL_oZ_lDI3sDEU&index=6&t=266s ⁷ (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Τα παιδιά θα παρακολουθήσουν τα στάδια καθαρισμού του μαστιγιού, που λαμβάνουν χώρα στον οικισμό, με κυρίαρχους τους επαναλαμβανόμενους ήχους της δουλειάς.

- ❖ Κοσκίνισμα (μετά το Νοέμβριο, όπου έχει σταθεροποιηθεί η μαστίχα, χωρίζεται σε ποιότητες ενώ η ψιλή μαστίχα για να διαχωριστεί από διάφορα ξένα σώματα ταχταρίζεται με επιδεξιότητα)
- ❖ Πλύσιμο (όταν κρυώσει ο καιρός η μαστίχα πλένεται στις αυλές των σπιτιών αρχικά με νερό και ασπρόχωμα και σε δεύτερη φάση με πράσινο σαπούνι και αφήνεται να στεγνώσει σε καθαρό μέρος)
- ❖ Καθάρισμα (φθινόπωρο έως αρχές άνοιξης)

-Ποιοι ασχολούνται με τις εργασίες στον οικισμό; (αναφορά στη σημαντική θέση της γυναίκας)

-Πώς πιστεύετε ότι αισθάνονται την ώρα της εργασίας;

-Πώς θα χαρακτηρίζατε την εργασία του καθαρίσματος της μαστίχας;

⁷ Το παρόν βίντεο αποτελεί αποσπασματική καταγραφή επισκέπτη από το μουσείο και όχι πρωτότυπο αρχείο.

Λέξεις από τον κόσμο των γυναικών

Φροκαλίζω, στρώνω το τραπέζι, κεντώ, παστρεύω, ταχταρίζω, τσιμπώ.

Το μαστίκι αφορά κυρίως τη γυναικεία εργασία. Σε ορισμένα Μαστιχοχώρια αναπτύχθηκε το σύστημα των «συντροφισσών» («εσμικτές» ή «δανεικές»). Πρόκειται για μια ιδιαίτερη μορφή γυναικείας συλλογικότητας, αλληλεγγύης και συνεργασίας, που δεν αφορά μόνο τη δουλειά, αλλά διαπερνά το σύνολο της κοινωνικής ζωής.

Στα Μαστιχοχώρια καθαρίζουν μαστίχα... για τους άλλους

Παρόλο που η ζωή στα νοτιόχωρα είναι απόλυτα συνδεδεμένη με την καλλιέργεια του σχίνου και τη συλλογή της μαστίχας, οι κάτοικοι δεν συνήθιζαν να καταναλώνουν το προϊόν. Για εκείνους, η μαστίχα ήταν μόνο προς πώληση.

13 08 2017

Πηγή εικόνας: προσωπικό αρχείο

Στη συνέχεια, τα παιδιά μπορούν να δουν και να παρατηρήσουν από κοντά τα αντικείμενα που χρησιμοποιούνται κατά τη διαδικασία καθαρισμού της μαστίχας, να αγγίξουν τη μαστίχα στις ανοιχτές προθήκες με σκοπό να αντιληφθούν τις διαφορετικές της ποιότητες (μεγέθη) (βλ.εικ. Πτέρυγα «Εργασίες στον οικισμό» σ.53) και να δουν τις παραδοσιακές γυναικείες ενδυμασίες εργασίας Πυργίου και Μεστών κατά τον 20^ο αι. εντοπίζοντας στοιχεία που έχουν παραμείνει στο σήμερα (καλύπτρα και χειρόφτριες).

Καθάρισμα: τραπέζι με σινί και σκαμνιά, λάμπα, ασπρόχομα, μαστίχα. Χειμερινή ενδυμασία εργασίας από τα Μεστά, μέσα 20^{ου} αι.

Πηγή εικόνας: Προσωπικό αρχείο

Κοσκίνισμα μαστίχας: κασάκια, τσουβάλι, κόσκινα.

Πηγή εικόνας: Προσωπικό αρχείο

Καλοκαιρινή ενδυμασία εργασίας από το Πυργί, αρχές 20^{ου} αι.

Πηγή εικόνας: προσωπικό αρχείο

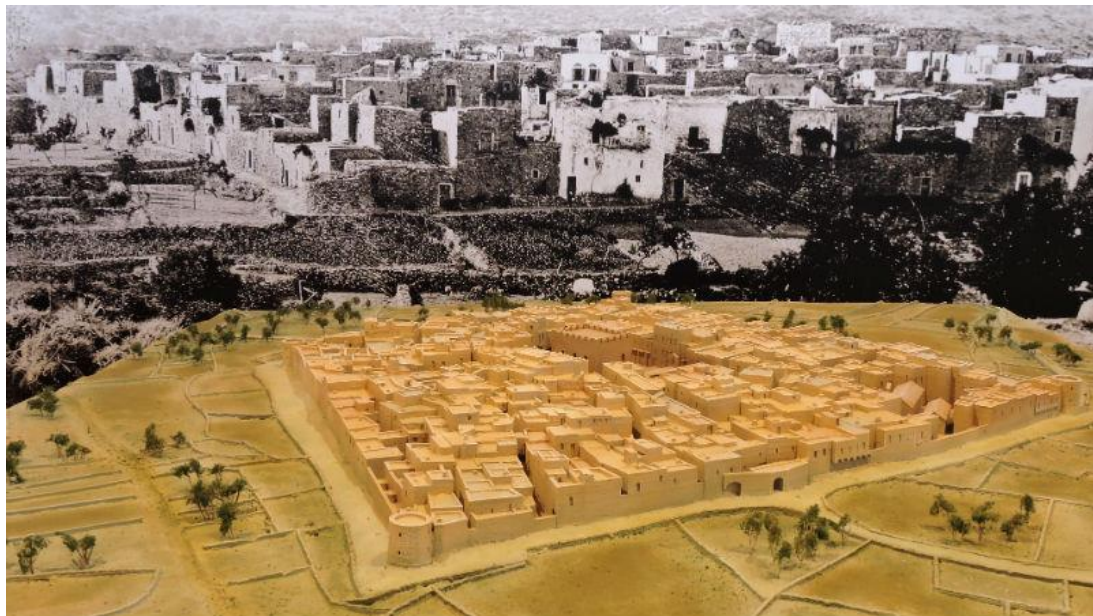

Πηγή εικόνας: Φωτογραφικό Αρχείο ΠΙΟΠ [φωτ. Βασίλης Καραβασίλογλου] από:
Καλλινικίδου, Α. (2017). *Μουσείο Μαστίχας Χίου*. Αθήνα: ΠΙΟΠ, σ.33

Σε αυτό το σημείο, ο εκπαιδευτικός μπορεί να εξηγήσει πλέον στα παιδιά τη σημασία και σπουδαιότητα της ένταξης της τεχνογνωσίας της μαστιχοκαλλιέργειας στον Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς UNESCO (2014).

Οι οικισμοί των Μαστιχοχωρίων

Τα παιδιά θα παρατηρήσουν τις τρισδιάστατες μακέτες του οικισμού των Ολύμπων και της δώροφης παραδοσιακής κατοικίας. Με βάση αυτά τα εκθέματα και τις εμπειρίες – βιώματά τους θα αναζητήσουν τα χαρακτηριστικά των οικισμών των Μαστιχοχωρίων.

Ο οικισμός των Ολύμπων (έκθεμα υπό κλίμακα).

Πηγή εικόνας:

https://www.athinorama.gr/travel/2514784/mouseio_mastixas_to_neo_diamanti_tis_xi_ou/

(τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Διώροφη παραδοσιακή κατοικία (έκθεμα υπό κλίμακα).

Πηγή εικόνας: προσωπικό αρχείο

-Έχετε επισκεφτεί κάποιο από τα Μαστιχοχώρια; (τα παιδιά που θα συμμετέχουν στο πρόγραμμα μπορεί να μένουν είτε στη Χώρα, είτε σε χωριά της βόρειας Χίου είτε σε χωριά της νότιας Χίου, επομένως οι απαντήσεις μπορούν να ποικίλουν)

-Τι στοιχεία σας έκαναν εντύπωση;

-Από τι υλικό είναι φτιαγμένα τα σπίτια;

-Είναι χτισμένα το ένα δίπλα στο άλλο ή όχι;

-Είναι ψηλά ή χαμηλά; Πόσους ορόφους φαίνετε να έχουν;

-Γιατί πιστεύετε ότι τα χωριά αυτά χτίστηκαν με αυτόν τον τρόπο; Μήπως ήθελαν να προστατευτούν από κάτι;

Ακολουθεί οπτικοακουστικό έκθεμα: *Η αρχιτεκτονική εξέλιξη των οικισμών (4:04')*

Η αρχιτεκτονική δομή των οικισμών Πυργίου-Ολύμπων-Μεστών από το Βυζάντιο στη Γενουατική περίοδο (castra) και στα Οθωμανικά χρόνια.

Σε αυτό σημείο μπορεί να γίνει και η αναφορά στον Άγιο Ισίδωρο, ο οποίος θεωρείται προστάτης των μαστιχόδεντρων καθώς ναοί και ξωκλήσια αφιερωμένα στον Άγιο εντοπίζονται σε πολλά από τα μαστιχοχώρια όπως Νένητα, Καλλιμασιά, Πυργί, Μεστά, Λιθί, Ελάτα κ.ά.

Βιοματικό κομμάτι: «Φοράμε τις καλύπτρες μας»

Μεταφορά στον εξωτερικό χώρο του Μουσείου, στην υπαίθρια έκθεση. Ξεναγήση των παιδιών στο μαστιχώνα. Άμεση επαφή με τα μαστιχόδεντρα και τους σύγχρονους καλλιεργητές, οι οποίοι θα δείξουν στα παιδιά τις εργασίες στο χωράφι και τα ίδια θα μπορέσουν να συμμετάσχουν σε αυτές.

Μουσείο Μαστίχας – Μαστιχώνας. Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο Μουσείου Μαστίχας, ΠΙΟΠ (φωτ. Νίκος Δανηλίδης) <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Mastixas/to-mouseio.aspx>

Μουσείο Μαστίχας. Σύγχρονος μαστιχοκαλλιεργητής. Πηγή εικόνας: https://www.athinorama.gr/travel/2514784/mouseio_mastixas_to_neo_diamanti_tis_xiou/ (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

2.6.2

3^η και 4^η ώρα : «Από το δάκρυ στο κουφέτο»

Σκοπός: Να αντιληφθούν την μακράιωνη πορεία της μαστίχας μέσα στο χρόνο, τη σπουδαιότητα του σκοπού της ίδρυσης της Ένωσης Μαστιχοπαραγωγών Χίου και να ανακαλύψουν τις διεργασίες περάσματος από την καλλιέργεια και τον μαστιχοπαραγωγό στη συστηματική παραγωγή και τα στάδια επεξεργασίας της φυσικής μαστίχας και τσίκλας ΕΛΜΑ.

Μέσα υλοποίησης: Φυσική μαστίχα, εκθέματα Μουσείου Μαστίχας ΠΙΟΠ (επιτοίχιες φωτογραφίες, αντικείμενα), οπτικοακουστικά εκθέματα (βίντεο), αποκατεστημένος πρωτότυπος ιστορικός μηχανολογικός εξοπλισμός σε λειτουργία επίδειξης.

Εκπαιδευτικό υλικό-πηγές:

Μουσείο Μαστίχας Χίου (ΠΙΟΠ). <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Mastixas/to-mouseio.aspx>

Φωτογραφικό αρχείο Μουσείου Μαστίχας, ΠΙΟΠ. <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Mastixas/to-mouseio.aspx>

Ένωση Μαστιχοπαραγωγών Χίου. <https://www.gummastic.gr/el/>

Μουσείο Μαστίχας Χίου - Chios Mastic Museum (βίντεο). https://www.youtube.com/watch?v=981cOOuWZAE&list=PLFv7oX5QEi-4XJxyqD6qL_oZ_lDI3sDEU&index=6&t=266s . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Βιβλιογραφία:

Καλλινικίδου, Α. (2017). *Μουσείο Μαστίχας Χίου*, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Κουντουριάδης, Κ. (1999). Ο Γιώργος Σταγκούλης και το Χιακό Συνεταιριστικό Κίνημα. Στο: *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου «Η Μαστίχα της Χίου: Παράδοση και Σύγχρονες Πρακτικές, 3-5 Οκτωβρίου 1997»* (σσ.261-264). Χίος: Υπουργείο Αιγαίου.

Ένωση Μαστιχοπαραγωγών Χίου, (χ.χ). *Η μαστίχα της Χίου, ένα δάκρυ που ευφραίνει, αρωματίζει, ανακουφίζει, γιατρεύει!*, Χίος: Άλφα Πι.

Εκκίνηση: Τα παιδιά κάθονται στον ειδικά διαμορφωμένο χώρο για την παρακολούθηση του πολυμεσικού εκθέματος: *Η Χίος της Μαστίχας* (23:17').

Σε αυτό παρουσιάζεται η πορεία της μαστίχας από τον 1^ο έως τον 21^ο αιώνα και οι χρήσεις της καθώς και οι μονοπωλιακές πρακτικές των Βυζαντινών, Βενετών, Γενουατών και Οθωμανών. Η μαστίχα χαρίζει προνόμια και ελευθερία, βελτιώνει τη

ζωή των κατοίκων. Όλα αυτά τα άξια προσοχής ιστορικά στοιχεία φωτίζονται με τη βοήθεια της μουσικής, της ζωγραφικής, της φωτογραφίας, της κινούμενης εικόνας, του αρχιτεκτονικού σχεδίου, του θεάτρου και του θεάτρου σκιών.

Αίθουσα «Η Χίος της Μαστίχας».

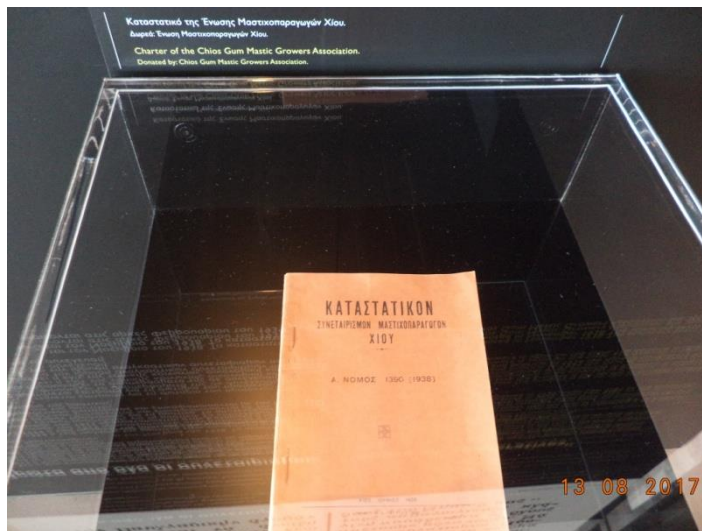
Πηγή εικόνας: Φωτογραφικό Αρχείο ΠΙΟΠ [φωτ. Βασίλης Καραβασίλογλου] από:
Καλλινικίδου, Α. (2017). *Μουσείο Μαστίχας Χίου*. Αθήνα: ΠΙΟΠ, σ.71.

Ακολουθεί συζήτηση με τα παιδιά (ημικατευθυνόμενη) (10'-15'):

- Τι σας έκανε μεγαλύτερη εντύπωση;
- Ποιες χρήσεις της μαστίχας από αυτές που ακούσαμε θυμάστε;
- Ποιοι ανά τους αιώνες που κατέκτησαν τη Χίο εκμεταλλεύτηκαν τη μαστίχα;
- Γιατί πιστεύετε ότι ήθελαν να έχουν το μονοπώλειο;
- Μέχρι ποιες περιοχές έφτασε η μαστίχα ταξιδεύοντας;
- Ήταν εύκολες ή δύσκολες οι συνθήκες για τους μαστιχοκαλλιεργητές;
- Εσείς αν ήσασταν μαστιχοκαλλιεργητές θα θέλατε να ζούσατε σε κάποια από τις εποχές που είδαμε; Γιατί ναι και γιατί όχι;

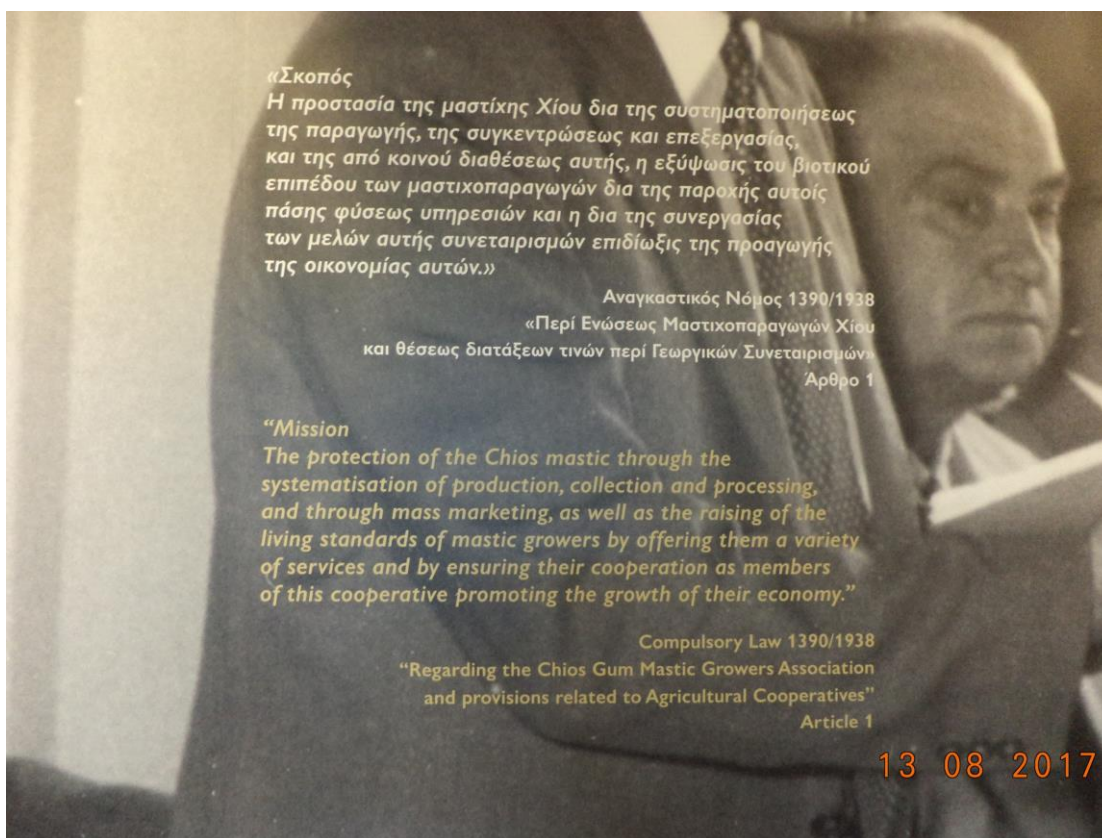
Στη συνέχεια, πιάνοντας το νήμα του χρόνου από τον 20^ο αι. (1912 και εξής) θα φτάσουμε στην ίδρυση της Ένωσης Μαστιχοπαραγωγών Χίου 1938. Ο εκπαιδευτικός

θα εξηγήσει το σκοπό της ίδρυσης EMX και τη λειτουργία της.

Το Καταστατικό της EMX.

Πηγή εικόνας: προσωπικό αρχείο

Πηγή εικόνας: προσωπικό αρχείο

Οι αγορές της μαστίχας από το 1938.

Πηγή εικόνας: προσωπικό αρχείο

Το 1^ο εργοστάσιο της EMX

Μετάβαση στον χώρο των μηχανών του 1^{ου} εργοστασίου της EMX και επαφή με τις γραμμές παραγωγής της φυσικής μαστίχας και της τσίγκλας ΕΛΜΑ.

Η εξήγηση των σταδίων επεξεργασίας εμπεριέχει την παραστατικότητα και τη συμμετοχή όχι μόνο του εκπαιδευτικού αλλά και των παιδιών καθώς μπορούν να αναλάβουν ρόλους δείχνοντας με πραγματικές ή μιμητικές κινήσεις τον τρόπο επεξεργασίας. Τη διαδικασία αυτή θα ενισχύσει και η λειτουργία των μηχανών σε κίνηση, διαμορφώνοντας έτσι ένα περιβάλλον που θα αναβιώνει τους ήχους του πρώτου εργοστασιακού χώρου της EMX.

Γραμμή παραγωγής φυσικής μαστίχας:

- ❖ Ζύγισμα και αποθήκευση (παραδίδεται καθαρή από τον παραγωγό στην Ένωση)
- ❖ Κοσκίνισμα μηχανικά/χέρι και συντήρηση στο ψυγείο
- ❖ Πλύσιμο σε 2 φάσεις (α] με αλατόνερο και β] με πράσινο σαπούνι)
- ❖ Καθάρισμα (γυναίκες)

Σε αυτό το σημείο ο εκπαιδευτικός μπορεί να ρωτήσει τα παιδιά εάν μπορούν να συσχετίσουν την εικόνα του καθαρισμού της μαστίχας με κάποια αντίστοιχη διαδικασία από τα όσα θυμούνται σχετικά με τις εργασίες καθαρισμού στον οικισμό. Το καθάρισμα της μαστίχας αποτελεί μία κατεξοχήν γυναικεία ενασχόληση.

Ζυγαριά.

Πηγή εικόνας: προσωπικό αρχείο

Πάγκος καθαρισμού μαστίχας. Στο βάθος: πλύσιμο σε δεξαμενή επίπλευσης.

Πηγή εικόνας: προσωπικό αρχείο

Γραμμή παραγωγής τσίκλας:

- ❖ Διαμόρφωση ζύμης: φυσική μαστίχα, ζάχαρη, βούτυρο και άμυλο στον μαλακτήρα. Μετά η ζύμη δουλεύεται με το χέρι στον μαρμάρινο πάγκο.
- ❖ Δημιουργία πυρήνων: λεπταίνει και χαράζει το φύλλο σε ορθογώνιες παστίλιες.
- ❖ Κουφετοποίηση: στις κουφετιέρες: περιστροφή, στέγνωμα κουφέτων. Στη συνέχεια τοποθέτηση σε λεπτές παλέτες – κρύωμα κουφέτων.
- ❖ Γυάλισμα κουφέτου: στο περιστρεφόμενο βαρελάκι.

*Μαλακτήρας. Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο Μουσείου Μαστίχας, ΠΙΟΠ
(φωτ. Νίκος Δανηλίδης)*

<https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Mastixas/to-mouseio.aspx>

Μαρμάρινος πάγκος ζύμωσης.

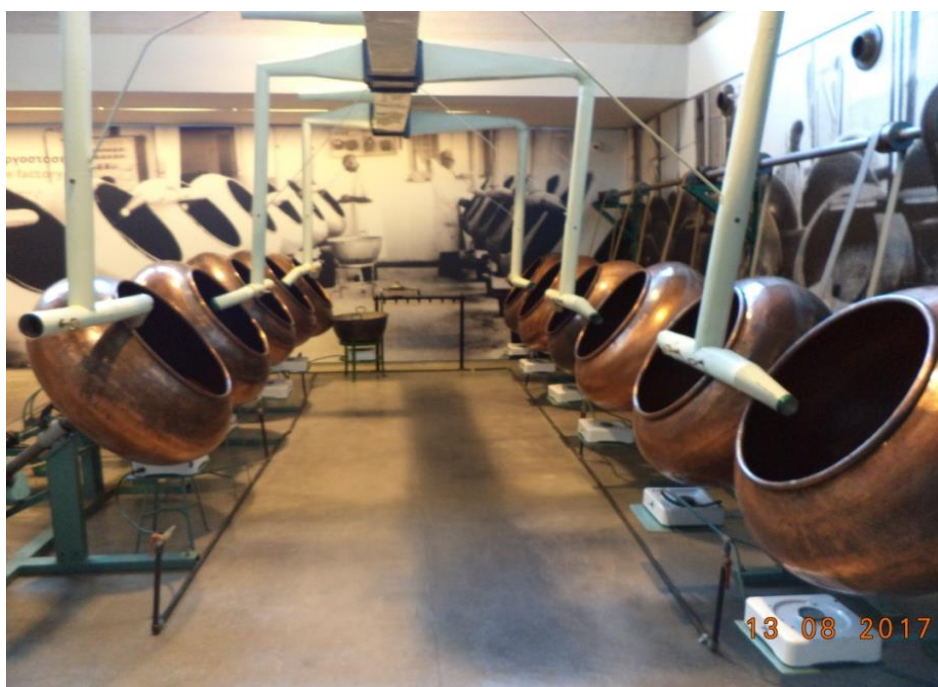
Πηγή εικόνας: Φωτογραφικό Αρχείο ΠΙΟΠ [φωτ. Βασίλης Καραβασίλογλου] από:
Καλλινικίδου, Α. (2017). *Μουσείο Μαστίχας Χίου*. Αθήνα: ΠΙΟΠ, σ.92

Δημιουργία πυρήνων.

Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο Μουσείου Μαστίχας, ΠΙΟΠ (φωτ. Νίκος
Δανηλίδης)

<https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Mastixas/to-mouseio.aspx>

Κουφετιέρες.

Πηγή εικόνας: προσωπικό αρχείο

Γυάλισμα στο περιστρεφόμενο βαρελάκι και στέγνωμα κουφέτων στις παλέτες.

Πηγή εικόνας: Φωτογραφικό Αρχείο ΠΙΟΠ [φωτ. Βασίλης Καραβασίλογλου] από:

Καλλινικίδου, Α. (2017). *Μουσείο Μαστίχας Χίου*. Αθήνα: ΠΙΟΠ, σ. 94

Οπτικοακουστικό έκθεμα: *Εργασίες στο εργοστάσιο (4:54')*

Πηγή: https://www.youtube.com/watch?v=981cOOuWZAE&list=PLFv7oX5QEi-4XJxyqD6qL_oZ_lDI3sDEU&index=6&t=266s ⁸ (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Καταγραφή της σύγχρονης γραμμής παραγωγής στο εργοστάσιο της EMX.

Με βάση αυτό το υλικό τα παιδιά μπορούν να προβούν σε μία σύγκριση του τότε με το τώρα.

- Ποια διαδικασία γινόταν με το χέρι ενώ σήμερα με τη βοήθεια μηχανής;
- Στον καθαρισμό της μαστίχας ποιοι άνθρωποι ασχολούνται; Υπήρξε κάποια αλλαγή;
- Πώς είναι ενδεδυμένοι οι άνθρωποι στο εργοστάσιο;
- Το κουφέτο άλλαξε σχήμα;
- Παρατηρήσατε να υπάρχουν διαδικασίες που παρέμειναν ίδιες;

Μετάβαση στο τμήμα συσκευασίας της τσίκλας ΕΛΜΑ. Τα παιδιά μπορούν να δουν από κοντά τις πρώτες μηχανές-πρέσες τυπώματος της συσκευασίας καθώς και άκοπες συσκευασίες. Στη συνέχεια θα παρακολουθήσουν το βίντεο (3:35') *ΕΛΜΑ*, μία ξεχωριστή ιστορία *marketing*, στο οποίο παρουσιάζονται αποσπάσματα παλαιών και νεότερων διαφημιστικών σπότ.

⁸ Το παρόν βίντεο αποτελεί αποσπασματική καταγραφή επισκέπτη από το μουσείο και όχι πρωτότυπο αρχείο.

Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο Μουσείου Μαστίχας, ΠΙΟΠ (φωτ. Νίκος Δανηλίδης)
<https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Mastixas/to-mouseio.aspx>

Πηγή εικόνας: προσωπικό αρχείο

Τέλος, ο εκπαιδευτικός αναφέρεται στις χρήσεις και τα προϊόντα μαστίχας που διατίθενται στο εμπόριο από την Mediterra (θυγατρική εταιρία της EMX) και τους μεταπράτες, με έμφαση στην πιστοποίηση ΠΙΟΠ και στην αναγνώριση της μαστίχας ως φυσικό φάρμακο από τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Φαρμάκων (EMA), το 2015.

2.6.3 ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΣΥΝΘΕΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Στην αίθουσα «Κεντητήρι» τα παιδιά μπορούν να αναπτύξουν καλλιτεχνικές δράσεις, να δημιουργήσουν και να παίξουν.

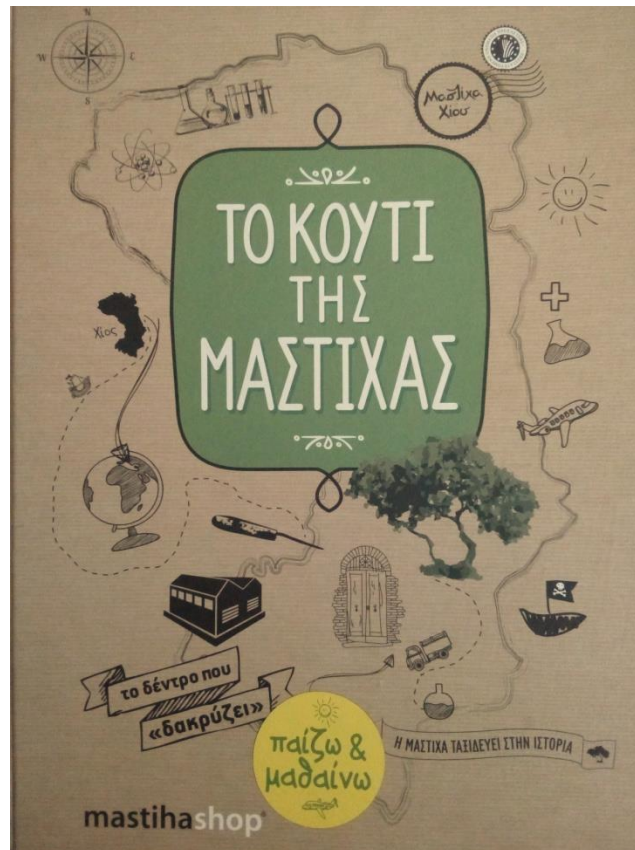
Δραστηριότητες σχετικές με το Α΄ δίωρο

Τα παιδιά μπορούν:

Να παίξουν χωρισμένα σε τετράδες το επιτραπέζιο παιχνίδι «Το ταξίδι της Μαστίχας». Με αυτόν τον τρόπο μπορούν να εμπεδώσουν τα όσα είδαν και άκουσαν κατά το πρώτο δίωρο αναφορικά με την προέλευση, την καλλιέργεια, τις χρήσεις της μαστίχας.

Πηγή εικόνας: προσωπικό αρχείο

Πηγή εικόνας: προσωπικό αρχείο

Να ζωγραφίσουν με θέμα «Είμαι δεντρίν ακούραστον και πάντα δακρυσμένον» εικόνες με αναφορά στο μαστιχόδεντρο, τις εργασίες καλλιέργειάς του, τους ανθρώπους επί το έργον. Ενδεχομένως χωρισμένα ανά θεματικές ομάδες για τη δημιουργία ενός συλλογικού έργου. Εκτός από χρώματα, τα παιδιά μπορούν να χρησιμοποιήσουν υλικά, τα οποία να επικολληθούν στην επιφάνεια εργασίας όπως χρώμα, ασπρόχρωμα, φύλλα σχίνου, πηλό για δημιουργία υφής κλπ.

Να κατασκευάσουν με διάφορα υλικά χειροτεχνίας (χαρτί, μέταλλο όπως φύλλα χαλκού, φελλό, σήτα, πηλό, πλαστικό, χρώματα κ.ά) αντικείμενα και εργαλεία σχετικά με την καλλιέργεια ή το καθάρισμα της μαστίχας.

Να συμμετάσχουν στη δημιουργία ενός τραγουδιού για τη μαστίχα.

Δραστηριότητες σχετικές με το Β΄ δίωρο

Τα παιδιά μπορούν:

Να φτιάξουν και να πλάσουν αμυγδαλωτά με άρωμα μαστίχας με τριμμένο αμύγδαλο, ζάχαρη, ανθόνερο και σκόνη μαστίχας.

Να φτιάξουν από πηλό «μπουρμπουλάκια» (παλαιότερα σε αυτά τα μικρά πήλινα δοχεία προσέφεραν μαστίχα ως δώρο), τα οποία από τη στιγμή που θα είναι χειροποίητα

δεν είναι απαραίτητο να προσομοιάζουν στο σχήμα και διαστάσεις των κλασικών δοχείων όπως βλέπουμε στην παρακάτω εικόνα αλλά μπορούν πάρουν οποιοδήποτε σχήμα σύμφωνα με της δυνατότητες κατασκευής και φαντασίας του κάθε παιδιού ή να χρωματίσουν έτοιμα ψημένα μπουρμπουλάκια. Μετά την ολοκλήρωση της εργασίας τα μπουρμπουλάκια θα συνοδευτούν με τη δωρεά μαστίχας, επιτελώντας έτσι το σκοπό τους.

Έκθεμα: Μπουρμπουλάκια

Πηγή εικόνας: προσωπικό αρχείο

Να ζωγραφίσουν το δικό τους κουτί τσίκλας ΕΛΜΑ, στο οποίο να αναγράφεται η ονομασία. Αφού ετοιμαστεί η συσκευασία, το κουτί θα συμπληρωθεί με την καρτέλα των 10 κουφέτων.

2.6.4 ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Με τις παρακάτω καρτέλες αξιολόγησης, με προτεινόμενη συμπλήρωσή τους από τα παιδιά στο τέλος του κάθε δώρου (5-10') μπορούμε να αντιληφθούμε τι ήταν αυτό που συγκράτησαν περισσότερο τα παιδιά, πώς βίωσαν την παραμονή τους στο χώρο και ποια στοιχεία τους άρεσαν και ποια όχι. Αυτές οι πληροφορίες θα βοηθήσουν σημαντικά στην επεξεργασία και βελτίωση του προγράμματος.

Φυσικά, το εάν τα παιδιά υπήρξαν συγκεντρωμένα κατά τη διάρκεια του προγράμματος μπορούμε να το διαπιστώσουμε από την παρατηρητικότητα τους και τις απαντήσεις τους, το ενδιαφέρον, τον ενθουσιασμό και την θέληση συμμετοχής κατά την ώρα των δράσεων και τις δικές τους ερωτήσεις και απορίες.

Α' δώρο

Γράψε το με λέξεις ή σχεδιάσε το!

- ❖ Αυτό που κράτησα στο νου μου είναι:

Βοηθητικό κουτί

Λέξεις σχετικές με τη
μαστίχα

Εργασίες στο χωράφι

Εργασίες στον οικισμό

Εργαλεία

Μαστιχοχώρια

Πρόσωπα

Χρήσεις – θεραπεία

- ❖ Τα συναισθήματά μου. Πώς αισθάνθηκα σήμερα;
- ❖ Τι μου άρεσε και τι όχι τόσο από όσα παρακολούθησα:

Β΄ δίωρο

Γράψε το με λέξεις ή σχεδιάσε το!

- ❖ Αυτό που κράτησα στο νου μου είναι:

Βοηθητικό κουτί

Ένωση Μαστιχοπαραγωγών Χίου

Φυσική τσίκλα (όνομα)

Εργασίες στο εργοστάσιο

Εργαλεία – μηχανήματα

Προϊόντα μαστίχας

- ❖ Τα συναισθήματά μου. Πώς αισθάνθηκα σήμερα;

- ❖ Τι μου άρεσε και τι όχι τόσο από όσα παρακολούθησα:

2.6.5

5^η και 6^η ώρα : «Γνωρίζοντας-αναγνωρίζοντας τα ξυστά»

Σκοπός: Να γνωρίσουν την τέχνη των ξυστών και την καταγωγή τους παρατηρώντας εικόνες διακοσμημένων κτιρίων με την ίδια τεχνική από διάφορα μέρη του κόσμου, βρίσκοντας ομοιότητες και διαφοροποιήσεις και να αντιληφθούν την ιδιαιτερότητα των πυργούσικων ξυστών. Επίσης, να εξοικειωθούν με τα γεωμετρικά σχήματα και να μάθουν να τα σχεδιάζουν .

Μέσα υλοποίησης: Η/Υ και projector , χαρτί, μολύβια, γόμες, χάρακας, διαβήτης, πίνακας γραφής, χάρτης (Ευρώπης, Ασίας, Αφρικής)

Εκπαιδευτικό υλικό-πηγές:

Γεωγραφικός χάρτης Χίου. <https://www.google.com/maps>

Πυργί – Χίος (βίντεο). https://www.youtube.com/watch?v=S51V_V93hGE. (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Πυργί: Το χωριό της Χίου που εντυπωσιάζει με την αρχιτεκτονική του.

<https://www.bellastories.gr/%CF%80%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%AF%CF%84%CE%BF-%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CF%87%CF%89%CF%81%CE%B9%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B9%CE%B1%CF%82-%CF%87%CE%AF%CE%BF%CF%85/>. (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Πυργί, το χωριό της Χίου που μοιάζει με κέντημα.

<https://www.newsbeast.gr/travel/arthro/2619190/pirgi-to-chorio-tis-chiou-pou-miazime-kentima> . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Άγνωστη Χίος-Ταξιδιωτικό άρθρο του Γιώργου Μονογιούδη.

<https://diablog.eu/el/taxidia/agnosti-chios-giorgos-monogioudis/> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Χίος: Το ζωγραφιστό χωριό Πυργί και τα περίφημα “ξυστά του”.

<https://www.otoposmas.gr/%CF%87%CE%AF%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%BF-%CE%B6%CF%89%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B9%CF%83%CF%84%CF%8C-%CF%87%CF%89%CF%81%CE%B9%CF%8C-%CF%80%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%AF-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%B1-%CF%80/>. (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Πυργί.

http://www.wondergreece.gr/v1/el/Perioxes/Xios/Gia_tin_perioxi/Poleis_Xwria/4660-Pyrgi . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Πυργί: Το χωριό της Χίου που μοιάζει σαν να κεντήθηκε στο χέρι.

<https://www.travel.gr/experiences/travel/pyrgi-to-chorio-tis-chioy-poy-moiazzei-san/>. (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Sgraffito. <https://en.wikipedia.org/wiki/Sgraffito> . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

National Gallery Prague - Schwarzenberg Palace.

<https://www.prague.eu/en/object/places/773/national-gallery-prague-schwarzenberg-palace-schwarzenbersky-palac>. (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Façade decoration. <https://cutesuite.wordpress.com/2011/10/06/facade-decoration/> .

(τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Squares and circles. Decorative elements -Barcelona buildings.

<https://cutesuite.wordpress.com/2013/05/13/squares-circles-decorative-elements-barcelona-buildings/> . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Τα πιο «περίεργα» χωριά της Ελλάδας.

<https://www.newsbeast.gr/weekend/arthro/5260827/ta-pio-perierga-choria-tis-elladas>.

(τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Βιβλιογραφία:

Lacarrière, J. (1975). *Το Ελληνικό Καλοκαίρι*. Μτφρ. Ι. Χατζηνικολή, Αθήνα: Χατζηνικολή, 2005.

Μπούρας, Χ. (1970). *Ξυστά-Sgraffiti στην ανώνυμη αρχιτεκτονική, Ανάτυπον εκ του Ε' τόμου της Επιστημονικής επετηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής*, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιον.

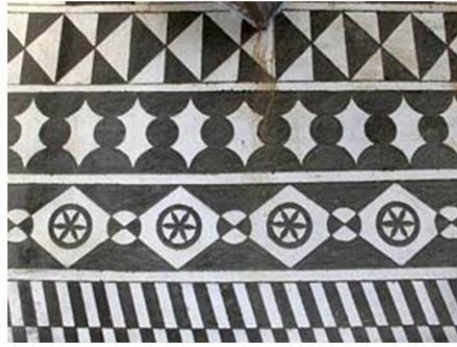
Ξύδα, Μ. (επιμ.) (2000). *Τα Ξυστά στο Πυργί της Χίου. Διατήρηση και αποκατάσταση των κτιριακών όψεων στο Πυργί της Χίου: Raphael Program code 97/F 1998-1999*, Χίος: Άλφα Πι.

Ξύδα, Μ. (2005). *Τα μαθηματικά στη Λαϊκή Τέχνη της Χίου*, Χίος: Πυξίδα.

Παντελάκης, Κ. (1992). Τα ξυστά του Πυργιού. Στο: *Ένα Κειμήλιο. Το Πυργί της Χίου* (σσ. 159-172). Αθήνα: Σύλλογος Πυργουσών Αττικής «Το Πυργί Χίου».

Εκκίνηση: Ο εκπαιδευτικός αφού καλωσορίσει τα παιδιά και αφού εκείνα καθίσουν απέναντι από το πανί προβολής στο οποίο θα προβάλλεται ο τίτλος του προγράμματος και μία εικόνα από τα ξυστά (όπως φαίνεται στην πιο κάτω εικόνα), μπορεί να ρωτήσει τα παιδιά εάν έχουν ξανακούσει για τα «ξυστά», τι φαντάζονται ότι είναι, αν τους θυμίζουν κάτι τα γεωμετρικά αυτά σχήματα, αν κατάγονται από τη Χίο και το χωριό Πυργί ειδικότερα. Η ερώτηση αυτή θα είναι κατατοπιστική για τον εκπαιδευτικό καθώς όπως αναφέρθηκε στα στοιχεία του εκπαιδευτικού προγράμματος, αυτό είναι ανοικτό και σε παιδιά που δεν έχουν άμεση σχέση με το σύλλογο άρα δεν έχουν χιώτικη καταγωγή.

«Τα ξυστά στο Πυργί της Χίου»

Στη συνέχεια ο εκπαιδευτικός εξηγεί στα παιδιά τι σημαίνει ο όρος «ξυστά» (προέλευση από το ρήμα *ξύνω*: είναι τα διακοσμητικά, γεωμετρικά ως επί το πλείστον, σχήματα που χαραγμένα και ξυσμένα πάνω σε φρέσκο σοβά/ασβέστη στις προσόψεις των κτηρίων). Πρώτα τοποθετείται πάνω στον τοίχο ένα στρώμα από τσιμεντοκονίαμα (σκούρο γκρι – μαύρο) και αφού στεγνώσει από πάνω μπαίνει ένα στρώμα ασβέστη (άσπρο). Ξύνοντας με το πιρούνι τα σχέδια αποκαλύπτεται κάτω από το λευκό στρώμα το σκούρο γκρι χρώμα.

Πηγή: Ξύδα, Μ. (επιμ.) (2000). *Τα Ξυστά στο Πυργί της Χίου. Διατήρηση και αποκατάσταση των κτιριακών όψεων στο Πυργί της Χίου: Raphael Program code 97/F 1998-1999*, Χίος: Άλφα Πι, σ.61

Ο εκπαιδευτικός μπορεί να ρωτήσει τα παιδιά εάν γνωρίζουν πού βρίσκεται το χωριό Πυργί στο χάρτη της Χίου (βόρεια ή νότια).

Πηγή εικόνας: <https://www.google.com/maps>

Θα ακολουθήσει η προβολή ενός βίντεο (2:58') που παρουσιάζει το χωριό, καθώς η κάμερα περιδιαβαίνει τους στενούς δρόμους, εστιάζοντας στις προσόψεις των σπιτιών με τα ξυστά, προκειμένου τα παιδιά - και ιδιαίτερα εκείνα που είτε δεν το έχουν επισκεφτεί είτε δεν το γνωρίζουν - να κατανοήσουν τον περιβάλλοντα χώρο.

Πηγή: https://www.youtube.com/watch?v=S51V_V93hGE (τελευταία πρόσβαση

28/3/2024)

- Η «βόλτα» αυτή που κάναμε στο χωριό, τι συναισθήματα σας δημιούργησε;
- Στα σπίτια που είδαμε, που παρατηρήσατε να υπάρχουν ζυστά;
- Ποια γεωμετρικά σχήματα σας έχουν εντυπωθεί;
- Ποια χρώματα παρατηρούμε στα ζυστά;
- Θα θέλατε να ακούσετε τι έγραψε το 1975 ο Γάλλος συγγραφέας *Jacques Lacarrière*, όταν επισκέφτηκε καλοκαίρι το Πυργί;

Σας γράφω από ένα άγνωστο, νεραϊδένιο χωριό, όπου τα χρώματα μπερδεύονται σ' ένα ουράνιο τόξο από σπίτια, όπου οι προσόψεις είναι κοσμημένες με κύκλους, με ρόμβους, με βέλη και με καμπύλες, σας γράφω από την καρδιά ενός μεγάλου εμβλήματος, από δρόμους όπου τα σπίτια τους, σαν τραπουλόχαρτα για γίγαντες, καθρεφτίζουν τα αφηρημένα όνειρα κάποιου άγνωστου Χτίστη, σας γράφω από ένα ρόδινο και χρυσαφί μέρος που το κυκλώνουν ξεροί λόφοι και όπου έχω ήδη ξεχάσει τη θάλασσα...

Jacques Lacarrière (1975), «Το ζωγραφισμένο χωριό», που αναφέρεται στο Πυργί της Χίου.

Στο πανί προβολής προβάλλονται εικόνες διακοσμημένων με ζυστά κτιρίων.

- Από τα λόγια του, πώς πιστεύετε ότι αισθάνθηκε επισκεπτόμενος το χωριό;
- Εσείς, πώς αισθανθήκατε ακούγοντας αυτά τα λόγια;

Πηγή:

<https://www.bellastories.gr/%CF%80%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%AF%CF%84%CE%BF-%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CF%87%CF%89%CF%81%CE%B9%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B9%CE%B1%CF%82-%CF%87%CE%AF%CE%BF%CF%85/>

(τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Πηγή: <https://www.newsbeast.gr/travel/arthro/2619190/pirgi-to-chorio-tis-chiou-pou-miazi-me-kentima> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Πηγή: <https://diablog.eu/el/taxidevontas/agnosti-chios-giorgos-monogioudis/> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Η Κοίμηση της Θεοτόκου

Πηγή: <https://www.otoposmas.gr/%CF%87%CE%AF%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%BF-%CE%B6%CF%89%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B9%CF%83%CF%84%CF%8C-%CF%87%CF%89%CF%81%CE%B9%CF%8C-%CF%80%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%AF-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%B1-%CF%80/> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Πηγή: http://www.wondergreece.gr/v1/el/Perioxes/Xios/Gia_tin_perioxi/Poleis_Xwria/4660-Pyrgi (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Πηγή: <https://www.travel.gr/experiences/travel/pyrgi-to-chorio-tis-chioy-poy-moiazei-san/>
(τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Ανακαλύπτοντας τις ρίζες καταγωγής των ζυστών

Ο εκπαιδευτικός μπορεί να ρωτήσει τα παιδιά:

- Υπάρχουν άραγε άλλα μέρη στον κόσμο, όπου τα σπίτια να είναι στολισμένα με σχήματα;
Τι πιστεύετε;
- Πού να βρίσκονται οι ρίζες της τεχνικής των ζυστών;

Οι ρίζες καταγωγής τοποθετούνται σε ιταλικά πρότυπα (sgraffito –tti < ιταλ. graffiare: ξύνω).

Ενδεχομένως, η λέξη να θυμίσει στα παιδιά τα γνωστά γκράφιτι. Μπορεί εδώ ο εκπαιδευτικός να επισημάνει τη σχετικότητα του θέματος, καθώς γκράφιτι είναι η αναγραφή κειμένου όπως συνθημάτων ή η ζωγραφική σε επιφάνειες που συνήθως βρίσκονται σε δημόσιους χώρους (για παράδειγμα σε τοίχους).

Τα παιδιά θα παρατηρήσουν μία σειρά από εικόνες, οι οποίες έχουν διαφορετικό τόπο προέλευσης και θα εντοπίσουν ομοιότητες και διαφορές μέσα από κατευθυνόμενες ερωτήσεις από τον εκπαιδευτικό, εστιάζοντας συγκεκριμένα στη θεματολογία των

σχεδίων, το χρώμα αυτών, την επανάληψή τους μέσα στο σύνολο του έργου (διάρθρωση), ποικιλία σχημάτων.

Κάθε ένας γεωγραφικός τόπος στη συνέχεια θα σημειώνεται (τοποθετώντας πινέζες) πάνω στο χάρτη που θα υπάρχει στην αίθουσα.

Έτσι, μέσα από την ποικιλία των εικόνων θα γίνει αντιληπτό πως τα Ξυστά στο Πυργί είναι ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα αλλά και αποτέλεσμα ανταλλαγών ιστορικών, κοινωνικών και πολιτισμικών επιδράσεων.

Palazzo Nasi, Φλωρεντία, Ιταλία

Πηγή: <https://en.wikipedia.org/wiki/Sgraffito> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Κτήριο στο Olomouc, Τσεχία

Πηγή: <https://en.wikipedia.org/wiki/Sgraffito> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

National Gallery Prague - Schwarzenberg Palace, Πράγα, Τσεχία

Πηγή: <https://www.prague.eu/en/object/places/773/national-gallery-prague-schwarzenberg-palace-schwarzenbersky-palac> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Schwarzenberg Palace, Πράγα, Τσεχία (λεπτομέρεια)

Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Litomy%C5%A1_Schloss_164.jpg

(τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Plaza de Santa Maria, Βαρκελώνη, Ισπανία

Πηγή: <https://cutesuite.wordpress.com/2011/10/06/facade-decoration/#more-4939>

(τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Πλαça de Santa Maria, Βαρκελώνη, Ισπανία (λεπτομέρειες)

Πηγή: <https://cutesuite.wordpress.com/2013/05/13/squares-circles-decorative-elements-barcelona-buildings/> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Πρόσοψη οικίας με ξυστά στην Υεμένη

Πηγή: Ξύδα, Μ. (επιμ.) (2000). *Τα Ξυστά στο Πυργί της Χίου. Διατήρηση και αποκατάσταση των κτιριακών όψεων στο Πυργί της Χίου: Raphael Program code 97/F 1998-1999*, Χίος: Άλφα Πι, σ.53

Διακοσμήσεις σε σπίτια σκαλισμένα στο βράχο, Καππαδοκία, Τουρκία
Πηγή: Ξύδα, Μ. (επιμ.) (2000). *Τα Ξυστά στο Πυργί της Χίου. Διατήρηση και αποκατάσταση των κτιριακών όψεων στο Πυργί της Χίου: Raphael Program code 97/F 1998-1999*, Χίος: Άλφα Πι, σ.53-54

Πηγή: <https://www.newsbeast.gr/weekend/arthro/5260827/ta-pio-perierga-choria-tis-elladas>
(τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Κλίμι από την Καππαδοκία

Πηγή: Ξύδα, Μ. (επιμ.) (2000). *Τα Ξυστά στο Πυργί της Χίου. Διατήρηση και αποκατάσταση των κτιριακών όψεων στο Πυργί της Χίου: Raphael Program code 97/F 1998-1999*, Χίος: Άλφα Πι, σ.51

Προσόψεις με ξυστά, 1977

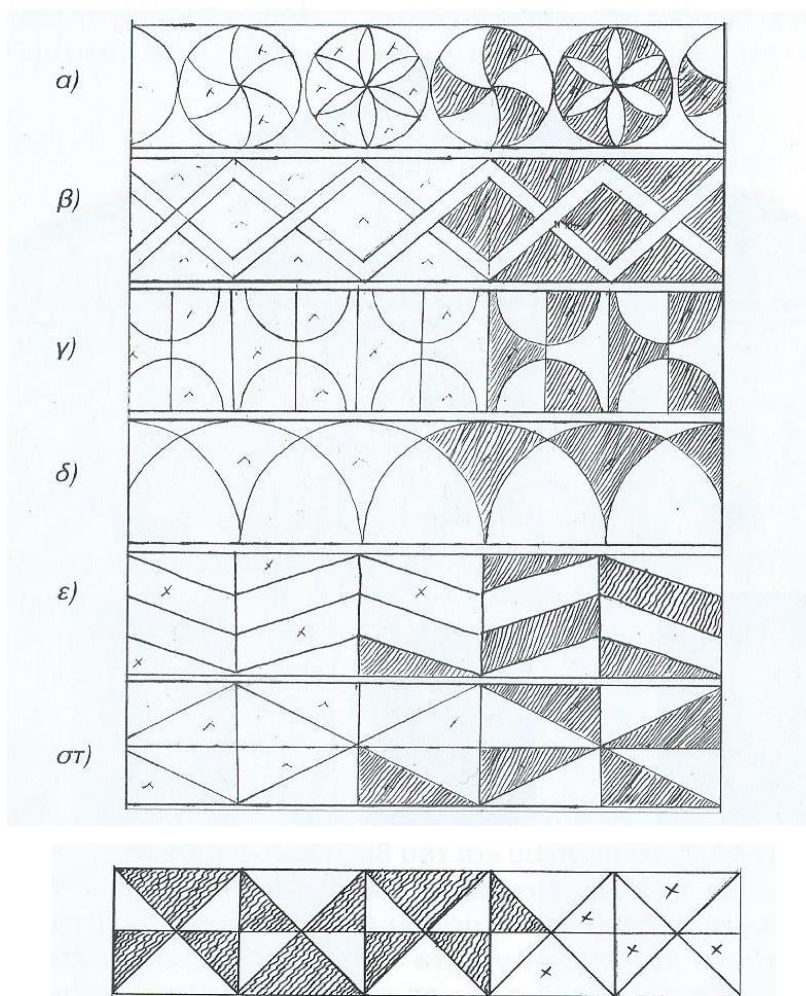
Αριστερά: Χωριό έξω από την Άγκυρα – Δεξιά: Πυργί

Πηγή: Ξύδα, Μ. (επιμ.) (2000). *Τα Ξυστά στο Πυργί της Χίου. Διατήρηση και αποκατάσταση των κτιριακών όψεων στο Πυργί της Χίου: Raphael Program code 97/F 1998-1999*, Χίος: Άλφα Πι, σ.55

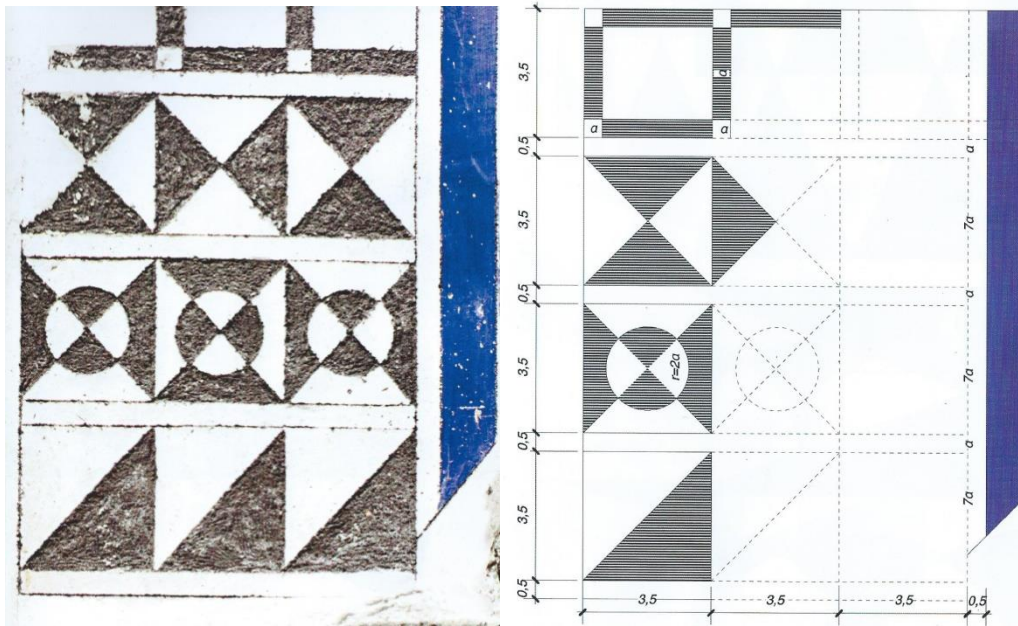
Βιοματικό κομμάτι: «Ξεκινάω στο χαρτί, πάνω χάρακα και μολύβι!»

Αρχικά, τα παιδιά, πάνω σε λευκό χαρτί, θα ξεκινήσουν αρχικά να γεμίζουν με το μολύβι τους τα δοσμένα σχήματα. Αφού εξοικειωθεί το μάτι τους με τη γεωμετρική επανάληψη μπορούν με τις κατευθυντήριες οδηγίες του εκπαιδευτικού, ο οποίος με τη βοήθεια ενός πίνακα γραφής θα δείχνει στα παιδιά τις κινήσεις και θα δημιουργεί τα παραδείγματα (φυσικά όχι των πιο περίπλοκων σχεδίων), να μάθουν να σχεδιάζουν τα σχήματα και τις επαναλήψεις αυτών σε οριζόντια γραμμή, χρησιμοποιώντας τον χάρακα και τον διαβήτη. Μετά και πάλι θα γεμίζουν με το μολύβι τους τα σχήματα.

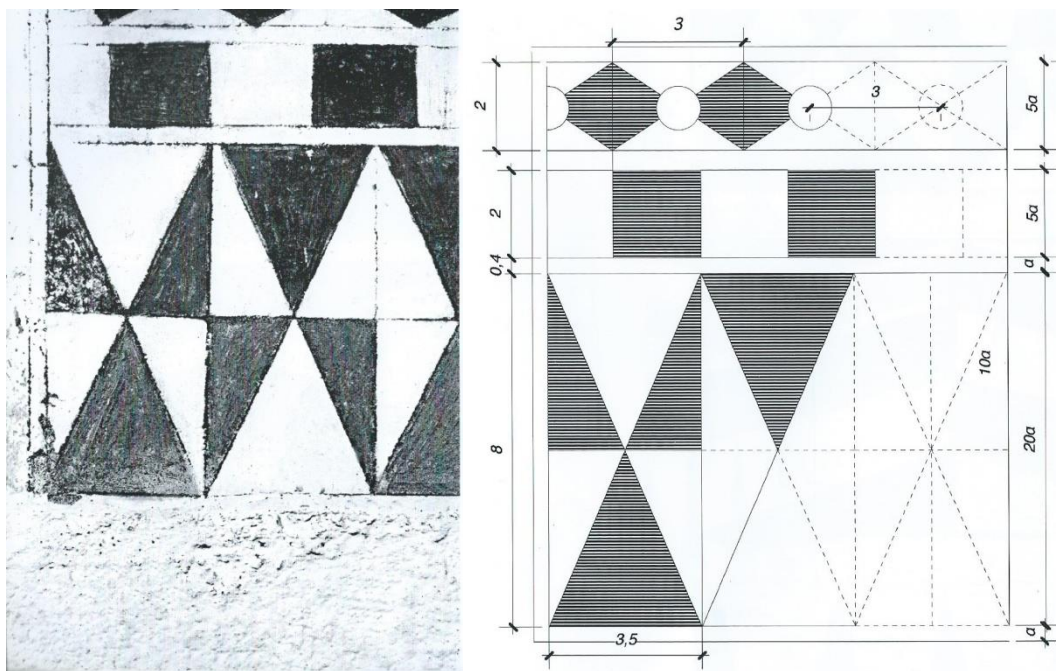
Ακολουθούν ενδεικτικές εικόνες:

Πηγή: Παντελάκης, Κ. (1992). Τα ξυστά του Πυργιού. Στο: *Ένα Κειμήλιο. Το Πυργί της Χίου* (σσ. 159-172). Αθήνα: Σύλλογος Πυργούσων Αττικής «Το Πυργί Χίου», σσ.

Πηγή: Ξύδα, Μ. (2005). *Τα μαθηματικά στη Λαϊκή Τέχνη της Χίου*, Χίος: Πυξίδα, σσ.38-39

Πηγή: Ξύδα, Μ. (2005). *Τα μαθηματικά στη Λαϊκή Τέχνη της Χίου*, Χίος: Πυξίδα, σσ. 42-43

2.6.6

7^η και 8^η ώρα : «Η τέχνη των ξυστών»

Σκοπός: Να γνωρίσουν τα υλικά και τα εργαλεία της τεχνικής, τη θεματολογία των σχεδίων και τα στάδια κατασκευής των ξυστών μέσω της βιωματικής μάθησης. Να γίνει αντιληπτή η έννοια της συνέχειας και δυναμικής παράδοσης. Επίσης, να γίνει σύνδεση με άλλες τέχνες.

Μέσα υλοποίησης: Η/Υ και projector , πιρούνι

Εκπαιδευτικό υλικό-πηγές:

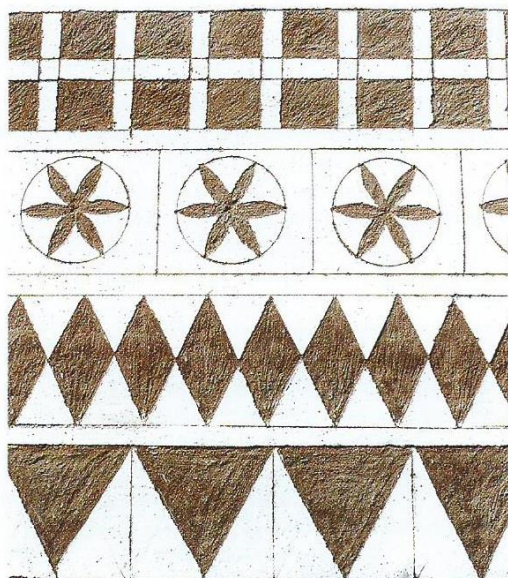
Εκπομπή “Συνάντησα κι ευτυχισμένους μαστόρους” – 11^ο επεισόδιο «Ξυστά Χίου» (ΕΡΤ1,2011). Αρχείο της ΕΡΤ.

Βιβλιογραφία:

Ξύδα, Μ. (επιμ.) (2000). *Τα Ξυστά στο Πυργί της Χίου. Διατήρηση και αποκατάσταση των κτιριακών όψεων στο Πυργί της Χίου: Raphael Program code 97/F 1998-1999*, Χίος: Άλφα Πι.

Παντελάκης, Κ. (1992). Τα ξυστά του Πυργιού. Στο: *Ένα Κειμήλιο. Το Πυργί της Χίου* (σσ. 159-172). Αθήνα: Σύλλογος Πυργουσών Αττικής «Το Πυργί Χίου».

Εκκίνηση: Ο εκπαιδευτικός μπορεί να ρωτήσει τα παιδιά εάν θυμούνται (από το πρώτο δίωρο) τι σημαίνει ο όρος *ξυστά*, να του περιγράψουν με δικά τους λόγια ποιο στρώμα/χρώμα μπαίνει πρώτο και μετά δεύτερο. Αν επίσης θυμούνται με ποιο εργαλείο δίνεται αυτή η ανάγλυφη υφή.

Πηγή: Ξύδα, Μ. (επιμ.) (2000). *Τα Ξυστά στο Πυργί της Χίου. Διατήρηση και αποκατάσταση των κτιριακών όψεων στο Πυργί της Χίου: Raphael Program code 97/F 1998-1999, Χίος: Άλφα Πι, σ.5*

Έτσι, στη συνέχεια γίνεται αναφορά στα βασικά εργαλεία και τη δουλειά που επιτελεί το καθένα.

- α) πηχάκι (λειτουργία χάρακα για τη σχεδίαση των γραμμών)
- β) πρόκα (λειτουργία μολυβιού για τη χάραξη των γραμμών)
- γ) διαβήτης (για τη δημιουργία καμπυλών)
- δ) πιρούνι για το ξύσιμο των σχεδίων

Τα εργαλεία και οι φόρμες για τη χάραξη του ξυστού

Πηγή: Ξύδα, Μ. (επιμ.) (2000). *Τα Ξυστά στο Πυργί της Χίου. Διατήρηση και αποκατάσταση των κτιριακών όψεων στο Πυργί της Χίου: Raphael Program code 97/F 1998-1999, Χίος: Άλφα Πι, σ.56*

Στη συνέχεια μέσα από εικόνες, τα παιδιά μπορούν να εντοπίσουν ότι εκτός από τα γεωμετρικά μοτίβα, με την πάροδο των ετών άρχισαν να δημιουργούνται και φυτικά μοτίβα, σχέδια ανθέων, ακόμα και ζώων.

Ελεύθερο θέμα, πουλί

Αριστερά: Ξυστό του 1940 που έχει ξαναβαφτεί – Δεξιά: Σύγχρονο ξυστό

Πηγή: Ξύδα, Μ. (επιμ.) (2000). *Τα Ξυστά στο Πυργί της Χίου. Διατήρηση και αποκατάσταση των κτιριακών όψεων στο Πυργί της Χίου: Raphael Program code 97/F 1998-1999, Χίος: Άλφα Πι, σ.62*

Εκπομπή «Συνάντησα κι ευτυχισμένους μαστόρους», 11^ο επεισόδιο, 2011, ΕΡΤ1

Πηγή: Αρχείο της ΕΡΤ

Πηγή: Ξύδα, Μ. (επιμ.) (2000). *Τα Ξυστά στο Πυργί της Χίου. Διατήρηση και αποκατάσταση των κτιριακών όψεων στο Πυργί της Χίου: Raphael Program code 97/F 1998-1999*, Χίος: Άλφα Πι, σ.69

Με αφορμή την τελευταία εικόνα τα παιδιά μπορούν να ερωτηθούν τι παρατηρούν σχετικά με το μοτίβο της γλάστρας με σκοπό να αντιληφθούν την επίδραση των θεμάτων στις τέχνες.

-Πόσες γλάστρες απεικονίζονται στη φωτογραφία αυτή;

-Που βρίσκεται η καθεμία και με ποιο τρόπο έχει φτιαχτεί;

-Τον λεγόμενο Πυργούσικο χορό με την χαρακτηριστική μελωδία του τον γνωρίζετε; Έχετε παρατηρήσει ότι τα μουσικά μοτίβα-φράσεις επαναλαμβάνονται με τέτοιο τρόπο δημιουργώντας ένα «μουσικό ζυστό»; Στο βίντεο τώρα που θα παρακολουθήσουμε θα δούμε να μας μιλάνε δύο πολύ σημαντικοί τεχνίτες ζυστών, για τη δουλειά τους και την τεχνική των ζυστών όπως αυτή επιβιώνει μέχρι τις μέρες μας. Και θα ακούσουμε και τον Πυργούσικο σκοπό.

Ακολουθεί η προβολή αποσπάσματος από το 11^ο επεισόδιο της σειράς ντοκιμαντέρ «Συνάντησα κι ευτυχισμένους μαστόρους» (ΕΡΤ1,2011) σε σκηνοθεσία Περικλή Χούρσογλου, στο οποίο μιλάνε οι τεχνίτες ζυστών Ηλίας Κλεισάς και Γιώργος

Ζερβούδης. Συγκεκριμένα, τα επιλεγόμενα λεπτά είναι 8:04'-8:26', 10:28'-22:24' και 27:53'-34:09'. Το σύνολο λεπτών είναι 18:74' και μπορεί να αποτελεί ένα αυτόνομο αρχείο προκειμένου να μην διακόπτεται η ροή. Μετά το πέρας της προβολής, ο εκπαιδευτικός μπορεί να ρωτήσει τα παιδιά εάν θα θέλανε να δουν από κοντά και να συμμετάσχουν στη δημιουργία ενός ξυστού, περνώντας έτσι στο βιωματικό κομμάτι.

Εκπομπή «Συνάντησα κι ευτυχισμένους μαστόρους», 11^ο επεισόδιο, 2011, ΕΡΤ1

Πηγή: Αρχείο της ΕΡΤ

Βιωματικό κομμάτι: «Ας μαθητεύσουμε κοντά σ' έναν τεχνίτη!»

Τα παιδιά θα γνωρίσουν από κοντά έναν τεχνίτη, ο οποίος θα τους δείξει σε πραγματικό χρόνο τη διαδικασία ανάμειξης και τοποθέτησης των υλικών σε κάθετη επιφάνεια. Μετά την ολοκλήρωση του σταδίου θα ακολουθήσει ο σχεδιασμός και η χάραξη των σχεδίων. Τα παιδιά μπορούν να συμμετάσχουν στις διαδικασίες αυτές και να ζύσουν με το πιρούνι τους τα σχήματα.

Εκπομπή «Συνάντησα κι ευτυχισμένους μαστόρους», 11^ο επεισόδιο, 2011, EPT1

Πηγή: Αρχείο της EPT

2.6.7 ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΣΥΝΘΕΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

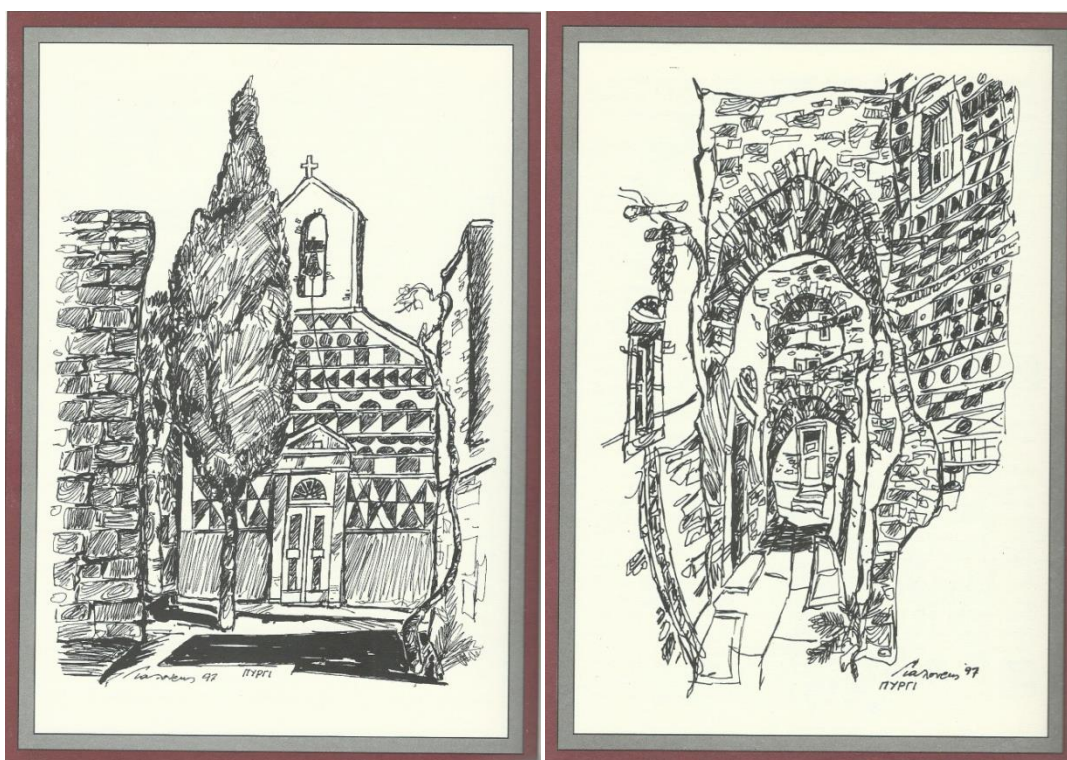
Τα παιδιά μπορούν:

Να κατασκευάσουν ένα επιτραπέζιο παιχνίδι, ζωγραφίζοντάς το επηρεασμένα από τα σχέδια των ξυστών. Οι ερωτήσεις θα σχετίζονται με την ιστορική διαδρομή των ξυστών, την καταγωγή, την τεχνοτροπία τους αλλά και το χωριό Πυργί ευρύτερα.

Να χρησιμοποιήσουν τα σχήματα των ξυστών ως διακόσμηση πάνω σε άλλα αντικείμενα (ενδεικτικά: κούπες, κουτιά, ύφασμα κλπ.)

Να δημιουργήσουν ένα τεύχος με δικά τους κείμενα και καλλιτεχνικά έργα με τίτλο «Το Πυργί μέσα από τα μάτια των παιδιών».

Να ζωγραφίσουν τη «συνέχεια» των πινάκων, εμπνεόμενα από έργα του Χιώτη ζωγράφου και χαράκτη Νίκου Γιαλούρη ή να φτιάξουν τα δικά τους από την αρχή.

Πηγή: Γιαλούρη, Ν. (1997). *Τα χωριά της μαστίχας*, Χίος: Άλφα Πι, σσ.22, 28

Να «συνομιλήσουν» με τον Jacques Lacarrière περιγράφοντας με τη δική τους γλώσσα τα ξυστά, τα σπίτια, το χωριό.

Να γίνουν κι εκείνα μικροί περιηγητές επισκεπτόμενα, με τη συνοδεία των γονέων τους, το χωριό Πυργί και το Λαογραφικό του Μουσείο όπου εκτίθενται αντικείμενα από την αγροτική και καθημερινή ζωή των Πυργούσων και το Μουσείο Ξυστού, το οποίο συστεγάζεται με το τελευταίο.

2.6.8 ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Με τις παρακάτω καρτέλες αξιολόγησης, με προτεινόμενη συμπλήρωσή τους από τα παιδιά στο τέλος του κάθε δώρου (5-10') μπορούμε να αντιληφθούμε τι ήταν αυτό που συγκράτησαν περισσότερο τα παιδιά, πώς βίωσαν την παραμονή τους στο χώρο και ποια στοιχεία τους άρεσαν και ποια όχι. Αυτές οι πληροφορίες θα βοηθήσουν σημαντικά στην επεξεργασία και βελτίωση του προγράμματος.

Φυσικά, το εάν τα παιδιά υπήρξαν συγκεντρωμένα κατά τη διάρκεια του προγράμματος μπορούμε να το διαπιστώσουμε από την παρατηρητικότητα τους και τις απαντήσεις τους, το ενδιαφέρον, τον ενθουσιασμό και την θέληση συμμετοχής κατά την ώρα των δράσεων και τις δικές τους ερωτήσεις και απορίες.

Α' δώρο

«Συμπλήρωσέ με!»

- ❖ 1. Η λέξη «ξυστά» προέρχεται από το ρήμα _____ .
 - ❖ 2. Κυρίως τα σχήματα που χαράσσονται είναι _____ .
 - ❖ 3. Το χωριό Πυργί βρίσκεται στα _____ της Χίου.
 - ❖ 4. Εκεί τα ξυστά καλύπτουν σαν _____ τις _____ των κτιρίων.
 - ❖ 5. Μπορείτε να θυμηθείτε το ιταλικό όνομα της τεχνικής; _____
 - ❖ 6. Εκτός από το Πυργί, σε ποιες άλλες περιοχές συναντάμε ξυστά;(ονόματα χωρών ή πόλεων)
-
- ❖ Τα συναισθήματά μου. Πώς αισθάνθηκα σήμερα με όσα είδα και άκουσα;

 - ❖ Τι μου άρεσε και τι όχι τόσο από όσα παρακολούθησα:

Απαντήσεις στα ερωτήματα 1-6 (συμπλήρωση λέξεων)

1. ξύνω, 2. γεωμετρικά, 3. νότια, 4. χαλί/κέντημα/υφαντό, προσόψεις/επιφάνειες, 5.sgraffito, 6. (ενδεικτικά) Ιταλία, Βαρκελώνη, Τουρκία, Καππαδοκία, Υεμένη, Τσεχία κλπ.

Β΄ δίωρο

«Συμπλήρωσέ με!»

- ❖ 1. Τα χρώματα των ξυστών είναι κυρίως _____ και _____ .
- ❖ 2. Συναντάμε ποτέ άλλα χρώματα στα ξυστά; ΝΑΙ / ΟΧΙ
- ❖ 3. Εκτός από γεωμετρικά σχήματα συναντάμε και _____ .
- ❖ 4. Τα βασικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται από τους τεχνίτες είναι _____ , _____ , _____ , _____ .
- ❖ 5. Η ανάγλυφη όψη των ξυστών γίνεται χρησιμοποιώντας το _____ .

- ❖ Θα θέλατε να δουλέψετε ως τεχνίτης ξυστών;

- ❖ Τα συναισθήματά μου. Πώς αισθάνθηκα σήμερα με όσα είδα και άκουσα;

- ❖ Τι μου άρεσε και τι όχι τόσο από όσα παρακολούθησα:

Απαντήσεις στα ερωτήματα 1-5 (συμπλήρωση λέξεων)

1. άσπρο, σκούρο γκρι, 2.ΝΑΙ, 3. (ενδεικτικά) φυτά, λουλούδια, γλάστρες, 4. πηγάκι (χάρακας), διαβήτη, πιρούνι, καρφί , 5. πιρούνι

2.6.9

9^η και 10^η ώρα : «Γνωρίζω τον Κάμπο»

Σκοπός: να γνωρίσουν την ιστορική γέννηση και αρχιτεκτονική του Κάμπου, τα βασικά χαρακτηριστικά των αρχοντικών και του συγκροτήματός τους, το μαγκανοπήγαδο, τη στέρνα, τη σκάλα, την αυλόπορτα και τις βοτσαλωτές αυλές.

Μέσα υλοποίησης: εκθέματα Μουσείου Εσπεριδοειδών Χίου (επιτοίχιες φωτογραφίες, αντικείμενα), κατασκευές-κτίσματα εξωτερικού χώρου, Η/Υ και projector, βότσαλα.

Εκπαιδευτικό υλικό-πηγές:

Μουσείο Εσπεριδοειδών Χίου (Citrus Memories).

<https://museumfinder.gr/listing/citrus-memories/>

Οι Ζυγομαλά – Το 9^ο μέρος του αφιερώματος του Βασίλη Αγιαννίδη στον Κάμπο της Χίου με τα σπίτια της οικογένειας Ζυγομαλά. <https://www.aplotaria.gr/zigomala-agiannidis/>. (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Αρχοντικό Αντουάνικο.

<https://www.chiosphotos.gr/%CF%87%CE%AF%CE%BF%CF%82-%CF%86%CF%89%CF%84%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AF%CE%B5%CF%82/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%AC%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF> . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Καταγράφονται τα βοτσαλωτά στο νησί της Κάσου.

<https://maleviziotis.gr/2022/12/10/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CE%B3%CF%81%CE%AC%CF%86%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%B1-%CE%B2%CE%BF%CF%84%CF%83%CE%B1%CE%BB%CF%89%CF%84%CE%AC-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%BD%CE%B7%CF%83%CE%AF-%CF%84/> . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Τα Μουσεία των Σπετσών. <https://spetses.gov.gr/el/to-nisi-ton-spetson/moyseia/>

Αρχοντικό Αργέντικο.

<https://www.chiosphotos.gr/%CF%87%CE%AF%CE%BF%CF%82-%CF%86%CF%89%CF%84%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AF%CE%B5%CF%82/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B1%CF%81%CE%B3%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF> . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Εικόνα κατασκευής λιλαδωτού (βοτσαλωτού).

https://www.facebook.com/mastelogr/photos/a.786354978058099/1001287139898214/?type=3&locale=el_GR . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Βιβλιογραφία:

Αναιρούση Φ. - Μυλωνάδης Λ. (1995). *Ο Κάμπος της Χίου. Κατοικία και περιβάλλον τον καιρό της ακμής*. Αθήνα: Ακρίτας.

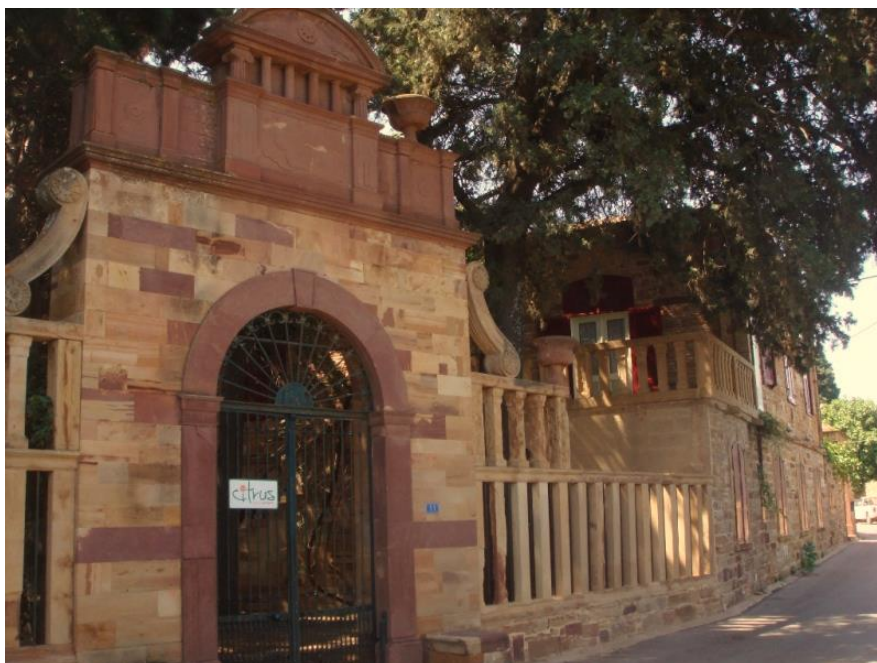
Ζαχαρού-Λουτράρη, Α. (1998). *Χιακή Σφίγγα: η πορεία ενός τοπικού συμβόλου*. Χίος: Ομήρειο Πνευματικό Κέντρο Δήμου Χίου.

Κοτατής, Ε. (2017). *Οι θησαυροί του Κάμπου*. Χίος: Άλφα Πι.

Μαστοράκης, Γ. (1994), (επιμ.). *Περιήγηση στα μνημεία του Κάμπου*. Χίος: Ομήρειο Πνευματικό Κέντρο Δήμου Χίου, Σύλλογος Προστασίας Κάμπου, Σύλλογος Οικολογίας Περιβάλλοντος Χίου.

Ξύδα, Μ. (1982). *Βοτσαλωτές αυλές της Χίου*. Χίος: Καραβία.

Εκκίνηση: Το πρόγραμμα μπορεί να ξεκινήσει με έναν «καταιγισμό ιδεών». Στο κέντρο τίθεται η λέξη ΚΑΜΠΟΣ. Ζητάει, λοιπόν, ο εκπαιδευτικός από τα παιδιά να πουν λέξεις που τους έρχονται άμεσα στη σκέψη όταν ακούν για τον Κάμπο. Οι λέξεις θα σημειώνονται σε έναν μικρό πίνακα, Με βάση αυτό το υλικό, θα μπορέσει να γίνει ο συσχετισμός με το θέμα του δίωρου «Γνωρίζω τον Κάμπο». Αυτή η διαδικασία μπορεί γίνει είτε εντός είτε και εκτός της μουσειακής αίθουσας.

Η αυλόπορτα του αρχοντικού που στεγάζει το Μουσείο Εσπεριδοειδών

Πηγή: <https://www.aplotaria.gr/zigomala-agiannidis/> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Το αρχοντικό είναι μετασεισμικό κτίσμα του 1896. Η ονομασία του είναι Καράλικο, καθώς παίρνει το όνομά του από το επώνυμο του ιδιοκτήτη του, σε αυτή την περίπτωση της Θεανώς Καράλη- Λυκιαρδοπούλου. Προηγουμένως, βρισκόταν στην ιδιοκτησία της οικογένειας Ζυγομαλά. Η οικογένεια Καράλη αποτελεί κλάδο της ιταλικής οικογένειας Coralli και εμφανίζεται στη Χίο πριν το τέλος του 16^{ου} αιώνα. Μέλη εγκαθίστανται στην Κωνσταντινούπολη στα μέσα του 18^{ου} αι. ενώ μετά τη Σφαγή μετοικούν στη Σύρο, την Αίγυπτο και την Ινδία.

Εκπαιδευτικός: Το κάθε αρχοντικό στον Κάμπο έχει κι από ένα όνομα. Το όνομα αυτό λαμβάνει από τον ιδιοκτήτη του. Εδώ που έχουμε έρθει σήμερα, το αρχοντικό ονομάζεται *Καράλικο*. Γνωρίζετε άλλα ονόματα αρχοντικών του Κάμπου;

Χάρτης αρχοντικών και πηγαδιών Κάμπου

Πηγή: προσωπικό αρχείο

Τα παιδιά μπορούν να δουν τον χάρτη, ο οποίος είναι ο πιο ενημερωμένος χάρτης του Κάμπου. Περιλαμβάνει 236 καταγεγραμμένα αρχοντικά και 600 πηγάδια. Σήμερα 30-40 από αυτά είναι καλοσυντηρημένα λόγω της δυσκολίας και του υψηλού κόστους συντήρησης, γι' αυτό αρκετά έχουν μετατραπεί σε ξενώνες. Μαζί με τα παιδιά μπορούμε να ονοματίσουμε κάποια από αυτά.

-Όμως, πότε να χτίστηκαν όλα αυτά τα πανέμορφα κτίσματα και από ποιους;

Γίνεται αναφορά στη Γένοβα και την παρουσία των Γενοואτών στη Χίο (1304-1329 και 1346-1566), οι οποίοι έφτιαξαν τις θερινές τους κατοικίες στον Κάμπο και ξεκίνησαν και την καλλιέργεια των περιβολιών μαζί με τους τοπικούς Χιώτες ευγενείς.

Το 1362 συστήνεται η μετοχική εταιρεία «Μαόνα» η οποία διαδέχεται τις προϋπάρχουσες Μαονα di Scio» και «Μαονα Νιουνα». Οι μέτοχοι κατέχουν και εκμεταλλεύονται τη Χίο, που αποτελεί αποικία της Γένοβας από το 1346, υιοθετούν κοινό θυρεό και αποκαλούνται Ιουστινιάνες. Σε αντίθεση με τους μετόχους των δύο προηγούμενων εταιρειών κατοικούν στη Χίο.

Στον πίνακα εικονίζονται ο θυρεός των Ιουστινιάνη και τα οικόσημα των πρώτων έντεκα μετόχων της Μαόνα.

Πηγή: προσωπικό αρχείο

Στη συνέχεια αναφερόμαστε στο Χιακό εμπορικό δίκτυο και τις μεγάλες οικογένειες του Κάμπου:

Πηγή: προσωπικό αρχείο

Οι Γενοβέζοι που κατείχαν τη Χίο από το 1346 έως το 1566 ήταν οι πρώτοι που έφτιαξαν αρχοντικά στον Κάμπο και η επίδρασή τους στην αρχιτεκτονική είναι φανερή. Αυτό που βλέπουμε σήμερα, όμως, οφείλεται περισσότερο στην ακμή και παρακμή των μεγάλων Χιακών εμπορικών οίκων.

Κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα Χιώτικες οικογένειες ίδρυσαν ένα εκτεταμένο και πανίσχυρο δίκτυο εμπορικών οίκων που εκτεινόταν από τα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας και της Μεσογείου, έως την Αγγλία και τη Ρωσία, φτάνοντας ακόμα και στην Ινδία. Κύρια δραστηριότητα και πηγή μεγάλου πλουτισμού ήταν το εμπόριο σιτηρών, αλλά και άλλων πρώτων υλών όπως βαμβάκι, λιναρόσπορος, ξυλεία και δέρματα από την Ανατολή προς την ευρωπαϊκή Δύση. Παράλληλα, εμπορεύονταν δυτικά πολυτελή αγαθά όπως υφάσματα, κοσμήματα και πορσελάνες στις αγορές της Ανατολής. Διεξήγαγαν, δηλαδή ένα επικερδέστατα αμφίδρομο εμπόριο.

Το κύριο πλεονέκτημά τους ήταν το οικογενειακό δίκτυο, μια σειρά εμπορικών σταθμών σε μεγάλα λιμάνια, τα οποία διευθύνονταν σχεδόν αποκλειστικά από μέλη της εκτεταμένης οικογένειάς τους. Με τον τρόπο αυτό οι Χιώτες έμποροι είχαν πάντα εξαιρετικά έγκυρη και έγκαιρη πληροφόρηση για τις τιμές, την προσφορά και ζήτηση των αγαθών που εμπορεύονταν τις συνθήκες ανταγωνισμού και όλες τις νέες τάσεις στη παγκόσμια αγορά. Οι επιγαμίες, δηλαδή τα παντρέματα μεταξύ γόνων των διαφόρων οικογενειών, δημιουργούσαν μεγαλύτερες και ισχυρότερες εταιρείες και ενίσχυαν ακόμα περισσότερο

το Χιακό Δίκτυο.

Τα ονόματά τους ήταν και είναι πασίγνωστα: Αγέλαστος, Αργέντης, Βλαστός, Δρομοκαϊτης, Ζιζίνιας, Καλβοκορέσσης, Μαυροκορδάτος, Μπενάκης, Νεγραπόντης, Πετροκόκκινος, Ράλλης, Ροδοκανάκης, Σαλβάγος, Σκαραμαγκάς, Σκυλίτσης, Χωρέμης και πολλοί άλλοι.

Τα υποκαταστήματα των εμπορικών οίκων βρίσκονταν σε όλα τα μεγάλα εμπορικά λιμάνια και πόλεις της εποχής: Οδησός, Ταϊγάνιον, Γαλάτσι, Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Σύρος, Αλεξάνδρεια, Λιβόρνο, Τεργέστη, Μασσαλία, Λονδίνο, Μάντσεστερ, Λίβερπουλ, Αγία Πετρούπολη. Ορισμένοι έφθασαν ακόμη μακρύτερα: στη Νέα Υόρκη, στη Νέα Ορλεάνη, την Καλκούτα, τη Βομβάη και το Μαδράς.

Οι περισσότεροι από τους πλουσίους αυτούς το Χιώτες δεν διέμεναν μόνιμα στο νησί. Διατηρούσαν όμως τα αρχοντικά τους στο Κάμπο και τα επισκέπτονταν τακτικά πολλές φορές για γάμους και βαπτίσεις. Η συντήρησή τους απαιτούσε πολυάριθμο μόνιμο και εποχικό προσωπικό, το οποίο διεύθυνε ένας «ανεστάτης» (επιστάτης), ο οποίος ζούσε με την οικογένειά του μέσα στο κτήμα, συνήθως σε ένα μικρότερο «παράσπιτο». Η εντατική καλλιέργεια εσπεριδοειδών στον Κάμπο, η οποία ήταν εξαιρετικά προσοδοφόρα μέχρι λίγο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, μπορεί να ερμηνευθεί ως μία έξυπνη κίνηση των εμπόρων: τα έσοδα από τα περιβόλια κάλυπταν τα έξοδα του προσωπικού και της συντήρησης των αρχοντικών.

Οι Χιώτες έμποροι έφτασαν στο απόγειο της δύναμής τους περί το 1860-70, όταν δύο γεγονότα σήμαναν την αντίστροφη μέτρηση: η επέκταση των ΗΠΑ προς την ενδοχώρα της μετά το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου αύξησε την παραγωγή και εξαγωγή αμερικανικών σιτηρών προς την Ευρώπη, ενώ η χρήση του τηλεγράφου παρείχε άμεση και αξιόπιστη πληροφόρηση για τις αγορές στον καθένα, ακόμη και στους αγρότες της Μαύρης Θάλασσας. Το Χιακό Δίκτυο είχε χάσει τα δύο κυριότερα πλεονεκτήματά του και η παρακμή άρχισε. Η εταιρεία των Αδερφών Ράλλη του Λονδίνου (Rall Brothers) που κάποτε απαρικούσε 40.000 υπαλλήλους και εργάτες ήταν η τελευταία που έκλεισε τις πόρτες της, το 1961.

Για την καλλιέργεια και φήμη των εσπεριδοειδών του Κάμπου θα μιλήσουμε την επόμενη φορά. Πάμε όμως να δούμε τα βασικά στοιχεία αρχιτεκτονικής των κτισμάτων του Κάμπου.

Ας δούμε όμως πρώτα την κάτοψη του όλου συγκροτήματος (αρχοντικό και περιβόλι) στο οποίο βρισκόμαστε:

Μακέτα κάτοψης του αρχοντικού και περιβολιού

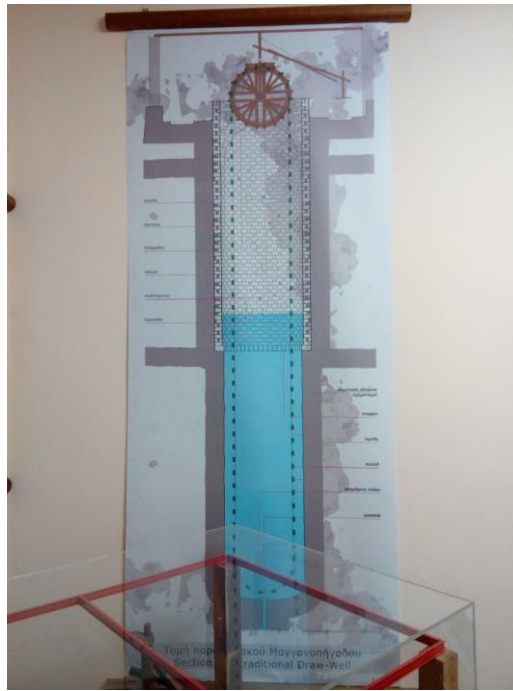
Πηγή: προσωπικό αρχείο

Παρατηρώντας τη μακέτα εξηγούμε παράλληλα στα παιδιά:

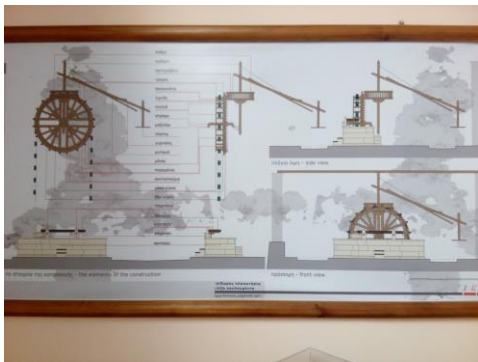
Οι ψηλοί τοίχοι περίφραξης του συγκροτήματος χρησίμευαν στην προστασία του περιβολιού από τον αέρα και τις καιρικές συνθήκες, στη σαφή οριοθέτηση των περιορισμών αλλά και στην ιδιωτικότητα, την οποία επιδίωκαν οι οικογένειες. Υπάρχει αυτή η εσωστρέφεια του αρχοντικού, το οποίο είναι χτισμένο με μόνο τη μία του πλευρά πάνω στο δρόμο και την άλλη να κοιτάζει προς τα μέσα, προς την καλή αυλή και το περιβόλι.

Το μαγγανοπήγαδο

Τα παιδιά κοιτάζοντας τις παρακάτω εικόνες θα έρθουν πρώτα σε μία θεωρητική επαφή με τη λειτουργία του μαγγανοπήγαδου, στο οποίο στηριζόταν το αρδευτικό σύστημα του περιβολιού. Σε δεύτερο χρόνο θα το δουν και στον εξωτερικό χώρο και αργότερα, αν μπορέσει και υλοποιηθεί η επίσκεψη στο Αργέντικο όπου το μαγγανοπήγαδο φέρει όλη την ξύλινη κατασκευή με τον τροχό και τα συκλάκια.

Τομή παραδοσιακού μαγανοπήγαδου

Ο τρόπος λειτουργίας του μαγανοπήγαδου (εικ. πάνω και κάτω αριστερά, μακέτα κάτω δεξιά)

Πηγή: προσωπικό αρχείο

Η μηχανή που αντικατέστησε τα ζώα που αρχικά κινούσαν το μάγγανο και γύριζε ο λιμπάς με τα συκλάκια, τα οποία ήταν κάποτε κεραμικά και αργότερα τσίγκινα.

Πηγή: προσωπικό αρχείο

Στη συνέχεια, με αφορμή το αντίγραφο του έργου του Ευγένιου Ντελακρουά «Η Σφαγή της Χίου» θα γίνει αναφορά στο ιστορικό τραγικό αυτό γεγονός του 1822 και τον λόγο για τον οποίο αυτό συντελέστηκε.

Ο Βαχίτ πασάς, τοποτηρητής της Χίου το 1822 και αποκλειστικά υπεύθυνος για τη Σφαγή, στα απομνημονεύματά του αναφέρει: Άπιστους ιερείς επίσημους αντάρτες 1109. Περασμένους από το μαχαίρι 25000. Σκλαβωμένες κόρες και νέους 5000. Οχήματα 53, Κυριευμένα κανόνια 27. (Αναιρούση&Μυλωνάδης, 1995: 17)

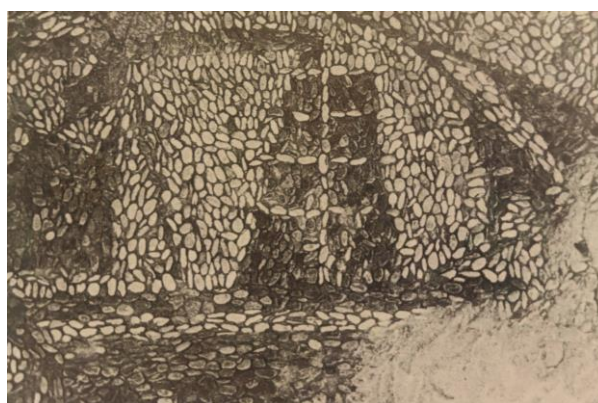
Πηγή: προσωπικό αρχείο

-Τι συναισθήματα σας προκαλεί το έργο όταν το κοιτάζετε;

Αυτό το γεγονός, μαζί με το επόμενο που ακολούθησε 60 χρόνια αργότερα, δηλ. τον καταστροφικό σεισμό του 1881, ήταν τα δύο μεγάλα πλήγματα που δέχθηκε η Χίος και ο Κάμπος, με αποτέλεσμα την ερήμωση του νησιού, καθώς όσοι γλύτωσαν έφυγαν σε ξένους τόπους, και το γκρέμισμα πολλών κτισμάτων.

Τα βοτσαλωτά

Στην αίθουσα προβολής του Μουσείου, θα ακολουθήσει μία παρουσίαση των βοτσαλωτών δαπέδων, κύριο επίσης χαρακτηριστικό των αρχοντικών του Κάμπου. Σκοπός εδώ είναι τα παιδιά να δουν την ομοιότητα και κοινές ρίζες, συγκρίνοντας εικόνες από βοτσαλωτά δάπεδα της Χίου αλλά και όπως αυτά συναντώνται και σε άλλες περιοχές. Τους ζητάμε να περιγράψουν παράλληλα και τα σχέδια που βλέπουν (θεματολογία): γεωμετρικά, φυτικά, μαϊανδροί, λουλούδια, κληματίδες κλπ.

Αριστερά: Αυλή στη Βέροια - Δεξιά: Αυλή μικρού μεγέθους-πλατύσκαλο εξώπορτας στο Ηράκλειο Κρήτης

Πηγή: Ξύδα (1982: 10,12)

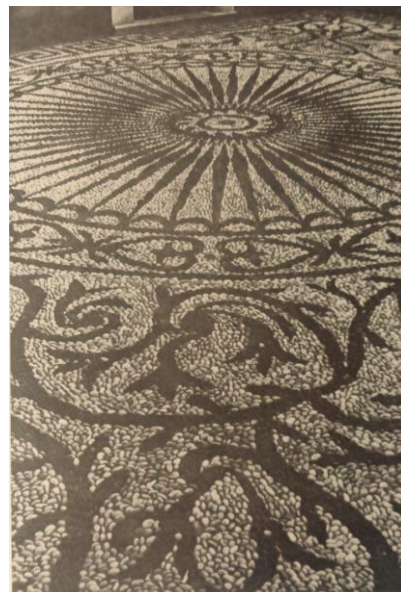
Αριστερά: Αυλή της Villa Durazzo Pallavicino, Γένοβα - Δεξιά: Αυλή του Προφήτη Ηλία, στο Βροντάδο της Χίου

Πηγή: Ξύδα (1982: 18-19)

Αριστερά: Αυλή της Villa di via Peschera 16, στη Γένοβα – Δεξιά: Αυλή των Αγίων Αναργύρων στα
Θυμανά της Χίου

Πηγή: Ξύδα (1982: 20-21)

Αριστερά: Αυλή της Villa di via Peschera 16, στη Γένοβα – Δεξιά: Αυλή του Αγίου Πολυκάρπου στον
Κάμπο της Χίου

Πηγή: Ξύδα (1982: 22-23)

Ο αυλόγυρος με το σιντριβάνι και τα διάφορα βοτσαλωτά (λιλαδωτά) μοτίβα του Ζυγομαλάδικου στον Κάμπο. Δεξιά διακρίνεται το λιλαδωτό με την χρονολογία 1877.

Πηγή: Κοτατής (2017: 108)

Αντουάνικο, Κάμπος

Πηγή: <https://www.chiosphotos.gr/%CF%87%CE%AF%CE%BF%CF%82-%CF%86%CF%89%CF%84%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AF%CE%B5%CF%82/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%AC%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF>

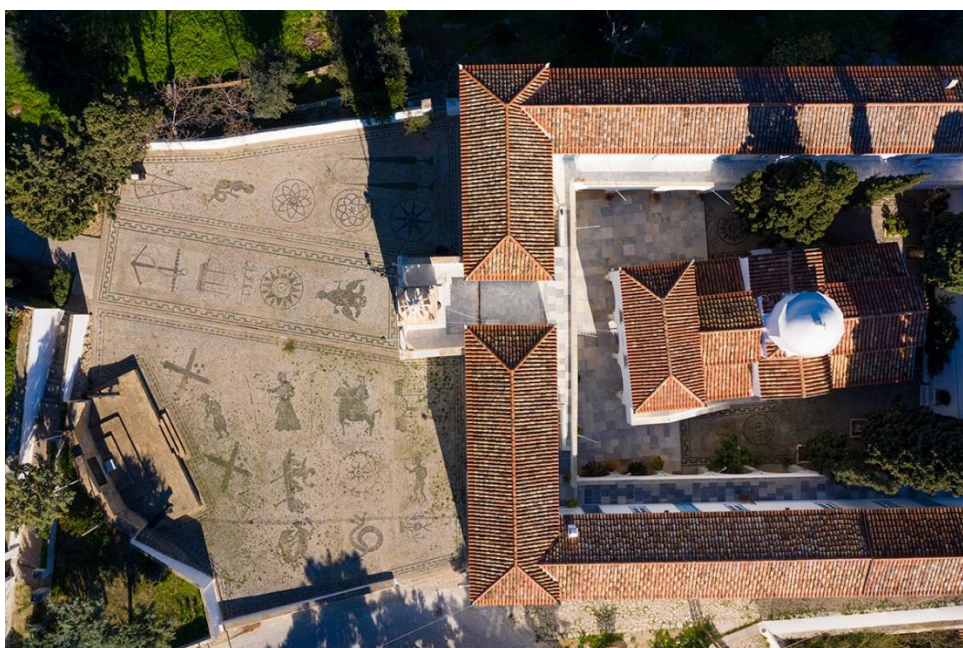
(τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Φωτογραφία Βωτσαλωτού, Κάσος (Δωδεκάνησα)

Πηγή:

<https://maleviziotis.gr/2022/12/10/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CE%B3%CF%81%CE%AC%CF%86%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%B1-%CE%B2%CE%BF%CF%84%CF%83%CE%B1%CE%BB%CF%89%CF%84%CE%AC-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%BD%CE%B7%CF%83%CE%AF-%CF%84/> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

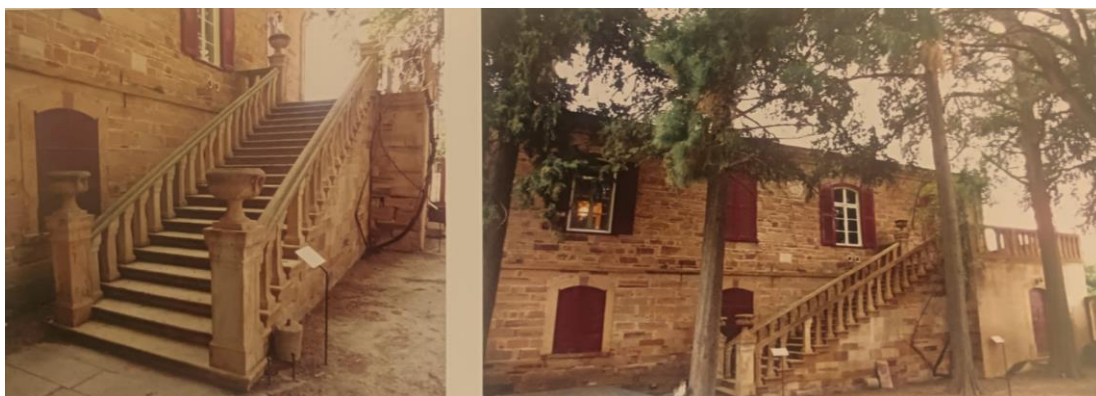
Κάτοψη βωτσαλωτού Μητροπολιτικού Ναού Αγίου Νικολάου, Σπέτσες

Πηγή: <https://spetses.gov.gr/el/to-nisi-ton-spetson/moyseia/> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Αφού ολοκληρωθεί και αυτό το κομμάτι, τα παιδιά θα μπορέσουν να ξεναγηθούν στον εξωτερικό χώρο, να δουν το μαγγανοπήγαδο, τη στέρνα, την αυλόπορτα και τη σκάλα (που οδηγεί στον επάνω όροφο του αρχοντικού), βασικά χαρακτηριστικά των Καμπούσικων Αρχοντικών.

Πηγή: προσωπικό αρχείο

Πηγή: Κοτατής, 2017: 134

Επίσκεψη στο Αργέντικο

Σε μικρή απόσταση περίπου 5' με τα πόδια από το Μουσείο Εσπεριδοειδών στον Κάμπο, βρίσκεται το Αργέντικο, το αρχοντικό του Φίλιππου Αργέντη. Κατόπιν συνεννόησης, για εκείνη τη μέρα, και εφόσον εν τέλει μας επιτραπεί, τα παιδιά του συμμετέχουν στο πρόγραμμα, θα μπορέσουν να το επισκεφτούν και να παραμείνουν εκεί για 30-40'. Αρχικά, τα παιδιά θα αντικρίσουν την εντυπωσιακή και μεγαλοπρεπή αυλόπορτα με τη χαρακτηριστική τοξωτή αψίδα στους ιδιαίτερους χρωματισμούς της θυμιανούσικης πέτρας και το οικόσημο, και μπροστά ακριβώς, το επίσης ιδιαίτερο βοτσαλωτό με το σύμβολο της Σφίγγας, όπου θα γίνει και η σχετική αναφορά σε αυτό, αφού πρώτα ο εκπαιδευτικός ρωτήσει αν κάποιο από τα παιδιά το αναγνωρίζει.

Η Σφίγγα (που έχει και σαν έμβλημά του ο Δήμος Χίου) πρόκειται για ένα φανταστικό φτερωτό πλάσμα με κεφάλι και στήθος γυναίκας, που σύμφωνα με τη μυθολογία ήταν

φύλακας του τάφου του πρώτου βασιλιά της Χίου, του Οινοποιώνα. Η αιγυπτιάζουσα Σφίγγα χρησιμοποιήθηκε ως έμβλημα της οικογένειας Αργέντη, κάτι που επιβεβαιώνεται από την ευρεία χρήση της στην ιδιοκτησία του Φίλιππου Αργέντη, το ονομαζόμενο Αργέντικο, στον Κάμπο, σε αγάλματα, ανάγλυφα και στα βοτσαλωτά (Ζαχαρού-Λουτράρη, 1998).

Είσοδος στο Αργέντικο, Κάμπος (αυλόπορτα και βοτσαλωτό)

Πηγή: <https://www.chiosphotos.gr/%CF%87%CE%AF%CE%BF%CF%82-%CF%86%CF%89%CF%84%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AF%CE%B5%CF%82/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B1%CF%81%CE%B3%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF>

(τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Μέσα θα μπορέσουν να δουν όλη την ξύλινη κατασκευή-μηχανισμό του μαγγανοπήγαδου (το οποίο μπορεί να τεθεί και σε λειτουργία) και τα περίφημα βοτσαλωτά. Φυσικά, να περπατήσουν στο χώρο, να δουν την όψη των κτισμάτων, τη μαρμάρινη στέρνα και να αντλήσουν εικόνες ή να προβούν σε σκίτσα και να ψηλαφίσουν επίσης τα λιλάδια.

Μαγναποπήγαδο στο Αργέντικο, Κάμπος (δεξιά, διαφαίνεται και τμήμα της μαρμάρινης στέρας)

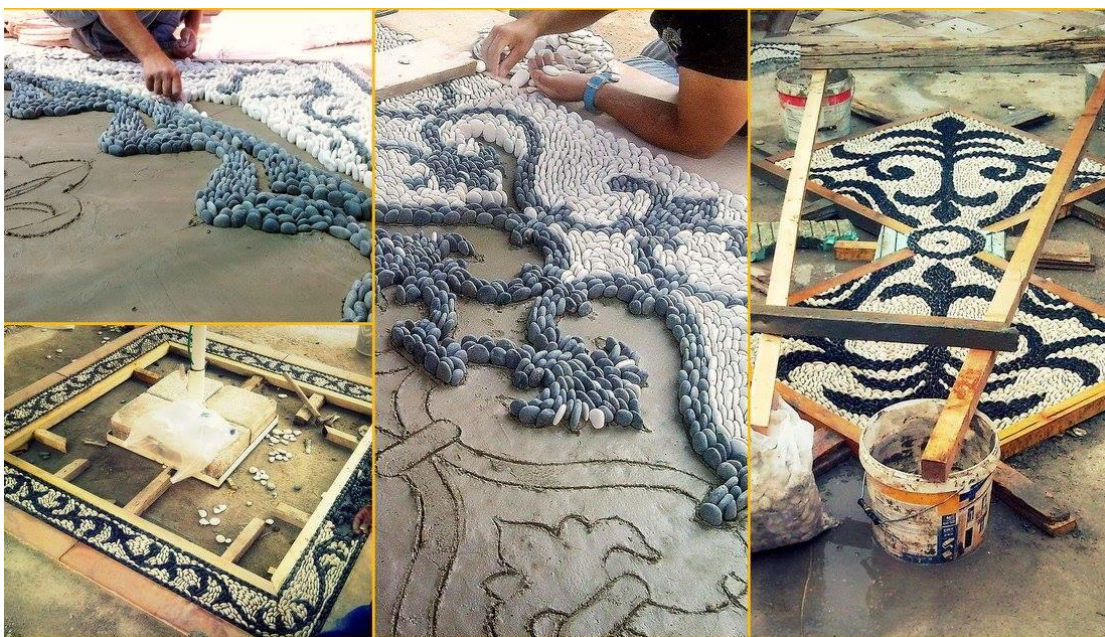
Πηγή των δύο παραπάνω εικόνων:

<https://www.chiosphotos.gr/%CF%87%CE%AF%CE%BF%CF%82-%CF%86%CF%89%CF%84%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AF%CE%B5%CF%82/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B1%CF%81%CE%B3%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF>

(τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Κατά την επιστροφή στο Μουσείο, είτε στην αίθουσα, είτε στον εξωτερικό με πάγκους διαμορφωμένο χώρο, αν το επιτρέπει ο καιρός, μπορεί να ξεκινήσει το βιωματικό κομμάτι της δημιουργίας ενός παραδείγματος κατασκευής βοτσαλωτού, με την πολύτιμη βοήθεια κάποιου προσκεκλημένου τεχνίτη.

Βιωματικό κομμάτι: «Με τα λιλάδια, φτιάχνω λιλαδωτά!»

Πηγή:https://www.facebook.com/mastelogr/photos/a.786354978058099/1001287139898214/?type=3&locale=el_GR (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

- ❖ Σε επιφάνεια μικρή ενός τετάρου, θα στρωθεί το κονίαμα (μείγμα τσιμέντου, άμμου και ασβέστη), αφού πρώτα δείξουμε πώς πρέπει αυτό να φτιαχτεί και να ανακατευτεί.
- ❖ Στη συνέχεια αφού το αφήσουμε λίγο να στεγνώσει, χαράσσεται το σχέδιο. Τα παιδιά μπορούν να χαράξουν το σχέδιο της αρεσκείας τους με μία πρόκα. Γεωμετρικά μοτίβα μπορεί ίσως να προτιμηθούν λόγω ευκολίας στο σχεδιασμό. Σίγουρα μπορεί να παρασχεθεί βοήθεια με έτοιμα πατρόν που θα έχουμε προνοήσει να υπάρχουν.
- ❖ Τα παιδιά θα το τοποθετήσουν με την ενδεδειγμένη φορά τα άσπρα και τα μαύρα βότσαλα, προκειμένου να παραχθεί η αντίθεση στο σχήμα.

- ❖ Ακολουθεί το κοπάνισμα και η περίσσια λάσπη που ξεπετάγεται, καθαρίζεται με ένα καρφί.
- ❖ Μετά έχει σειρά, το βρέξιμο και η προσθήκη της άμμου, ώστε να καλύψει τα βότσαλα αλλά όχι εντελώς. Και αργότερα αφαιρείται.

Τα δημιουργήματα θα στεγνώσουν και φυσικά θα αποτελέσουν ενθύμιο για τα ίδια τα παιδιά, αφού θα μπορούν να τα πάρουν μαζί τους μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος. Όμως, πριν από αυτό, προτείνεται να παρουσιαστούν σε μορφή έκθεσης για το κοινό, για κάποιο χρονικό διάστημα στο Μουσείο, το οποίο φιλοξενεί εκθέσεις και δράσεις καλλιτεχνών.

2.6.10 11^η και 12^η ώρα : «Τα ευωδιαστά εσπεριδοειδή του Κάμπου»

Σκοπός: να γνωρίσουν την καλλιέργεια των εσπεριδοειδών στα περιβόλια του Κάμπου, να αντιληφθούν τις εξωτερικές και γευστικές διαφοροποιήσεις των καρπών, να γνωρίσουν τη διαδικασία παραγωγής και εξαγωγής-μεταφοράς των εσπεριδοειδών από τα περιβόλια του Κάμπου στα μεγαλύτερα λιμάνια του παγκόσμιου εμπορικού δικτύου.

Μέσα υλοποίησης: φυσικοί καρποί εσπεριδοειδών, χαρτί περιτυλίσματος για τα εσπεριδοειδή, τσιμπίδι, εκθέματα Μουσείου Εσπεριδοειδών Χίου (επιτοίχιες φωτογραφίες, αντικείμενα)

Εκπαιδευτικό υλικό-πηγές:

Εταιρεία παραγωγής χυμών «ΚΑΜΠΟΣ ΧΙΟΥ» Α.Ε. <https://chiosgardens.gr/>

Βιβλιογραφία:

Μουτσάτσος, Γ. (2005). *Σήματα εσπεριδοειδών Χίου*. Χίος: Πελινναίο.

Εκκίνηση: Ο εκπαιδευτικός εισέρχεται στο χώρο του Μουσείου, κρατώντας ένα κασάκι με μανταρίνια/πορτοκάλια. Μάλιστα μερικά από αυτά θα είναι χαρτωμένα, και ένα-δύο ξεφλουδισμένα, με σκοπό να αναδύεται το εξαιρετικό άρωμά τους. Τα παιδιά σίγουρα θα οσφρανθούν το άρωμα και θα αναρωτηθούν «τι είναι αυτό;». Και έτσι ο εκπαιδευτικός μπορεί να παρουσιάσει το θέμα των Εσπεριδοειδών του Κάμπου και να ζητήσει από τα παιδιά να έρθουν μαζί του στην ανακάλυψη.

Εικόνα-καρέ από βίντεο παραγωγής της Εταιρείας παραγωγής χυμών «ΚΑΜΠΟΣ ΧΙΟΥ»

Πηγή: <https://chiosgardens.gr/> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Εκπαιδευτικός: Εδώ ακριβώς μέσα που βρισκόμαστε παιδιά (ο χώρος που στεγάζει το Μουσείο) ήταν η αποθήκη της σοδειάς των εσπεριδοειδών του Καράλικου.

-Γνωρίζετε ποια φρούτα ονομάζουμε εσπεριδοειδή; Μπορείτε να μου πείτε μερικά;
Τα εσπεριδοειδή είναι αειθαλή δέντρα τα οποία ο άνθρωπος χρησιμοποίησε από την αρχαιότητα είτε για τις θεραπευτικές τους ιδιότητες, είτε ως καλλωπιστικά φυτά. Γνωστά είναι τα μήλα των εσπερίδων της αρχαιότητας ή οι Μανταρίνοι στην Κίνα. Καλλιεργούνται σε όλο τον κόσμο και είναι ευαίσθητα σε θερμοκρασίες κάτω τον 0°C που διαρκούν πολύ χρόνο όσο και μεγαλύτερες από 37°C τους καλοκαιρινούς μήνες.

Ακολουθεί η παρουσίαση των εσπεριδοειδών :

Η παρουσίαση των φρούτων της οικογένειας των εσπεριδοειδών στον κεντρικό διάδρομο.

Πηγή: προσωπικό αρχείο

Αναφερόμαστε στα φρούτα που ανήκουν στην οικογένεια των εσπεριδοειδών: τα μανταρίνια, τα λεμόνια, τα πορτοκάλια, τα νεράντζια, το περγαμόντο, το κίτρο, το γκρέιπφρουτ.

Ιδιαίτερη βάση, δίνεται στην ποικιλία των μανταρινιών Χίου και των πορτοκαλιών Χίου.

Το «Μανταρίνι Χίου» είναι ο καρπός δένδρων του είδους Citrus deliciosa tenore, και πιο συγκεκριμένα της ποικιλίας Κοινό Χιώτικο (Κοινό Μεσογειακό). Η περίοδος συγκομιδής είναι από Νοέμβριο έως Φεβρουάριο. Χαρακτηρίζονται από πολύ ευχάριστο άρωμα με πολλούς σπόρους. Έχουν πάρει χαρακτηρισμό ως προϊόντα Γεωγραφικής Προέλευσης από την Ε.Ε.

Υπάρχουν προφορικές μαρτυρίες του κ. Γ. Χωρέμη ότι οι πρώτες μανταρινιές ήρθαν στο νησί από τον παππού του Γιάννη Κ. Χωρέμη μετά τον παγετό του 1850. Καλλιέργησε στο

κτῆμα του αυτή την νέα ποικιλία, που από εκεί επεκτάθηκε η καλλιέργεια τους σε ολόκληρο τον Κάμπο με τον εμβολιασμό τους πάνω σε νεραντζιές (*Citrus aurantium*). Στην Χίο το κοινό αυτό ζανθό πορτοκάλι που ονομάζεται και Χιώτικο, έχει το χαρακτηριστικό ότι είναι ικανοποιητικού μεγέθους, τα δέντρα είναι ιδιαίτερα ανθεκτικά, ενώ το μικροκλίμα του νησιού και ιδιαίτερα του Κάμπου, τους δίνει μοναδική μυρωδιά και γεύση. Βασικό χαρακτηριστικό των Χιώτικων πορτοκαλιών είναι οι πολλοί σπόροι και η ικανοποιητική περιεκτικότητα σε χυμό που οι ντόπιοι το χυμοποιούν στο εργοστάσιο χυμών της περιοχής.

Πώς έφτασαν τα εσπεριδοειδή στη Χίο;

Αρχικά τα παιδιά θα σταθούν απέναντι από τον χάρτη να τον παρατηρήσουν προσεχτικά.

-Που βρίσκεται η Ελλάδα; Αρα και η Χίος;

-Αναγνωρίζετε ποιο κομμάτι του παγκόσμιου χάρτη αποτυπώνεται εδώ μπροστά μας;

-Ας ακολουθήσουμε λοιπόν τα βέλη για να μάθουμε από που ήρθαν τα εσπεριδοειδή στη Χίο.

Τα εσπεριδοειδή κατάγονται ο από την υποτροπική Νοτιοανατολική Ασία. Οι Άραβες οι είναι οι πρώτοι που με τις κατακτήσεις τους τα εισάγουν στον Μεσογειακό χώρο. Αφού εγκλιματίζονται στην Βόρεια Αφρική διαδίδονται στην Ισπανία όπου μέχρι σήμερα υπάρχουν στην Μάλαγα, στην Γκόρντοβα, στην Γρανάδα, στην Σεβίλλη και αλλού. Με ενδιάμεσο σταθμό την Σικελία έρχονται στην Χίο με τους Γενοβέζους τον 15ο αιώνα. Πριν από 500 χρόνια η νεραντζιά εισάγεται και εγκλιματίζεται στην Χίο. Την παραγωγή των Νεραντζιών έρχονται να συμπληρώσουν τα γλυκά νεράντζια, τα γνωστά πορτοκάλια, τα λεμόνια και πριν από 200 χρόνια τα μανταρίνια.

Πηγή: προσωπικό αρχείο

Η καλλιέργεια των εσπεριδοειδών στο χωράφι

Αριστερά: Εργαλεία καλλιέργειας – Δεξιά: Κοφίνι για τη συλλογή καρπών και φόρες για τη μεταφορά τους στην αποθήκη

Πηγή: προσωπικό αρχείο

Στάδια της καλλιέργειας: Άρδευση, Σκάψιμο, Κάψιμο κλαδιών, Ασπρίσμα του κορμού των δέντρων
Πηγή: προσωπικό αρχείο

Και έτσι, τα παιδιά εισέρχονται στην αίθουσα που έχει σαν θέμα της τον τρόπο συσκευασίας και τη μεταφορά των εσπεριδοειδών στα μεγάλα κέντρα εμπορίου. Παρατηρούν πρώτα τα χαρτιά τυλίγματος (χαρτιά για το «χάρτωμα»). Το κάθε ένα από αυτά είναι ένα μικρό έργο τέχνης θα μπορούσαμε να πούμε. Υπάρχει μάλιστα και ένας μεγεθυντικός φακός όπου μπορούν να περάσουν ένα- ένα και να δουν τις εξαιρετικές λεπτομέρειες των σχεδίων. Εξηγούμε έπειτα ότι με αυτά τα χαρτιά, τυλιγόταν ένας-ένας καρπός ξεχωριστά και τοποθετούνταν στα ξύλινα κασάκια που θα μεταφέρονταν με πλοία από το λιμάνι της Χίου στα μεγάλα εμπορικά λιμάνια.

Πηγή: προσωπικό αρχείο

-Και αυτός ο τοίχος εδώ παιδιά τι ακριβώς παρουσιάζει;

-Τι είναι αυτές οι μεταλλικές πλάκες; Μπορείτε να διαβάσετε τι γράφουν;

Πηγή: προσωπικό αρχείο

Γίνεται αναφορά στις αντρέσσες και ενδεικτικά μπορούμε να διαβάσουμε προορισμούς εξαγωγών, όπως: Οδησός, Μασσαλία, Βαρσοβία, Ισπανία, Βερολίνο, Κωνσταντινούπολη, Κωστάντζα, Κάιρο κ.ά.

Και να τα εντοπίσουμε στον χάρτη:

Πηγή: προσωπικό αρχείο

Στην παρακάτω εικόνα απεικονίζεται η μακέτα μίας τυπικής αποθήκης εσπεριδοειδών στον Κάμπο. Μπορούμε να δείξουμε ακριβώς στα παιδιά τη διαδικασία που γινόταν εκεί ακριβώς: έπαιρναν τα φρούτα από τα κοφίνια, τα ξεδιάλεγαν, τα έδιναν στις χαρτώτριες, οι χαρτώτριες τα έβαζαν στα ράφια και από εκεί οι στιβαδόρες τα έπαιρναν και τα έβαζαν στα τελαράκια.

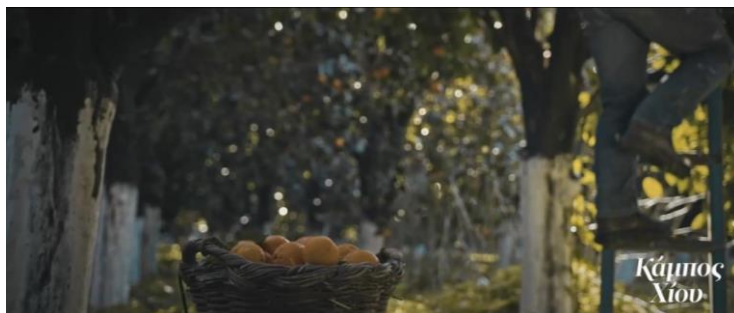
Πηγή: προσωπικό αρχείο

Αριστερά: ξύλινα κασάκια μεταφοράς εσπεριδοειδών – Δεξιά: Φωτογραφία από τη συσκευασία και τη φόρτωση εσπεριδοειδών στο λιμάνι της Χίου (αντίγραφο-παραχώρηση: Γ. Μακρινδάκης, περιοδικό Πελλινναίο)

Πηγή: προσωπικό αρχείο

Βιωματικό κομμάτι

Εικόνες-καρέ από βίντεο παραγωγής της Εταιρείας παραγωγής χυμών «ΚΑΜΠΟΣ ΧΙΟΥ»

Το πρώτο σκέλος αφορά τη γεύση και την όσφρηση. Τα παιδιά θα δοκιμάσουν φρέσκα εσπεριδοειδή φρούτα ώστε να αντιληφθούν τις γευστικές και αρωματικές διαφορές. Κάποιες πιο πικρές γεύσεις, όπως αυτές του νεραντζιού ή του κίτρου ή του περγαμόντου, μπορούν να τις δοκιμάσουν μέσω κάποιας άλλης παρασκευής, όπως είναι τα γλυκά του κουταλιού ή οι μαρμελάδες.

Θα δοκιμάσουν πορτοκάλια, μανταρίνια, λεμόνια, γκρέιπφρουτ. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στο Πορτοκάλι και Μανταρίνι Χίου.

Για το Μανταρίνι Χίου, θα υπάρξει και συγκριτικό τεστ γεύσης και αρώματος με άλλες ποικιλίες όπως είναι οι κλημεντίνες για παράδειγμα, που διαφέρουν οπτικά στο χρώμα της και το πάχος της φλούδας, γευστικά μπορεί να είναι πιο γλυκιές αλλά όχι τόσο αρωματικές και ως προς τα κουκούτσια οι κλημεντίνες έχουν πολύ λίγα έως και καθόλου, ενώ το μανταρίνι Χίου έχει πάρα πολλά μέσα στον καρπό.

Για το Πορτοκάλι Χίου, θα υπάρξει επίσης συγκριτικό τεστ γεύσης και αρώματος με άλλες ποικιλίες όπως είναι οι ποικιλίες Μέρλιν και Βαλέντσια.

Το δεύτερο σκέλος αφορά τη διαδικασία κόμματος των καρπών από το περιβόλι. Θα χωριστούν σε μικρές ομάδες (ανάλογα τον αριθμό των συμμετεχόντων στο πρόγραμμα) και με την πολύτιμη βοήθεια του εσπεριδοπαραγωγού θα συλλέξουν καρπούς από δέντρα (μανταρινιές-πορτοκαλιές), κόβοντάς τα με το *τσιμπίδι*, από το περιβόλι του αρχοντικού που φιλοξενεί το Μουσείο Εσπεριδοειδών, το οποίο είναι πλήρως λειτουργικό παραγωγικά και το μόνο ευρέως επισκέψιμο για το κοινό στον Κάμπο.

Στη συνέχεια αφού ολοκληρωθεί η συλλογή των καρπών από τα δέντρα θα προσπαθήσουμε να πραγματοποιήσουμε μία αναβίωση του τρόπου με τον οποίο χαρτώνονταν και τοποθετούνταν μέσα στα κασάκια, τα οποία θα μεταφέρονταν στους διάφορους προορισμούς ανά το κόσμο. Έτσι, θα ακολουθήσει η διαδικασία του χαρτώματος των καρπών, με τον ενδεδειγμένο τρόπο και προσοχή και η τοποθέτησή τους στα κασάκια μικρού μεγέθους (σε αυτή την περίπτωση μπορούν να είναι φτιαγμένα από χαρτί), τα οποία και θα πάρουν ως αναμνηστικά μαζί τους τα παιδιά, με την ολοκλήρωση του προγράμματος.

2.6.11 ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΣΥΝΘΕΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Τα παιδιά μπορούν:

Να επισκεφτούν το εργοστάσιο Χυμών Κάμπου Χίου και να ξεναγηθούν στους χώρους και να δουν από κοντά τη διαδικασία παραγωγής και συσκευασίας τους.

Να ζωγραφίσουν τοπία εμπνευσμένα από το περιβάλλον του Κάμπου, δίνοντας επίσης βάση στην επιλογή των χρωμάτων (μαντρότοιχοι με θυμιανούσικη πέτρα, αυλόπορτες, μαγκανοπήγαδα, περιβόλι, δέντρα και καρποί εσπεριδοειδών κ.ά)

Να προσπαθήσουν να φτιάξουν τις δικές τους αντρέσσες, αν όχι από λεπτό και ευλύγιστο φύλλο μετάλλου χαλκού ή ορείχαλκου, σε αντικατάσταση του τσίγκου, ίσως τότε από χαρτόνι, και να τις αποτυπώσουν πάνω την επιφάνεια ενός ξύλινου τελάρου με τη χρήση σπρέι ή μπογιάς.

Να χωριστούν σε ομάδες και να δραματοποιήσουν την ιστορία, όπως τη φαντάζονται ενός αντικειμένου (προσωποποίηση), είτε με λόγια είτε με κινήσεις.

2.6.12 ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Με τις παρακάτω καρτέλες αξιολόγησης, με προτεινόμενη συμπλήρωσή τους από τα παιδιά στο τέλος του κάθε δώρου (5-10') μπορούμε να αντιληφθούμε τι ήταν αυτό που συγκράτησαν περισσότερο τα παιδιά, πώς βίωσαν την παραμονή τους στο χώρο και ποια στοιχεία τους άρεσαν και ποια όχι. Αυτές οι πληροφορίες θα βοηθήσουν σημαντικά στην επεξεργασία και βελτίωση του προγράμματος.

Α' δώρο

«Συμπλήρωσέ με!»

- ❖ 1. Ο Ευγένιος Ντελακρουά ζωγράφισε σε πίνακα τη _____ που έγινε το 1822 .
- ❖ 2. Στη Χίο, ο καταστροφικός _____ του 1881, γκρέμισε πολλά κτίσματα στον Κάμπο.
- ❖ 3. Στις βοτσαλωτές αυλές κυριαρχούν δύο χρώματα: _____ και _____ .
- ❖ 4. Το χαρακτηριστικό καστανοκόκκινο χρώμα που έχουν τα αρχοντικά και οι

μαντρότοιχοι στα περιβόλια του Κάμπου οφείλονται στη _____ πέτρα.

- ❖ 5. Μπορείτε να θυμηθείτε τα βασικά χαρακτηριστικά στοιχεία από τα οποία αποτελείται ένα αρχοντικό με το περιβόλι του στον Κάμπο; _____
- ❖ Θα θέλατε να δουλέψετε ως τεχνίτης βοτσαλωτών;
- ❖ Τα συναισθήματά μου. Πώς αισθάνθηκα σήμερα με όσα είδα και άκουσα;
- ❖ Τι μου άρεσε και τι όχι τόσο από όσα παρακολούθησα:

Απαντήσεις στα ερωτήματα 1-5 (συμπλήρωση λέξεων)

1. Η Σφαγή της Χίου, 2. σεισμός, 3. άσπρο και μαύρο, 4. θυμιανούσικη,
5. αυλόπορτα, μαγκανοπήγαδο, στέρνα, βοτσαλωτή αυλή, σκάλα

B' δίωρο

«Συμπλήρωσέ με!»

- ❖ 1. Το μανταρίνι Χίου είναι προϊόν Π.Γ.Ε. ή Π.Ο.Π. ; (κυκλώστε) .
- ❖ 2. Ποια άλλα φρούτα εσπεριδοειδή καλλιεργούνται στα περιβόλια του Κάμπου;
- ❖ 3. Το κόψιμο ή αλλιώς _____ γίνεται με πολλή προσοχή και ποτέ μετά από _____ .
- ❖ 4. Το τύλιγμα των καρπών που έμπαιναν μέσα στα ξύλινα κασάκια συσκευασίας ονομάζεται _____ .
- ❖ Θα θέλατε η εργασία σας να σχετιζόταν με την καλλιέργεια και παραγωγή εσπεριδοειδών; Αν ναι, ποια ασχολία μέσα στο περιβόλι θα αγαπούσατε να κάνετε περισσότερο;
- ❖ Τα συναισθήματά μου. Πώς αισθάνθηκα σήμερα με όσα είδα και άκουσα;

❖ Τι μου άρεσε και τι όχι τόσο από όσα παρακολούθησα:

Απαντήσεις στα ερωτήματα 1-4 (συμπλήρωση λέξεων)

1. Π.Γ.Ε., 2. Πορτοκάλια, λεμόνια, περγαμόντα, σαγκουίνι, νεράντζια, 3. κόμμα, βροχή 4. χάρτωμα

Σκοπός: είναι να γνωρίσουν τα παιδιά το έθιμο και από μια πιο πληροφοριακή ιστορική μάτια, να εντοπίσουν τη σύνδεση του παρελθόντος και παρόντος, να κατανοήσουν τα βαθιά συναισθήματα που ανατροφοδοτούν τους ανθρώπους για την ενασχόλησή τους με αυτό.

Μέσα υλοποίησης: Η/Υ και projector, τραμπούκα (μουσικό όργανο)

Εκπαιδευτικό υλικό-πηγές:

Παντελής Θαλασσινός – “Καλησπερίζω Φέρονοντας” (audio).

<https://www.youtube.com/watch?v=IBIPpdGiTyg> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Εικόνα: *Τροχοφόρο πλοίο Διονύσου (εικόνα σε γραμματόσημο «2.500 χρόνια Ελληνικού Θεάτρου», κυκλοφορία 26 Μαΐου 1966, Ελληνικά Ταχυδρομεία).*

https://thephilatelists.gr/index.php/kartes-maxima/greece_1966_maxima_1029-nomismata-grammatosima-sylloges . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Αγιοβασιλιάτικα караβάκια Χίου 2023 (βίντεο).

<https://www.youtube.com/watch?v=AgigLbjmL4w&t=527s> . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Βιβλιογραφία:

Ζολώτας, Γ. (1921). *Ιστορία της Χίου*, Τόμος Α΄, Αθήναις.

Καραμουσλής, Θ. (2002). Η τραμπούκα. *Χιόνη* (130): 29

Μέγας, Γ. (1988). *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*. Αθήνα: Εστία

Μελαγράκης Χ. (1992). “Εμάς το βαποράκι μας νικά τα βαποράκια...”. *Εν Χίω* (3): 3-4

Μπόγδανος, Ν. (επιμ.) (2005). *Παραδοσιακά κρουστά. Παραδοσιακά και θεραπευτικά κρουστά από όλο τον κόσμο*. Αθήνα: Fagotto.

Σουλακέλλης, Θ. (2004). *Κάλαντα, Καλήμερα και πάντα και του χρόνου*. Αθήνα: Κέντρο Αιγαιακών Λαογραφικών Μουσικολογικών Ερευνών.

Τσιροπινά, Σ. (2012). *Η θεατρικότητα των Χιακών εθίμων του εορτολογίου*.

1.Πρωτοχρονιάτικα караβάκια-Λάζαροι. Χίος: Αιγέας.

Τσιροπινά, Σ. (2016). Τα καλοχρονιάτικα караβάκια της Χίου και η σύνδεσή τους με τους πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία. *Φάρος* (1):27-39

Τσικνής, Α. (2002). “Σηκώνουν άγκυρα” τα Αγιοβασιλιάτικα караβάκια. *Χιόνη* (130): 20-24

Εκκίνηση: Ο εκπαιδευτικός υποδέχεται τα παιδιά κρατώντας στα χέρια του και κάτω από το μπράτσο μία τραμπούκα. Αρχίζει να χτυπάει την επιφάνεια του οργάνου ρυθμικά. Τραγουδάει επίσης:

*«Καλη(μ)σπερίζω φέρνοντας αγέρα μυρωμένο,
απ' τ' αφρισμένα κύματα χιλιοτραγουδημένο.
Άγιε μου Βασιλάκη μου και Άγιε μου Νικόλα,
προστάτενε τους ναυτικούς την ώρα του κυκλώνα....*

(Πρωτοχρονιάτικα κάλαντα Χίου, όπως έχουν ηχογραφηθεί και ερμηνευτεί από τον τραγουδιστή Π. Θαλασσινό)

Απευθύνεται στα παιδιά:

- Μπορεί να είναι φθινόπωρο μα ο καιρός γαρ εγγύς παιδιά!
- Τι σας θυμίζει αυτό που ακούσατε;
- Και μήπως γνωρίζετε να μου πείτε τι είδους μουσικό όργανο είναι αυτό που συνόδευε τη μελωδία; (είναι η τραμπούκα για την οποία θα μιλήσουμε και αργότερα.)
- Πόσο παλιό πιστεύετε ότι είναι το έθιμο με τα πρωτοχρονιάτικα βαποράκια;

Ακολουθεί η προβολή της παρακάτω εικόνας:

Τροχοφόρο πλοίο Διονύσου (εικόνα σε γραμματόσημο «2.500 χρόνια Ελληνικού Θεάτρου», κυκλοφορία 26 Μαΐου 1966, Ελληνικά Ταχυδρομεία)

Ο εκπαιδευτικός ζητάει από τα παιδιά να περιγράψουν τι ακριβώς παρατηρούν στην εικόνα και σε ποια εποχή τους παραπέμπει.

Αναφορά στα Ανθεστήρια στα οποία τιμόταν ο θεός Διόνυσος με πανηγυρικό χαρακτήρα και κατά τα οποία συνηθιζόταν η αποστολή δώρων και μισθών στους δασκάλους, ίσως γιατί η συμμετοχή των παιδιών στη γιορτή ήταν αξιοσημείωτη. Κατά το ρωμαϊκό ημερολόγιο η Πρωτοχρονιά εορταζόταν τον Μάρτιο, πριν την καθιέρωση από τον 2^ο αι. π.Χ. του Ιανουαρίου ως πρώτου μήνα του έτους.

Ρωτάμε τα ίδια τα παιδιά να μας περιγράψουν, αν φυσικά γνωρίζουν τι ακριβώς γίνεται κατά το έθιμο την παραμονή της Πρωτοχρονιάς και τους μιλάμε για το τι σημαίνει αγερμός. Η λέξη «αγερμός» σημαίνει χρηματικός έρανος και ειδικότερα συλλογή κερμάτων, εξ ου και ονομάστηκαν έτσι, καθώς σκοπός τους είναι η είσπραξη χρημάτων.

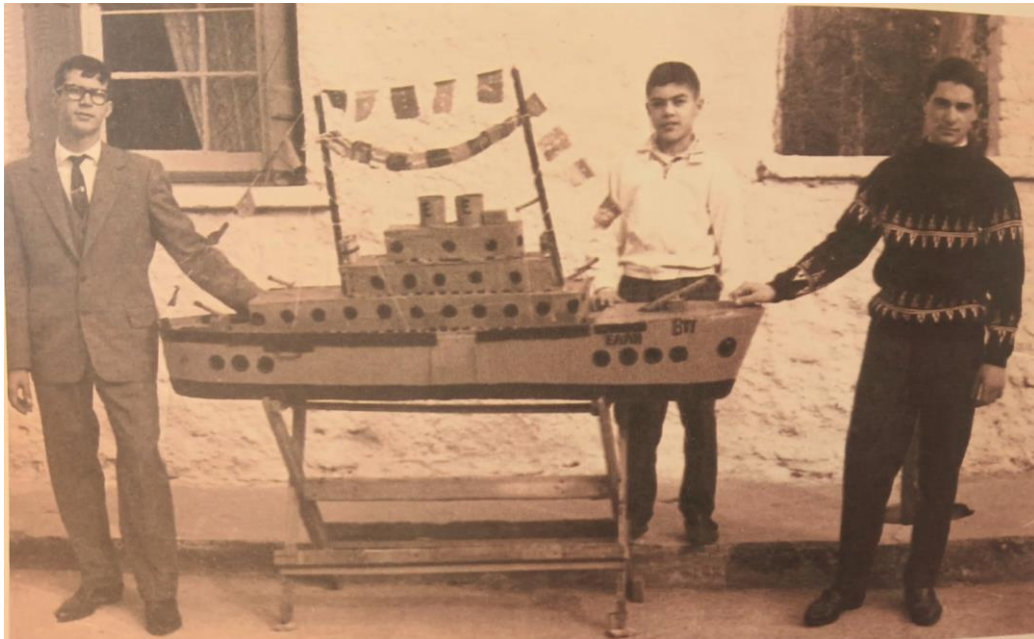
Την παραμονή της Πρωτοχρονιάς, οι ομάδες με τα βαποράκια από κάθε γειτονιά ξεκινούσαν και άρχιζαν να ψάλλουν τα κάλαντα και παινέματα στα σπίτια των νοικοκυραίων που τους άνοιγαν με πολύ χαρά για να δουν το караβάκι (το οποίο θεωρούνταν και σύμβολο πια της κάθε γειτονιάς-ενορίας), κατέβαιναν στην προκυμαία όπου τα θαύμαζαν οι θαμώνες των καφενείων, περνούσαν μέσα από τον εμπορικό δρόμο της Απλωταριάς κάνοντας στάση και στα καταστήματα και συναντιούνταν στην κεντρική πλατεία της Χώρας, την πλατεία Βουνακίου, μαζί και πλήθος κόσμος για να τα θαυμάσουν και να βγει το τελικό συμπέρασμα για το ποιο βαποράκι θα ήταν το καλύτερο της χρονιάς.

Ακολουθεί η προβολή των παρακάτω εικόνων τις οποίες τα παιδιά, θα περιγράψουν αν τους φαίνονται σύγχρονες ή παλαιότερης εποχής, αν παρατηρούν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στο ντύσιμο των ανθρώπων, τι ηλικίας είναι, τι συναισθήματα αποτυπώνονται στα πρόσωπά τους.

Εικ. 75. Καραβάκι με το «πλήρωμά» του, ακριβώς πριν από την έναρξη του αγεργμού, το έτος 1955 ή 1956. Η φωτογραφία ανήκει στον Ιάκωβο Σκανδάλη, από τους πιο έμπειρους και χαρισματικούς κατασκευαστές της συνοικίας Τουρλωτής, ο οποίος απαντιάζεται στα δεξιά.

Πηγή: Τσιροπινά (2016: 37) (φωτ. κατοχής Ιάκωβου Σκανδάλη)

Καραβάκι του έτους 1962 φτιαγμένο από τενεκέ και πεπιεσμένο χαρτόνι, από το Φρούριο της Χίου.

Πηγή: Τσιροπινά (2012: 146) (φωτ. κατοχής Αλέκου Κουβάκα)

Δεκαετία 1980-1990

Πηγή: Τσιροπινά (2012: 177) (φωτ. Ν. Ζαχαριάδης, αρχείο Περιηγητικής Λέσχης Χίου)

1985. Ένα από τα πληρώματα που συμμετείχαν στο διαγωνισμό
Πηγή: Τσικνής, (2002: 24) (αρχείο Περιηγητικής Λέσχης Χίου)

Έπειτα τίθεται το ερώτημα:

Πώς από το ομοίωμα απλού ιστιοφόρου караβιού περάσαμε στο ομοίωμα πολεμικού πλοίου;

Πηγή: Τσιροπινά (2012: 158) (φωτ. Μαρίας Μάππα)

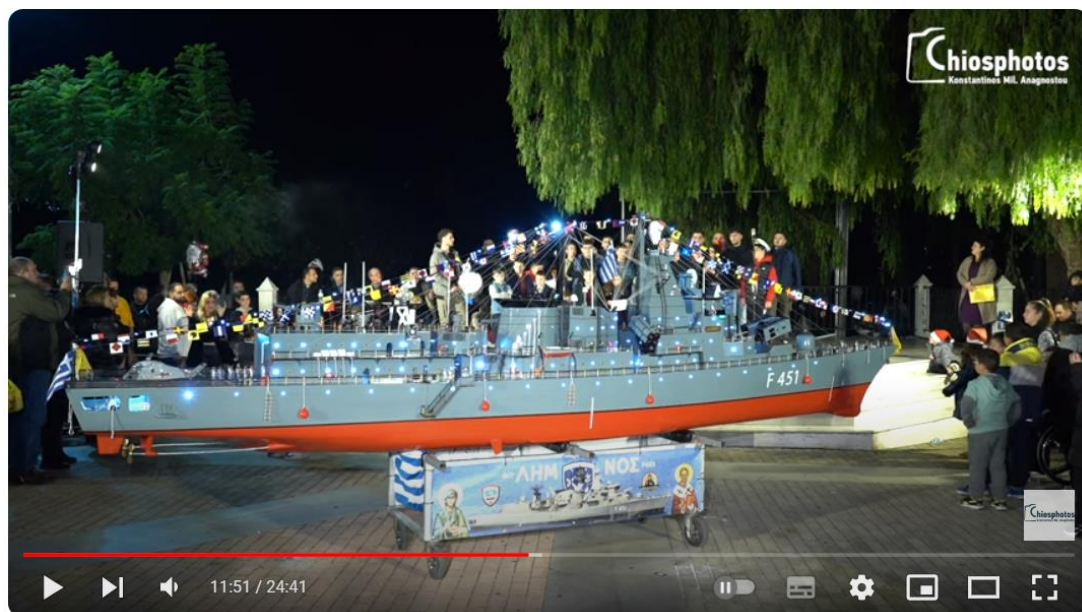
Το αντιτορπλικό ΘΥΕΛΛΑ σε κάρτα εποχής

Πηγή: Τσιροπινά (2012: 110) (ταχυδρομική κάρτα, αρχείο Έρης Παντελίδη)

Εξηγούμε στα παιδιά ότι η αλλαγή αυτή συντελέστηκε μέσα από την πάροδο των χρόνων λόγω των πολεμικών γεγονότων των Βαλκανικών Πολέμων αλλά και του Μικρασιατικού Πολέμου.

-Σε αυτό το σημείο ας παρακολουθήσουμε παιδιά ένα βίντεο, το οποίο αποτελεί βιντεοσκόπηση της επιτέλεσης του εθίμου τη χρονιά που μας πέρασε δηλαδή την παραμονή Πρωτοχρονιάς 31/12/2023:

Αγιοβασιλιάτικα караβάκια Χίου 2023

Πηγή: <https://www.youtube.com/watch?v=AgigLbjmL4w&t=527s> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Θα θέσουμε στα παιδιά κατόπιν κάποια ερωτήματα αφού παρακολουθήσουν το βίντεο, κάνοντας τις εξής ερωτήσεις:

-Ποια είναι η διαδικασία επιτέλεσης της παρουσίασης της κάθε ομάδας;

(Κάθε ομάδα εισέρχεται με το караβάκι, το οποίο σφυρά δυνατά για να κάνει αισθητή την παρουσία του και να χαιρετίσει και να καλησπερίσει. Έρχεται πάνω στη βάση μεταφοράς του και κάθεται στο κέντρο στολισμένο και περήφανο. Όλο το πλήρωμα ανεβαίνει στο βάθρο και ξεκινάνε να παρουσιάζουν τα δίστιχα που έχουν σκαρώσει, τα οποία είναι σαφώς επηρεασμένα από τη σύγχρονη πραγματικότητα. Το καλάντισμα συνοδεύουν τύμπανα, ρυθμικά. Ο παινεματής τραγουδά τον πρώτο στίχο, ο οποίος διπλώνεται και επαναλαμβάνεται από το πλήρωμα. Τα κάλαντα-παινήματα ξεκινάνε πάντα με το καλησπέρισμα και κλείνουν με την ευχή για καλοχρονιά και την ευχή για επανάληψη του εθίμου την επόμενη χρονιά. Ακολουθούν πάλι σφυρίγματα και κανονιές από το караβάκι και τον πυρπολητή και αποχώρηση, προκειμένου να λάβει τη σκυτάλη η επόμενη ομάδα.)

-Υπάρχουν κάποιοι που φαίνεται να έχουν κάποιο συγκεκριμένο ρόλο;

(αναφορά στους ρόλους που έχουν τα μέλη του πληρώματος: ναύτες, παινεματής, καπετάνιος, μπουρλοτιέρης)

-Μπορείτε να περιγράψετε τι ακριβώς έκαναν;

-Στα παινήματα που ακούσαμε τι σας έκανε κάποια ιδιαίτερη εντύπωση;

(στοιχείο: ο παινεματής μπορεί να είναι αγόρι ή κορίτσι κάτι που σχετίζεται με την καλλιφωνία)

-Ήταν ίδια ή διαφορετικά σε κάθε ομάδα;

-Ποια όργανα διακρίνετε στη συνοδεία των καλάντων και παινεμάτων;

(τύμπανα κυρίως)

-Οι ομάδες από ποιους και πόσους αποτελούνται; Παρατηρείτε διαφορές; Επίσης, έχουν όλοι την ίδια ηλικία;

(μπορεί να αποτελούνται μόνο από αγόρια, ή να είναι μικτές με αγόρια και κορίτσια, μπορεί να βρίσκονται στην ίδια περίπου ηλικία αλλά μπορεί να είναι και ποικίλων ηλικιών)

-Θυμάστε μερικά ονόματα πλοίων που ακούστηκαν;

(ενδεικτικά: «Άγιος Ισίδωρος» - ενορία Παναγίας Λέτσεινας, «Αβέρωφ» - ενορία Αγίου Γεωργίου του Φρουρίου)

Ο εκπαιδευτικός λοιπόν, αντλεί τις απαντήσεις από τα παιδιά και παράλληλα καθοδηγεί τη συζήτηση στα επιμέρους ερωτήματα:

Το караβάκι της κάθε ομάδας εισέρχεται πανηγυρικά με σφυρίγματα στον κεντρικό και περσιπτο χώρο. Η ομάδα- το πλήρωμα, ανεβαίνει στο βάρη και ξεκινά τα παινεματα. Ο πρώτος που τραγουδάει είναι ο καλλιφωνος παινεματής και η ομάδα επαναλαμβάνει τον κάθε στίχο. Υπάρχει συνοδεία με τύμπανα σε αυτή την περίπτωση. Οι ομάδες αποτελούνται τόσο από έφηβους όσο όμως και από μικρότερα σε ηλικία παιδιά, όχι μόνο αγόρια, κατά το σύνηθες αλλά και από κορίτσια.

Στη συνέχεια επιστούμε την προσοχή σε παινεματα που ακούστηκαν από την ενορία του Αγίου Χαράλαμπος στο Βαρβάσι, που κατεβαίνει με το καράβι «Άγιος Χαράλαμπος»:

*Την καλησπέρα έφερα απ' τη Μικρά Ασία
μ' αγάπη και με σεβασμό, σε όλους σας υγεία.
Τον Άγιο Χαράλαμπος κανείς δε θα ξεχάσει
οι πρόσφυγες τον χτίσανε με πόνο στο Βαρβάσι.*

*Τη Νύχτα λένε θα 'ρτουνε οι Τούρκοι να μας δούνε
ξέρει καλά ο Ερντογάν, έτοιμους θα μας βρούνε.
όταν θα έρτει ο εχθρός θα λάβει αυτό που θέλει,
οι κανονιές μας θ' ακουστούν σ' όλη την οικουμένη.*

Το προσφυγικό στοιχείο είναι έκδηλο στους στίχους. Επίσης, γίνεται αναφορά στα τρέχοντα πολιτικά γεγονότα της εποχής, αντιστοίχως όπως συνέβαινε και παλαιότερα:

Και εδώ γίνεται αναφορά στα παινήματα της εποχής των Βαλκανικών Πολέμων, του Μικρασιατικού ξεριζωμού και τον Άγιο Βασίλη που υπό αυτές τις συνθήκες εμφανίζεται πολεμικός, ελευθερωτής και τροπαιοφόρος:

Τα δίστιχα αυτά μπορεί να τα τραγουδήσει ο εκπαιδευτικός με τη συνοδεία της τραμπούκας.

A) Πες μας, Άγιε Βασίλη μας, 'πό 'πούθε κατεβαίνεις (...)

*τι είδες εις το διάβα σου και στην περπατησιά σου
γιατί 'ναι κατακόκκινη και τρύπια η φορεσιά σου;
Είδα νησιά ελεύθερα να γίνουν πέρα πέρα
και την ωραία Χίο μας για πάντα ελεύθερα.*

*Είδα το στόλο να νικά μέσα στα Δαρδανέλια,
τον τούρκικο το στόλο πια να τότε κάνει αρβέλια (κομμάτια),
το «Αβέρωφ» εις τη θάλασσα τα κύματα να σκίζει
και τα παπόρια της Τουρκιάς να τα καταβυθίζει.
(Τσιροπινά, 2016: 29, αναφέρονται στην εποχή των Βαλκανικών)*

*B) Αρχιμηνιά κι αρχιχροιά, φέτος δεν έχομε ψωμιά
δεν έ- δεν έχει και σιτάρι, ποιος μπορεί- ποιος μπορεί να πά' να πάρει.*

*Που έχει χίλια η οκά με χί- με χίλιες περικόλιες
και με χί- και με χίλιες δυο μετάνοιες.*

*Ρυζάκι στα μωρόπαιδα είν' το- είν' το κουντουρουδάκι
και το μά- και το μαύρο σταφιδάκι.
(Τσιροπινά, 2012: 140, αναφέρονται στην εποχή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου)*

*Γ) Αρχιμηνιά κι αρχιχροιά, πόλεμον έχει η Ελλάς
κι αρχή -κι αρχή καλός μας χρόνος τα τι υπό -τα τι υπόφερνεν ο κόσμος.*

*Στη Νομαρχία πήγανε συμβού -συμβούλιο να κάνουν
και τον πό -και τον πόλεμο να πιάνουν.*

*Σμόρνη μου μην πικραίνεσαι πως εί -πως είσ' σ' αυτήν τη θέση
μια Σμυρνιοπούλα θα βρεθεί και θα -και θα σε ζαναστέσει.*

*Η τύχη μας το έκανε στην προ -στην προσφυγιά να ζούμε
κι από μακριά τα πλούτη μας να τα -να τα ζαναθωρούμε*
(Τσιροπινά, 2016: 33, αναφέρονται στην εποχή του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και τον
Μικρασιατικό ξεριζωμό)

Η τραμπούκα

Τα παραδοσιακά όργανα που συνοδεύουν τα κάλαντα-παινέματα είναι το τουμπί και η τραμπούκα και αργότερα άρχισαν να χρησιμοποιούνται και τα τύμπανα ευρωπαϊκού τύπου.

Παρουσίαση του οργάνου: Υλικό κατασκευής είναι ο πηλός και στη βάση του έχει μία κρουστή μεμβράνη. Ο ήχος παράγεται από την άλλη ανοιχτή οπή. Η φυσική παρουσία του οργάνου στον χώρο θα μας επιτρέψει να ακούσουμε και τον ακριβή ήχο που παράγεται. Οι παραδοσιακές τραμπούκες κατασκευάζονται στα Αρμόλια της Χίου.

Πηγή: προσωπικό αρχείο

«Τουμπί για συνοδεία κατά την επιτέλεση του εθίμου»

Πηγή: Τσιροπινά (2012: 192) (φωτ. Μ. Αναγνώστου, αρχείο Περιηγητικής Λέσχης Χίου)

«Τουμπάκια και τραμπούκες ιδιαίτερος για παιδιά μικρότερης ηλικίας»

Πηγή: Τσιροπινά (2012: 192) (φωτ. Μ. Αναγνώστου, αρχείο Περιηγητικής Λέσχης Χίου)

Στο σημείο αυτό μπορούμε να δείξουμε στα παιδιά τις παρακάτω εικόνες και τα δύο βίντεο συνολικής διάρκειας 2' περίπου, σχετικά με άλλα αντίστοιχα πηλίνα κρουστά που χρησιμοποιούνται στον κόσμο και να καταδείξουμε την επικοινωνία και σύνδεση που υπάρχει ανάμεσα στους λαούς, οι οποίοι συνδέονται συχνά μέσω του δρόμου του εμπορίου και έτσι μεταφέρουν κοινά στοιχεία και αλληλοεπηρεάζονται.

Αριστερά: μουσικό όργανο «ghatam» - Κέντρο: μουσικό όργανο «udu»

Πηγή: <https://www.ethnic-percussion.com/>

Δεξιά: μουσικό όργανο «udu» με κρουστή μεμβράνη

Πηγή: <https://www.indianidolacademy.in/musical-instruments/clay-drum.aspx>

Οι εικόνες παρουσιάζουν τους τύπους των πήλινων οργάνων: udu και ghatam, με καταγωγή από τη Νιγηρία (Αφρική) και Ινδία. Ενίοτε στα ελληνικά το συναντάμε με τον όρο «στάμνα». Ζητάμε στα παιδιά να μας περιγράψουν τις διαφορές του εντοπίζουν.

Ακολουθούν τα δύο μικρά βίντεο με την παρουσίαση του τρόπου παιχνιδιού των πήλινων αυτών κρουστών οργάνων και τη διαφορά στον ήχο που αυτά παράγουν.

Βίντεο: «udu, waterdrums and ghatam» - διάρκεια:1:05'

Πηγή: <https://www.youtube.com/watch?v=skeirIWj1U>

Βίντεο: «Udu drum - Tinaja por bulerías» (απόσπασμα από 1:59'-2:31': ½ λεπτό)

Πηγή: https://www.youtube.com/watch?v=AsxFbTrA_zI

Στη συνέχεια θα προβούμε στην αφήγηση κάποιων μαρτυριών, ώστε μέσα από αυτές να προσεγγίσουμε το συναίσθημα του ενθουσιασμού για τη συμμετοχή στο έθιμο, το οποίο δεν διαρκούσε μόνο εκείνη την ημέρα, την παραμονή Πρωτοχρονιάς, αλλά ήταν ένα συναίσθημα λαχτάρας που κυριέυε όσους ασχολούνταν με αυτό, ήδη από την αρχή του κάθε καινούριου χρόνου.

Μετά από αυτό, μπορεί να ακολουθήσει μία συζήτηση με τα παιδιά, σχετικά με το τι εκείνα προσέλαβαν από όσα θα διαβαστούν.

A) Κάθε παρέα είχε δυο τουμπιά και μεταξύ μας εκοιτάζαμε να βρούμε ποιος είχε λαρύγγι καλό -είχαμε μια ομάδα με λαρύγγι καλό, ο Νίκος, ο Μουτάφης, εγώ, ο Αντώνης (...). Γι' αυτό και τα κάλαντα τα λέγαμε με πάθος (σ. σ. φωνή πιο αργή και έντονη στην προφορά της πρώτης συλλαβής από τη λέξη «πάθος»), τα λέγαμε με αγάπη –τι να σου πω- με λαχτάρα! Κι αυτοί που είχαν και αυτοί που δεν είχαν φωνή. Το περιμέναμε. Όλο το χρόνο εμείς που είχαμε και τις φωνές, εκάναμε πρόβα, γιατί εκάναμε και καντάδες στις γειτονιές, πρώτο σερόντο. Είχαμε και μια δασκάλα, την κυρά Καλλιόπη Μπελέγρη, που μας έκανε ωδική κάθε απόγευμα... Και κάθε Κυριακή επηγαίναμε στην εκκλησία και ακούγαμε.

Μαρτυρία Τσολάκη Θ. (Τσιροπινά, 2012: 128)

B) Στην Καπέλα, η δική μας παρέα ήταν μια προέκταση της ομάδας που ψάλαμε στο αναλόγιο. Ήμαστε ας το πούμε οι καλλίφωνοι... Μια φορά εγώ κι ένας Λάμπρος Βερβεράκης – δε ζει πια- συμφωνήσαμε να λέμε εναλλάξ κάλαντα και παινέματα για να

ξεκουράζει ο ένας τον άλλον. Μέχρι τέσσερις η ώρα το απόγευμα, ανήμερα της Πρωτοχρονιάς, εγυρίζαμε... περίμενε ο κόσμος να μας δει και να μας ακούσει! Μας εβάζανε και μες στο σπίτι -θυμούμαι ότι ήμαστε τόσο κουρασμένοι που αφήναμε μερικά σπίτια και αυτοί οι άνθρωποι ήταν σε απόγνωση.

– Ελάτε και σε μας! Πώς δεν ερχόσαστε και σε μας, μας έλεγαν... και προσπαθούσαμε, όσο περισσότερο μπορούσαμε, να ικανοποιήσουμε τους γείτονες και τους φίλους μας.

Μαρτυρία Ρωζάνα Νικολάου (έτος γέννησης 1931), από τη συνοικία Αγίας Άννας Καπέλας (Τσιροπινά, 2012: 128-129)

Γ) Όταν λοιπόν τα βαποράκια και τα πληρώματά τους ξεκινούσαν από τις γειτονιές τους, πριν διασχίσουν τον πολυπληθή δρόμο της Απλωταριάς για να καταλήξουν από εκεί στα μεγάλα καφενεία της προκουμαίας, σταματούσαν για λίγο στον κεντρικό χώρο της πλατείας Βουνακίου, για να τα καμαρώσει ο κόσμος όλα μαζί ή τουλάχιστον όσα τύχαιναν να συμπέσουν στην άτυπη αυτή συνάντηση:

Εκεί, παρουσία του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού της πόλης (...) γινόταν ένα είδος επίδειξης ομορφιάς των βαποριών και από τις γνώμες που θα ακούγονταν θα βγαίνε το συμπέρασμα ποιο από τα βαποράκια ήταν το καλύτερο (...).

Από τον Άγιο Σίδερο, στη Λέτσαίνα, κατεβαίναμε γραμμή στη πλατεία του Βουνακίου, απέναντι στην παλιά Δημαρχία. Εκεί ήθελ' τα συναντήσομε και της Καπέλας, τ' Αγιού Ιακώβου, του Εγκρεμού, να βγουν από το Κάστρο... Και δεν ήταν μόνο η ομορφιά των βαποριών που μετρούσε. Ήταν επίσης κι η ομαδικότητα, το σύνολο.

Μαρτυρία Πατεράκη Λ. (Τσιροπινά, 2012: 129)

Δ) Ξεκινούσαμε και πιάναμε τα μαγαζιά και το παπουτσάδικο της. Απλωταριάς, δεξιά αριστερά. Το «συγκέντρωμα» τώρα που λέμε δεν ήταν σε ένα σημεία: το παποράκι αφ' τον Άγιο Ιάκωβο έμενε στην πάνω πάντα του Βουνακιού (σ.σ. της κεντρικής πλατείας), αφ το Κάστρο έβγαίνε κατ' ευθείαν στην αντίθετη πάντα. Καθένα είχε τη στάση του (...). Είχε κόσμο, βλέπανε τα παποράκια, εκεί ετραβούσαμε και κανονιές -ντάκα ντούκου... Γύρω από το Βουνάκι οι δρόμοι δεν ήταν ασφάλτοι, ένα κόκκινο χωματάκι είχανε, ψιλά. στρωμένο κι εγύριζε η Πυροσβεστική κι έκανε κατάβρεξη.

Μαρτυρία Σκαδάλη Ιακώβου (έτος γέννησης 1936), από τη συνοικία Τουρλωτής Χίου (Τσιροπινά, 2012: 129)

Ε) Νιώθαμε ότι ο Άγιος Βασίλης μας βοηθά να φτιάζομε αυτό το έργο (το караβάκι) -

γιατί εμείς το θεωρούσαμε μεγάλο έργο- και να πάμε να συναγωνιστούμε ανθρώπους με εμπειρίες χρόνων...

Πιστεύαμε πως ο Χριστός που γεννήθηκε μας βοηθάει. Κάτι τέτοια πράγματα φανταζόμαστε. Κι επειδή η γειτονιά μας ήταν η Ευαγγελί στρια, είχαμε το εικονάκι της μπροστά μπροστά στον «κατρέφτη» της γέφυρας και τον Άγιο Βασίλειο στον «κατρέφτη» της πίσω γέφυρας. Το караβάκι μας δεν ξεκίναγε, χωρίς να 'χομε αυτά τα εικονίσματα και, πάνω πάνω, στο πλωριό άρμπουρο, ένα σταυρό, Για να μας βοηθούνε και να μη ματιάζουν και το караβάκι μας.

Πιστεύαμε στο ρόλο μας. Πιστεύαμε στην αποστολή μας. Πάει. τελείωσε: ήμαστε πλήρωμα του караβακιού μας. Θέλαμε να μη μας βρούνε κουσούρι: ούτε στην εμφάνισή μας ντυμένοι όλοι μας με δανεικές στολές του τότε Λιμενικού ή προσκοπικές, με ναυτικά καπελάκια απαραίτητως, εγώ που ήμουν πλοίαρχος φορούσα πάντα καπέλο αξιωματικού- ούτε και στα παινέματά μας! Άκουγες τα παινέματά μας και δάκρυζες. Εστεκόμαστε στην πόρτα του κάθε σπιτιού ένα τέταρτο... για να παρηγορήσουμε τη ναυτική οικογένεια:

Για τον ξενιτεμένο σας πατέρα και το γιο σας
γρήγορα σας ευχόμαστε να έρτουν στο σπιτικό σας,
να λάμψει πάλι από χαρά όλο τ' αρχοντικό σας
του γυρισμού η ζεστασιά να 'ναι στο λογισμό σας.

ή

Όπου κι αν είναι ο γιούκας σας, όπου κι αν είναι, γεια του
κι αν είναι και στη βάρδια του, η Παναγιά κοντά του (...).

Αφού όλοι μας του πληρώματος -και οι δώδεκα- είχαμε ναυτικούς, πατεράδες και αδέρφια... Το караβάκι μας εσυμβόλιζε τη ναυτοσύνη του Χιώτη. Τα κανόνια του τα θέλαμε για την πλάκα μας πιο πολύ -ήταν κάτι συναρπαστικό! Την πρώτη και τη δεύτερη φορά που γυρίσαμε, νιώθαμε ακόμα παιδάκια. Από την τρίτη φορά και πέρα - δεκατεσσάρω χρονώ ήμαστε κι ο πυροβολητής μας δύο χρόνια πιο μεγάλος- είχαμε μεγαλώσει όλοι μας. Σοβαροί, το παίνεμα ντούρο, σταράτο, όχι παιδακίσια καμώματα. Ήταν μέτρο του караβακιού κι αυτό. Ήταν βάφτισμα στην ωριμότητα. Ήταν, ήταν! Βεβαίως, ναι!

Μαρτυρία Μωραϊτάκη Α. (Τσιροπινά, 2012: 145-147)

ΣΤ) Μετά τον πόλεμο, οι άνθρωποι είχαν τη χαρά της απελευθέρωσης και τα έθιμα φουντώσανε και πάλι -μέχρι το '55 περίπου. Δεν ήτανε λίγο πράμα και μες στον πόλεμο, με το Χίτλερ και το Μουσολίνι, ν' ακούσεις κανονιά. Και μετά τον πόλεμο ήταν μια

εκτόνωση, παρ' όλο που όλα όσα χρειαζόμαστε για το βαποράκι μας ήτανε δυσεύρετα. Μαζεύαμε τενεκέδες που οι νοικοκυρές τις είχαν για γλάστρες, κλέβαμε τενεκέδες από σκεπασμένα κοτέτσια. Με το λιγοστό χαρτζιλίκι μας φτιάχναμε σε μηχανουργείο το καζανάκι, ψάχναμε καπελάκια του Ναυτικού – όχι αγοραστά, από συγγενείς.

Μαρτυρία Μπεκριδάκη, Γ., συνοικία Φρουρίου Χίου (Τσιροπινά, 2012: 141-142)

Βιοματικό κομμάτι

Κατόπιν συνεννόησης με κάποια ομάδα που δραστηριοποιείται με το έθιμο και κατασκευάζει κάθε χρόνο το караβάκι της (μεγαλύτερης ηλικίας των 11-12 ετών, ώστε τα παιδιά να αναπτύξουν πρότυπα), να προσκληθούν και να έρθουν κάποια από τα μέλη της μαζί με το καράβι, προκειμένου να ονοματοδοτήσουν τα μέρη του πλοίου, να δείξουν στα παιδιά κάποιες χρήσιμες τεχνικές ανακατασκευής ή επισκευής τμημάτων του караβιού, λεπτομέρειες για τον στολισμό, τη χρήση των κανονιών, να λύσουν πιθανές απορίες που μπορεί να έχουν δημιουργηθεί στα παιδιά ή να απαντήσουν σε ενδιαφέρουσες ερωτήσεις που μπορεί να αφορούν βιώματά τους.

Κατασκευή και διακόσμηση πλοιαρίων από μέλη ομίλων των συνοικιών «Αγία Παρασκευή», «Φρούριο» και «Φραγκομαχάλας». Μετεξέλιξη του τενεκεδένιου ομοιώματος σε πλεούμενο από κόντρα πλακέ, το οποίο σχεδιάζεται βάσει λεπτομερούς μακέτας.

Πηγή: Τσιροπινά (2012: 185)

2.6.14 *15^η και 16^η ώρα : «Απόψε το καράβι μας χαίρεται π' αρμενίζει,
μαζί με τον παινεματή, σφυρά, καλησπερίζει»*

Σκοπός: Με βάση το διδακτικό δώρο που έχει προηγηθεί, τα προσωπικά βιώματα και τα όσα έχουν δει και ακούσει, να μπορέσουν να συνθέσουν αυτές τις πληροφορίες κάνοντας ήδη κάποια προετοιμασία σπίτι τους, να παρουσιάσουν εργασίες-δραματοποιήσεις-ιστορίες εμπνευσμένες από τα βαποράκια.

Μέσα υλοποίησης: βιβλίο (για την αφήγηση), χαρτιά, μολύβια

Βιβλιογραφία:

Τρεχαντζάκης-Κουτελής, Γ. (1997). Τα Βαποράκια. *Χιόνη* (70): 6-19

Κακάμπουρα, Ρ. (2005). Πολιτισμική ταυτότητα και Οικογένεια: Διαγενεακές προσεγγίσεις στη σχολική πράξη, *Κριτική Επιστήμη και Εκπαίδευση* (2): 29-42.

Εκκίνηση: Ο εκπαιδευτικός θα διαβάσει παραστατικά με την τέχνη της αφήγησης αποσπάσματα στα οποία «μιλάει» ο Γιάγκος Τρεχαντζάκης-Κουτελής στο βιβλίο «Χιώτικες Αναμνήσεις» του 1976 (αναδημοσίευση στο περιοδικό *Χιόνη* (70): 6-19). Στα παιδιά θα έχει δοθεί η προτροπή, ήδη από το προηγούμενο δώρο να καταγράψουν εικόνες και βιώματα που μπορεί ήδη να έχουν, αν έχουν συμμετάσχει στο παρελθόν ενεργά ή και όχι στο έθιμο, αλλά και να ρωτήσουν δικούς τους ανθρώπους, την οικογένειά τους, συγγενείς και φίλους να τους διηγηθούν κάποια δική τους σχετική ιστορία. Στη συνέχεια, θα χωριστούν σε ομάδες, και θα αφιερώσουν κάποιο χρόνο ώστε να πουν εν συντομία τις ιστορίες τους. Έπειτα, θα προσπαθήσουν να φτιάξουν ένα κείμενο ή να πλάσουν μία φανταστική ιστορία εμπνευσμένη από όλα αυτά με κεντρικό ήρωα πρωταγωνιστή το καραβάκι, τοποθετώντας το σε όποια χρονική εποχή εκείνα κρίνουν, που θα μπορούσε να μιλάει για τις ευχάριστες ή δυσάρεστες στιγμές που έζησε στη διάρκεια των χρόνων, τη χαρά του όταν το φρόντιζαν και το περιποιούταν γυαλίζοντάς το, βάζοντάς το, το συναίσθημα ευτυχίας που ένιωθε ως μέλος της παρέας, τη συγκίνησή του, τα δάκρια και την πίκρα του για τα γεγονότα της εποχής, την αντρείοσύνη του και το θάρρος του, τους καημούς και τα παράπονά του. Φυσικά, μπορεί να χρησιμοποιηθεί τόσο ο πεζός όσο και ο έμμετρος λόγος, αν είναι επιθυμητός. Μόλις ολοκληρωθεί αυτή η διαδικασία, η οποία μπορεί να διαρκέσει και 45', τα παιδιά θα ξεκινήσουν να παρουσιάζουν τις εργασίες τους ανά ομάδα.

Ενδεικτικά αποσπάσματα:

(...) Ξέρω πώς και σ' άλλα μέρη της Ελλάδας τα παιδιά λένε τα Κάλαντα κρατώντας ένα πλοίο. Αυτό όμως που γινότανε στη Χώρα της Χίου και πιο πολύ στη γειτονιά μας, νομίζω πως δεν έχει τ' όμοιό του πουθενά αλλού, ούτε και στην ίδια τη Χίο σ' άλλες περιοχές.

Πάντα λοιπόν σκεπτόμουνα πως θα' πρεπε να περιγράψω, το πως έζησα αυτό το έθιμο στη γειτονιά μου και τα δικά μου συναισθήματα κι αναμνήσεις απ' αυτό.

Η γειτονιά μου ήταν η «Αγία Άννα η Καπέλλα». Κι ήταν από τις πιο μεγάλες γειτονιές της Χώρας. Πολλά απ' τα μεγάλα ονόματα, που δέσποζαν τότε στο νησί, ήταν απ' αυτή, τη γειτονιά. Ας αναφέρω μερικά για όσους τύχει να ξέρουν τα πράγματα της Χίου. Ζαφειράκηδες, Κιτριλάκηδες, Καραμαούνηδες, Καλουτάδες κι άλλοι πολλοί ήταν Καπελλούσοι. Αυτοί κρατούσαν στα χέρια τους τα Ταμπάκια, την βιομηχανία κατεργασίας δερμάτων, π' άνθιζε τότε στη Χίο και κυριαρχούσε στην οικονομική ζωή του νησιού. Η βόρεια παραθαλάσσια περιοχή της Χώρας, σε μεγάλη έκταση, ήταν γεμάτη από τα εργοστάσια αυτά, που τον μεγάλα κι επιβλητικά πέτρινα χτίρια με τις ψηλές καμινάδες τους, τις στέρνες τους και τις διάφορες άλλες εγκαταστάσεις τους. Αυτή η περιοχή ήταν και είναι ακόμη τα Ταμπάκια.

Αλλιώς την περιοχή αυτή την λένε και Νεάπολη, Βέβαια δεν μπορούμε να πούμε πως ήταν μία όμορφη περιοχή της Χώρας. Κάθε άλλο. Κατά κανόνα στις βιομηχανικές περιοχές το στοιχείο ομορφιάς, σπάνια έχει θέση. Ήταν όμως μια γωνιά π' έσφυζε από ζωή κι έδινε εργασία σε χιλιάδες ανθρώπους.

(...)

Ας αφήσω όμως σ' άλλους που ξέρουν καλύτερα να πούν για τα αίτια της θλιβερής αυτής ερήμωσης κι ας ξαναγυρίσω στη γειτονιά μου, στα περασμένα χρόνια τα χαρούμενα κι αζέχαστα. Η γειτονιά μου λοιπόν η Καπέλλα, εκτός απ' τα μεγάλα ονόματα π' ανάφερα στην αρχή, είχε κι άλλους πολλούς καλοστεκούμενους νοικοκύρηδες. Οι περισσότεροι όμως απ' τους γείτονές μας ήταν τεχνίτες κι εργάτες στα Ταμπάκια.

Εμείς βρεθήκαμε σ' αυτή τη γειτονιά πρόσφυγες απ' τη Σμύρνη, το φοβερό 1922. Κατοικήσαμε σ' ένα άθλιο σπιτάκι που μας παραχωρήθηκε κι εκεί μέσα πέρασα τα όμορφα παιδικά μου χρόνια. Το σπίτι αυτό είχε τη στέγη του σαν τσακισμένη ραχοκοκαλιά κι ήταν φαίνεται απ' τα λίγα που 'χαν μείνει όρθια στο μεγάλο σεισμό του 1881. Πάντα τρέμαμε μην πέσει και μας πλακώσει. Αυτό όμως μέχρι και σήμερα ακόμη στέκεται όπως ήταν, σε πείσμα των νόμων της Στατικής και της Αντοχής των υλικών.

Τις πρώτες μέρες που μείναμε σ' αυτό το παλιόσπιτο, ρωτούσα συχνά τη μάνα μου:

- Γιατί φύγαμε απ' το καλό μας σπίτι (της Σμύρνης) κι ήρθαμε εδώ;

Κι η καημένη η μάνα μου, σκούπιζε γρήγορα ένα δάκρυ και γύριζε αλλού την κουβέντα. Κι εγώ έμενα μ' ένα αναπάντητο «Γιατί».

Αλλά τα μικρά παιδιά ξεχνούν γρήγορα. Έτσι κι εγώ άρχισα σιγά σιγά να προσαρμόζομαι στην καινούργια μας ζωή και σε λίγο ζούσα πια τη ζωή της γειτονιά μας όπως και τ' άλλα παιδιά.

Τη ζωή αυτή της γειτονιάς μου δεν την ξεχνώ ποτέ. Κι ούτε πρόκειται όσο θα ζω να την ξεχάσω. Οι απλοϊκοί άνθρωποι, οι γείτονές μας, μας έδειξαν από την αρχή μεγάλη συμπάθεια και σε καμιά περίπτωση δεν θυμούμαι να μας είχαν πικράνει. Έτσι, η πίκρα της προσφυγιάς άρχισε σιγά σιγά να γλυκαίνει από την καλοσύνη και τα ζεστά αισθήματα των καλών μας γειτόνων, Η γειτονιά μου κι οι γείτονές μας ήταν όλος ο κόσμος μου.

Ένας κόσμος που στα μάτια μου τότε φάνταζε θαυμαστός. Κι η ηλικία, π' άρχισα να νιώθω αυτόν τον κόσμο, ήταν η ηλικία των έξι με επτά ετών.

Ήταν γύρω στα 1926.

Τα μικρά παιδιά, εμείς, θαυμάζαμε τους νέους των 17 - 18 ετών, που τους βλέπαμε τότε για πολύ μεγάλους και σπουδαίους και προσπαθούσαμε να μιμηθούμε τα έργα τους. Ήταν τα πρότυπά μας,

Οι Ομηρικοί πετροπόλεμοι που 'καναν με παιδιά απ' άλλες γειτονιές, οι χαρταετοί που πέταγαν τους λέγαμε τότε «Άστρα» και «Τσερκένια»), τα βαρελότα τα «μπαμπάκια») που έριχναν τη Λαμπρή, ήταν για μας θαυμαστά κατορθώματα.

Αλλά το αποκορύφωμα του θαυμασμού μας γι' αυτούς, ήταν το «Βαποράκι» που ετοιμάζαν για τα Κάλαντα την Πρωτοχρονιά.

Θ' αναφέρω εδώ μερικά ονόματα απ' τα ινδάματά μας, Τους Τσατσαρώνηδες, τους Τσουκαλάδες, τους Τσαμαρδίνους, τους Ξηνταριανούς κι άλλους πολλούς που πια δεν τους θυμάμαι. Αυτοί ήταν τότε οι πρωταγωνιστές σε κάθε εκδήλωση και προπαντός στο γεγονός της χρονιάς που ήταν η ετοιμασία του «Βαπορακιού» για τα Κάλαντα. Το βαποράκι λοιπόν αυτό κι η όλη ιστορία, δεν ήταν υπόθεση μόνο των νέων. Ήταν υπόθεση όλης της γειτονιάς, μικρών και μεγάλων.

(...)

Με το έμπα του Σεπτέμβρη άρχιζε να γίνεται λόγος για το βαποράκι και για το ποιοι θα 'ταν εφέτος το πλήρωμα. Πρόβλημα για το σχηματισμό του πληρώματος βασικά δεν υπήρχε, γιατί παρά πολλοί φιλοδοξούσαν να συμμετάσχουν. Προπαντός δε οι νεότεροι, π' ονειρεύονταν την εποχή που θα γίνονταν δεκτοί σαν πλήρωμα.

Απ' τους παλιούς όλο και κάποιοι αποσύρονταν κάθε χρόνο, είτε γιατί θεωρούσαν πώς πέρασε γι' αυτούς πια η ηλικία, είτε γι' άλλους λόγους ανεξάρτητους απ' τη θέλησή τους.

Κι οι νεότεροι, που περίμεναν ν' αδειάσουν θέσεις για να πάρουν κι αυτοί σειρά, με

λαχτάρα περίμενον την επιλογή τους. Κι η επιλογή αυτή συνήθως γινόταν από τους παλιούς. Αυτοί έκριναν.

Όταν λοιπόν και το θέμα της σύνθεσης του πληρώματος τελείωνε, τότε έμενε το πρόβλημα να βρεθεί ο κατάλληλος χώρος, που θα εγκαταστούσαν το βαποράκι για να αρχίσουν οι εργασίες της επισκευής του

Θα μου πείτε τώρα, τι είδους επισκευές είχε ανάγκη. Σας πληροφορώ λοιπόν, πως μετά από το κάθε ετήσιο εικοσιτετράωρο ταξίδι του καταντούσε σχεδόν ερείπιο. Ξεχαρβαλωμένο από τα τραντάγματα του κανονιού, μισοκαμμένο απ' τη φωτιά του καζανακιού και απ' τα διάφορα χτυπήματα που δέχονταν στις μετακινήσεις του, καταντούσε σχεδόν άχρηστο. Ήταν λοιπόν απαραίτητο να γίνουν σοβαρές επισκευές για να ξανάρθει στην αρχική του καλή κατάσταση.

Γι' αυτές τις δουλειές χρειάζονταν επίσης και χρήματα. Αυτά εξασφαλιζόνταν από τις εισφορές του πληρώματος. Ήθελα εδώ να σημειώσω πως η εκδήλωση αυτή σαν επιχείρηση δεν ήταν επικερδής. Γιατί τα χρήματα που μαζεύονταν από τα φιλοδωρήματα τη βραδιά της Πρωτοχρονιάς σπάνια σκέπαζαν τα έξοδα της επισκευής και της διακόσμησης. Άρα η συμμετοχή στο πλήρωμα ήταν καθαρά ιδεολογική υπόθεση.

Ο χώρος λοιπόν για την εγκατάσταση του βαπορακιού ήταν ένα πρόβλημα. Αλλά πάντα βρισκόταν κάποιος που διέθετε ή το ευρύχωρο υπόγειο του ή κάποια αποθήκη ή έναν οποιονδήποτε άλλο διαθέσιμο χώρο. Πολλές φορές σε αυτό βοηθούσαν γείτονες, που δεν είχαν συμμετοχή στο πλήρωμα. Αλλά όπως ανέφερα πιο πάνω, η εκδήλωση αυτή ήταν υπόθεση όλης της γειτονιάς,

Γι' αυτό κι όλοι βοηθούσαν, όσο μπορούσαν. Όταν βρισκόταν πια κι ο κατάλληλος χώρος, τότε το βαποράκι μεταφερόταν εκεί. Οι τρεις περίπου μήνες που μέναν μέχρι την Πρωτοχρονιά, μόλις και μετά βίας είχαν αρκετοί για την προετοιμασία. Κι αυτό γιατί τα μέλη του πληρώματος ήσαν σχεδόν όλοι εργαζόμενοι και μόνο τα βράδια μπορούσαν να διαθέσουν μερικές ώρες γι' αυτή τη δουλειά. Κάθε βράδυ λοιπόν συγκεντρώνονταν όλοι εκεί κι ο καθένας, ανάλογα με τις γνώσεις του, πρόσφερε ό,τι μπορούσε. Οι συγκεντρώσεις αυτές, που σκοπό είχαν την επισκευή του βαπορακιού, ήταν συνήθως μια ευχάριστη υπόθεση κι ο χώρος εκείνος έμοιαζε πια σαν λέσχη. Γίνονταν δε και πολλές πρόβες στα τραγούδια και στα παιχνίδια.

Στις αρχές του Δεκέμβρη οι σοβαρές επισκευές είχαν πια τελειώσει. Είχαν γίνει και οι δοκιμές του καζανιού. Επίσης κι η ηλεκτρική εγκατάσταση για την πανηγυρική φωταγώγηση του πλοίου ήταν έτοιμη και δοκιμασμένη. Εκείνο π' απόμενε ήταν ο χρωματισμός του. Αυτός γινόταν δύο βδομάδες πριν την Πρωτοχρονιά, για να προφθάσουν τα χρώματα να 'χουν στεγνώσει εντελώς. Τις δύο τρεις τελευταίες μέρες

γίνονταν τα χρυσώματα. Δηλαδή εκεί που στα πραγματικά πλοία υπάρχουν ορειχάλκινα τμήματα καλογουλισμένα, εδώ βάφονταν με χρυσή μπογιά. Η χρυσή μπογιά χρησιμοποιούταν με κάποια υπερβολή. Υπερβολική και δυσανάλογη ήταν επίσης και η διακόσμηση του με σημαίες και κορδέλες. Συνήθιζαν επίσης, να κρεμούν και μικρά μανταρινάκια που τα έβαφαν κι αυτά χρυσά. Θυμούνται πώς με σοκάριζε το υπερβολικό φόρτωμα από κορδέλες, σημαίες και μανταρινάκια. Ας μην ξεχνούμε όμως πώς αυτοί π' απεφάσιζαν για τον στολισμό και τη διακόσμηση ήσαν άνθρωποι απλοϊκοί. Εργάτες. Το στόλιζαν λοιπόν όπως αυτοί νόμιζαν καλύτερα. Τ' όνομα του πλοίου γραφόταν με χρυσά κεφαλαία γράμματα στην πρύμη και στην πλώρη. Θα πρέπει ακόμα να προστέσω πως αγοράζονταν απ' το εμπόριο ναυτάκια κι αξιωματικοί κούκλες, κι ετοποθετούντο κολλημένα με βουλοκέρι σε διάφορα μέρη, ώστε να δίνεται η εντύπωση κάποιας ζωντάνιας. Τα περισσότερα τ' βαζαν στη γέφυρα που ήταν το πιο πολυστολισμένο κι εντυπωσιακό μέρος του βαπορακιού. Κι όταν τέλος όλες αυτές οι δουλειές είχαν γίνει, το βαποράκι ήταν πανέτοιμο για το μεγάλο ετήσιο ταξίδι του.

Ξημέρωνε η παραμονή της Πρωτοχρονιάς. Ήταν η μεγάλη μέρα. Από το πρωί βρίσκονταν όλοι σε συναγερμό, επιθεωρώντας τα πάντα μήπως κι είχε ξεφύγει κάποια λεπτομέρεια. Γίνονταν κι οι τελευταίες διορθώσεις. Τρεχάματα δεξιά κι αριστερά του πληρώματος για την προσωπική τους ετοιμασία. Έπρεπε να φροντίσουν με επιμέλεια το ντύσιμό τους, γιατί βρισκόμαστε στην καρδιά του χειμώνα. Και το ντύσιμο πρέπει να' ναι ανάλογο, αλλά και πρακτικό για την περίπτωση. Βαριά παλτά, χλαίνες στρατιωτικές, ναυτικά αμπέχονα ξετρυπώνονταν, καμιά φορά και μπότες. Τα μάλλινα κασκόλ και τα γάντια είσαι επίσης απαραίτητα. Αλλά το σπουδαιότερο που φρόντιζαν να εξασφαλίσουν ήταν το ναυτικό καπέλο. Έτρεχαν λοιπόν να βρουν εκείνους που κάποτε είχαν υπηρετήσει στο ναυτικό και τους ζητούσαν να τους δανείσουν το καπελάκι τους, αν είχαν. Όσοι τύχαινε να 'χουν, με πολλή προθυμία το έδιναν. Και τότε φρόντιζαν να γράψουν με χρυσά κεφαλαία γράμματα το «ΘΥΕΛΛΑ».

(...)

Εμείς οι πιτσιρικάδες ξυπνούσαμε πολύ πρωί και τρέχαμε ν' ανακαλύψουμε το βαποράκι κι όταν το βρίσκαμε, κολλούσαμε κι εμείς στην ομάδα και τ' ακολουθούσαμε ως το τέλος. Έτσι, η ομάδα ήταν πια μια πολυάνθρωπη πομπή, που εισχωρούσε στη γειτονιά σπίτι προς σπίτι.

Η γειτονιά μας, όπως άλλωστε κι όλες οι παλιές γειτονιές της Χώρας, είναι πυκνοκατοικημένες και λαβυρινθοειδείς. Στενά και παραστενά, ανήφοροι και κατήφοροι, καλντερίμια και σκαλοπάτια και κάπου κάπου κάποιο ξέφωτο σαν πλατειούλα. Σ' αυτές τις πλατειούλες το βαποράκι σιγνόταν για πολλή ώρα κι η ομάδα ενισχυμένη με τη νεολαία

της προσκολλήσεως μετεκινείτο από σπίτι σε σπίτι παινώντας τις οικογένειες. Εδώ πια ήταν που ο Καραμπάτσος δρούσε κυριολεκτικά. Οι σίχοι του κατά κανόνα ήσαν ύμνοι μέχρι υπερβολής, για όλα τα πρόσωπα της κάθε οικογένειας. Τραγουδούσε τα προσόντα του οικοδεσπότη, την αρχοντιά και τις αρετές της οικοδέσποινας, την λεβεντιά των αγοριών και την ομορφιά των κοριτσιών. Αλλά σε πολλές περιπτώσεις, που τύχαινε τα πρόσωπα να του είναι πολύ γνωστά κι είχε όπως λέμε το θάρρος, δεν παρέλειπε να ναι και σατυρικός. Και τότε συγκλονιζόταν η γειτονιά από τα γέλια και τα ξεφωνητά των γυναικών.

Όπου κι αν στέκονταν το βαποράκι, γινόταν πανζουρλισμός. Όλοι είχαν στις πόρτες τους και στα μπαλκόνια, παρακολουθώντας το θέαμα που 'ταν συγχρόνως κι ακροαματική πανδαισία. Ήταν ένα μεγάλο πανηγύρι. Τα παινέματα εναλλάσσονταν από αστεία σε ύμνους μέχρι και λυπητερά. Το γέλιο διαδεχόταν το καμάρι και το καμάρι τα δάκρυα. Πού να υπήρχαν τότε μαγνητόφωνα και κάμερες για ν' απαθανατίσουν ζωντανά αυτό τ' ανεπανάληπτο έθιμο.

2.6.15 ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΣΥΝΘΕΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Να πραγματοποιηθεί επίσκεψη στο Ναυτικό Μουσείο Χίου και μέσα από την εξαίσια συλλογή που παρουσιάζεται, τα παιδιά να γνωρίσουν τη μακραίωνη προσφορά των Χιωτών στη ναυτιλία και στο εμπόριο.

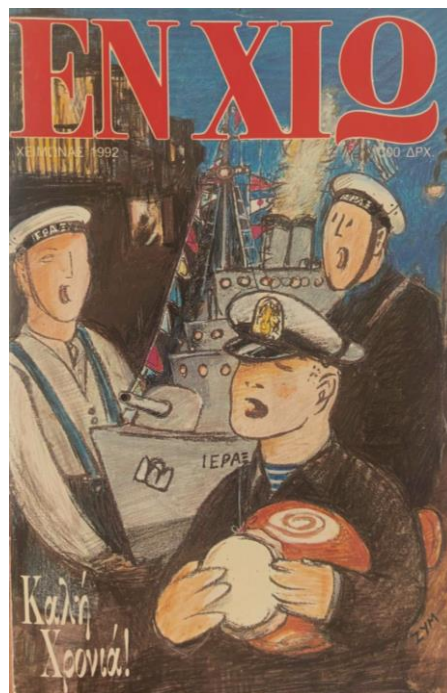
Ναυτικό Μουσείο Χίου

Πηγή: <https://chiosnauticalmuseum.gr/>

Εμπνεόμενα από Χιώτες καλλιτέχνες να δημιουργήσουν τις δικές του ευχετήριες κάρτες για να ευχηθούν την Καλή Χρονιά, ίσως να γράψουν και δικά τους παινετικά δίστιχα, στην οικογένειά τους, σε συγγενείς και φίλους. Σαν δεύτερη προοπτική το σχέδιό τους να κοσμήσει το εξώφυλλο ενός μικρού περιοδικού, που μπορεί να φτιαχτεί μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος, το οποίο θα περιλαμβάνει τα εικαστικά έργα των παιδιών και τα κείμενα από τις δραματοποιημένες ιστορίες που θα φτιάξουν με πρωταγωνιστή το караβάκι.

Σχέδιο του ζωγράφου Νίκου Γιαλούρη,
στο εξώφυλλο του περιοδικού «Χιόνη»,
Δεκέμβριος 1997

Έργο του ζωγράφου Γιώργου Ζυμαράκη,
στο εξώφυλλο του περιοδικού «Εν Χίω»,
Χειμώνας 1992

Σχέδιο του χαράκτη Σπύρου Σαματά, σε επετειακή κάρτα του έτους 1997 της
Περιηγητικής Λέσχης Χίου

2.6.16 ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Το εάν τα παιδιά υπήρξαν συγκεντρωμένα κατά τη διάρκεια του προγράμματος μπορούμε να το διαπιστώσουμε από την παρατηρητικότητα τους και τις απαντήσεις τους, το ενδιαφέρον, τον ενθουσιασμό και την θέληση συμμετοχής κατά την ώρα των δράσεων και τις δικές τους ερωτήσεις και απορίες.

Για το πρώτο δίωρο προτείνεται ένα μικρό φύλλο προς συμπλήρωση:

«Συμπλήρωσέ με!»

- ❖ 1. Τα κάλαντα και παινέματα συνοδεύουν τα μουσικά όργανα ___ ή ___ .
- ❖ 2. Το έθιμο των Αγιοβασιλιάτικων Καραβιών εντάσσεται στα ευετηριακά έθιμα του _____ .
- ❖ 3. Μήπως θυμάστε κάποιο ή κάποια από τα ονόματα που δίνουν στα πλοία;
- ❖ 4. Μαζί με τον Άγιο Βασίλη στα δίστιχα, αναφέρεται και ο Άγιος _____ που θεωρείται προστάτης των _____ .
- ❖ 5. Στην ομάδα-ενορία που φτιάχνουν το καραβάκι το πλήρωμα έχει κάποιους τίτλους: _____

- ❖ Τα συναισθήματά μου. Πώς αισθάνθηκα σήμερα με όσα είδα και άκουσα;

- ❖ Τι μου άρεσε και τι όχι τόσο από όσα παρακολούθησα:

Απαντήσεις στα ερωτήματα 1-6 (συμπλήρωση λέξεων)

1. τραμπούκα ή τουμπί ή τύμπανα, 2. αγεμού, 4. Άγιος Νικόλαος, ναυτικών,
5. ναύτες, το τζόβενο, ο θερμαστής, ο παινεματής, ο καπετάνιος

Για το δεύτερο δίωρο, ίσως και λόγω της δραματοποίησης και θεατρικότητας των αφηγήσεων που θα παρουσιαστούν, θα βοηθούσε η δράση «ρίχνω τη μπάλα».

Με το πέταγμα της υφασμάτινης μπάλας, την οποία θα πιάνει κάθε παιδί ανά φορά, ο εκπαιδευτικός μπορεί να θέτει ερωτήματα για το πώς αισθάνεται το παιδί (συναισθήματα), τι του άρεσε, τι δεν του άρεσε συμπληρώνοντας τη φράση:

Σήμερα μου άρεσε...

Σήμερα με δυσκόλεψε...

Τώρα, μετά από όσα είδα και άκουσα αισθάνομαι...

και:

Θα ήθελα να ήμουν στην ομάδα που κατασκευάζει караβάκι... (αναφορικά με το ρόλο που λαμβάνουν τα μέλη στην κάθε ομάδα σε κάθε ενορία που κατασκευάζει το караβάκι της πχ. καπετάνιος, παινεματής κ.ά.)

Πρώτο όνομα που έρχεται στο νου για όνομα караβιού....

3. Ο αναστοχασμός και η αξιολόγηση ως εφαλτήριο μελλοντικής δράσης

Η αξιολόγηση είναι μία δύσκολη αλλά αναγκαία διαδικασία όπως επισημαίνει ο Ηλίας Ματσαγγούρας (2006: 284). Στη μέθοδο project, αξιολόγηση σημαίνει κριτική αποτίμηση της δουλειάς από κοινού κατά τον τρόπο διεξαγωγής της όλης διαδικασίας και εκτίμηση των τελικών αποτελεσμάτων δηλαδή της γνώσης και του βιωματικού υλικού που κατακτήθηκε αλλά και των λαθών και προβλημάτων που υπήρξαν (Χρυσοφίδης, 2006). Συνεπώς, περιλαμβάνει τόσο την ετεροαξιολόγηση όσο και την αυτοαξιολόγηση, που αποσκοπεί στην αυτογνωσία, την πρόοδο και βελτίωση της εργασίας και σε καμία περίπτωση στην κατάκριση του ατόμου.

Στο τέλος κάθε δίωρου υπάρχει ένα μικρό φύλλο αξιολόγησης. Εκτός από τις ερωτήσεις που σχετίζονται με τις γνώσεις που έχουν αποκομίσει τα παιδιά υπάρχουν και ερωτήσεις συναισθηματικής φύσεως και βιωματικής. Έτσι λοιπόν, τα παιδιά ανώνυμα μπορούν να καταγράψουν τις πραγματικές τους και αυθόρμητες σκέψεις. Με αυτό τον τρόπο, ο εκπαιδευτικός μπορεί να αντλήσει σημαντικές πληροφορίες σχετικά με την πορεία του εκπαιδευτικού προγράμματος και την εφαρμογή του. Αυτό θα τον οδηγήσει στον αναστοχασμό. Τι πήγε καλά και τι δεν λειτούργησε όπως θα ήθελε; Τι φάνηκε ενδιαφέρον στα παιδιά και ποιο στοιχείο καινούργιο, που προέκυψε από τις συζητήσεις και απαντήσεις των παιδιών έδωσε περισσότερη ώθηση στην εξέλιξη του προγράμματος; Επομένως, θα λάβει ένα σύνολο πληροφοριών, που θα στοιχειοθετήσουν μία ανατροφοδότηση, τόσο για εκείνον προσωπικά, με την ιδιότητα του εκπαιδευτικού, όσο και ειδικά ως προς την εκπαιδευτική διαδικασία (Τριλίβα, 2008), το οποίο θα έχει ως αποτέλεσμα ο εκπαιδευτικός είτε να κρατήσει, είτε να τροποποιήσει τα συγκεκριμένα εκείνα σημεία και κομμάτια του προγράμματος, εφόσον αυτό επαναληφθεί σε μελλοντικό χρόνο.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το παρόν εκπαιδευτικό πρόγραμμα που καταγράφεται σε αυτή την εργασία αποτελεί ένα θεωρητικό σχεδιασμό δράσεων για τη χιακή λαϊκή παράδοση στο πλαίσιο της μη τυπικής εκπαίδευσης και του πώς μπορεί καθένα από τα επιμέρους θέματα να διδαχθεί σε μία ομάδα παιδιών. Τοποθετείται τόσο σε εκπαιδευτικές αίθουσες (μη τυπικής εκπαίδευσης) αξιοποιώντας μάλιστα σύγχρονα τεχνολογικά μέσα (Η/Υ, προτζέκτορας, ηχεία, διαδίκτυο), τα οποία μπορούν να υπηρετήσουν τους παιδαγωγικούς σκοπούς της Λαογραφίας (Δαμιανού, 2013: 227), όσο και σε χώρους Μουσείων (Μουσείο Μαστίχας ΠΙΟΠ και Μουσείο Εσπεριδοειδών Κάμπου Χίου) όπου επιδιώκεται μία διάδραση και συνομιλία των αντικειμένων-εκθεμάτων με τα παιδιά-επισκέπτες, καταδεικνύοντας σε λαογραφική βάση αυτή τη συνεχή συνδιαλλαγή του παρελθόντος με το παρόν. Σίγουρα τα αποτελέσματα θα είναι πολύ ενδιαφέροντα ίσως και εντυπωσιακά για τον εκπαιδευτικό που θα καταπιαστεί με τη συγκεκριμένη θεματολογία καθώς στην πράξη θα φανούν τα δυνατά σημεία του προγράμματος καθώς όμως και οι αδυναμίες που φυσικά σαν σκοπό θα έχουν την διόρθωση και καλύτερη διαχείριση τους σε μελλοντικές δράσεις ή επανάληψη του project.

Μέσα από το πρόγραμμα αυτό των οκτώ δίωρων και των θεματικών ενοτήτων που παρουσιάζονται, τα παιδιά-μαθητές θα έρθουν σε επαφή με τον λαϊκό πολιτισμό, που νοείται ως σύνολο του παραδοσιακού και σύγχρονου λαϊκού πολιτισμού (Κακάμπουρα, 2005: 268) και η μελέτη του οποίου συμβάλλει στη συνειδητοποίηση αρχικά και ενδυνάμωση της *πολιτισμικής ταυτότητας και ενσυναίσθησης*: θα γνωρίσουν την υλική και άυλη πολιτισμική κληρονομιά του τόπου τους, τα έθιμα, τις παραδόσεις τους και την τοπική τους ιστορία (*καλλιέργεια τοπογνωσίας*): η επαφή και μελέτη της τοπικής ιστορίας οδηγεί στην ευαισθητοποίηση των παιδιών-μαθητών με αποτέλεσμα εκείνα να αποκτούν μία εικόνα περισσότερο κατανοητή για τον κόσμο στον οποίο ζουν και να υιοθετούν νέες στάσεις απέναντι στο παρόν (Ασωνίτης&Παππάς, 2006: 15). Παράλληλα, δίνονται όσο το δυνατόν περισσότερα ερεθίσματα στα παιδιά προκειμένου να καλλιεργήσουν δεξιότητες, να ανακαλύψουν καλλιτεχνικές πλευρές του χαρακτήρα τους και να αποκτήσουν γνώσεις μέσα από βιώματα.

Κυρίως όμως, μέσα στο σύγχρονο κόσμο που ζούμε, που όλα τρέχουν με ιλιγγιώδεις ρυθμούς, που πολλές φορές χανόμαστε στην πληθώρα των πληροφοριών, στην αλλαγή των εννοιών, στην προσπάθεια υιοθέτησης του νέου και απόρριψης του παλαιού, είναι

σημαντικό τα παιδιά να αντιληφθούν ότι η παράδοση -όπως και η ενασχόληση με αυτή- δεν είναι κάτι παρωχημένο και ξεπερασμένο αλλά αντίθετα, η παράδοση είναι παρούσα και δυναμική. Και μαζί με τον χρόνο που κυλά, κυλάει κι εκείνη και προσαρμόζεται στις εκάστοτε επικρατούσες συνθήκες. Ολοκληρώνω τη σκέψη μου με τη φράση του Βάλτερ Πούχγερ (2016: 41) :

«...Παράδοση και "πρόοδος" είναι απλώς δύο διαφορετικές πλευρές της ίδιας της ροής της αλληλουχίας πολιτισμικών φράσεων, η μία στραμμένη προς το παρελθόν, η άλλη προς το μέλλον.»

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΗΓΕΣ

Αγιοβασιλιάτικα караβάκια Χίου 2023 (βίντεο).

<https://www.youtube.com/watch?v=AgigLbjmL4w&t=527s> . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Άγνωστη Χίος-Ταξιδιωτικό άρθρο του Γιώργου Μονογιούδη.

<https://diablog.eu/el/taxidia/agnosti-chios-giorgos-monogioudis/> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Αρχοντικό Αντουάνικο.

<https://www.chiosphotos.gr/%CF%87%CE%AF%CE%BF%CF%82-%CF%86%CF%89%CF%84%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AF%CE%B5%CF%82/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%AC%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF> . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Αρχοντικό Αργέντικο.

<https://www.chiosphotos.gr/%CF%87%CE%AF%CE%BF%CF%82-%CF%86%CF%89%CF%84%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AF%CE%B5%CF%82/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B1%CF%81%CE%B3%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF> . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Ασωνίτης, Σ. & Παππάς, Θ. (2006). *Τοπική ιστορία Γ' Γυμνασίου - Βιβλίο Εκπαιδευτικού* (1η έκδ.). Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων (ΟΕΔΒ).

Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά της Ελλάδας. <https://ayla.culture.gr/>

Clay Drum. <https://www.indianidolacadmy.in/musical-instruments/clay-drum.aspx> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Δαβαλάς, Α. (2010). Από την τυπική στην μη τυπική και άτυπη μάθηση. Στο: <http://reviews.in.gr/greece/education/article/?aid=1231056413>, (τελευταία πρόσβαση 10/02/2024)

ΔΗΜΟΣ ΧΙΟΥ - Ψηφιακές Πολιτιστικές και Τουριστικές Διαδρομές στη Χίο: Η περίπτωση του Κάμπου. <https://kampos.chios.gov.gr/eksoteriki-opsi/>

Εικόνα κατασκευής λιλαδωτού (βοτσαλωτού).

https://www.facebook.com/mastelogr/photos/a.786354978058099/1001287139898214/?type=3&locale=el_GR . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Εικόνα: *Τροχοφόρο πλοίο Διονύσου (εικόνα σε γραμματόσημο «2.500 χρόνια Ελληνικού Θεάτρου», κυκλοφορία 26 Μαΐου 1966, Ελληνικά Ταχυδρομεία).*

https://thephilatelists.gr/index.php/kartes-maxima/greece_1966_maxima_1029-nomismata-grammatosima-syilloges . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Εκπομπή “Συνάντησα κι ευτυχισμένους μαστόρους” – 11^ο επεισόδιο «Ξυστά Χίου» (EPT1,2011). Αρχείο της EPT.

Ένωση Μαστιχοπαραγωγών Χίου. <https://www.gummastic.gr/el/>

Εταιρεία παραγωγής χυμών «ΚΑΜΠΙΟΣ ΧΙΟΥ» Α.Ε. <https://chiosgardens.gr/>

Facade decoration. <https://cutesuite.wordpress.com/2011/10/06/facade-decoration/> . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Καταγράφονται τα βοτσαλωτά στο νησί της Κάσου.

<https://maleviziotis.gr/2022/12/10/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CE%B3%CF%81%CE%AC%CF%86%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%B1-%CE%B2%CE%BF%CF%84%CF%83%CE%B1%CE%BB%CF%89%CF%84%CE%AC-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%BD%CE%B7%CF%83%CE%AF-%CF%84/> . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Κατασκευές Μουσειακών Χώρων: Μουσείο Μαστίχας Χίου. <https://e-lignos.com/mousio-mastichas-chiou/> . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Μουσείο Εσπεριδοειδών Χίου (Citrus Memories).

<https://museumfinder.gr/listing/citrus-memories/>

Μουσείο Μαστίχας, ένας χρόνος λειτουργίας. <https://www.aplotaria.gr/1-chios-mastic-museum/> . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Μουσείο Μαστίχας: Το νέο διαμάντι της Χίου.

<https://www.athinorama.gr/travel/2514784/mouseio-mastixas-to-neo-diamanti-tis-xiou/> . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Μουσείο Μαστίχας Χίου - Chios Mastic Museum (βίντεο).

https://www.youtube.com/watch?v=981cOOuWZAE&list=PLFv7oX5QEi-4XJxyqD6qL_oZ_lDI3sDEU&index=6&t=266s . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Μουσείο Μαστίχας Χίου (ΠΙΟΠ). <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Mastixas/to-mouseio.aspx>

National Gallery Prague - Schwarzenberg Palace.

<https://www.prague.eu/en/object/places/773/national-gallery-prague-schwarzenberg-palace-schwarzenbersky-palac>. (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Ναυτικό Μουσείο Χίου <https://chiosnauticalmuseum.gr/>

Οι Ζυγομαλά – Το 9^ο μέρος του αφιερώματος του Βασίλη Αγιαννίδη στον Κάμπο της Χίου με τα σπίτια της οικογένειας Ζυγομαλά. <https://www.aplotaria.gr/zigomala-agiannidis/>. (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Percussion: Ghatam and Udu drum. <https://www.ethnic-percussion.com/> . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Παντελής Θαλασσινός – “Καλησπερίζω Φέρνοντας” (audio).

<https://www.youtube.com/watch?v=lbIPpdGiTyg> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Πυργί.

http://www.wondergreece.gr/v1/el/Perioxes/Xios/Gia_tin_perioxi/Poleis_Xwria/4660-Pyrgi . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Πυργί: Το χωριό της Χίου που εντυπωσιάζει με την αρχιτεκτονική του.

<https://www.bellastories.gr/%CF%80%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%AF%CF%84%CE%BF-%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CF%87%CF%89%CF%81%CE%B9%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B9%CE%B1%CF%82-%CF%87%CE%AF%CE%BF%CF%85/>. (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Πυργί, το χωριό της Χίου που μοιάζει με κέντημα.

<https://www.newsbeast.gr/travel/arthro/2619190/pirgi-to-chorio-tis-chiou-pou-miazi-me-kentima> . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Πυργί: Το χωριό της Χίου που μοιάζει σαν να κεντήθηκε στο χέρι.

<https://www.travel.gr/experiences/travel/pyrgi-to-chorio-tis-chioy-poy-moiazei-san/>. (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Πυργί – Χίος (βίντεο). https://www.youtube.com/watch?v=S51V_V93hGE. (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Squares and circles. Decorative elements -Barcelona buildings.

<https://cutesuite.wordpress.com/2013/05/13/squares-circles-decorative-elements-barcelona-buildings/> . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Sgraffito. <https://en.wikipedia.org/wiki/Sgraffito> . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Σε μια πλαγιά στη Χίο στέκεται ένα βραβευμένο θεματικό Μουσείο που βρίσκεται σε συνεχή διάλογο με τη γη. <https://popaganda.gr/life/mouseio-mastixas-xios-grafeio-kizi/>. (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Τα Μουσεία των Σπετσών. <https://spetses.gov.gr/el/to-nisi-ton-spetsion/moyseia/>

Τα πιο «περίεργα» χωριά της Ελλάδας.

<https://www.newsbeast.gr/weekend/arthro/5260827/ta-pio-perierga-choria-tis-elladas>. (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Udu drum - Tinaja por bulerías (βίντεο).

https://www.youtube.com/watch?v=AsxFbTrA_zI . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Udu, waterdrums and ghatam (βίντεο).

<https://www.youtube.com/watch?v=skeirIWjIU> . (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

Φωτογραφικό αρχείο Μουσείου Μαστίχας, ΠΙΟΠ. <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Mastixas/to-mouseio.aspx>

Χίος: Το ζωγραφιστό χωριό Πυργί και τα περίφημα “ξυστά του”.

<https://www.otoposmas.gr/%CF%87%CE%AF%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%BF-%CE%B6%CF%89%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B9%CF%83%CF%84%CF%8C-%CF%87%CF%89%CF%81%CE%B9%CF%8C-%CF%80%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%AF-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%B1-%CF%80/>. (τελευταία πρόσβαση 28/3/2024)

B. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλαχιώτης Ν.Σ.(2002). Η Ευέλικτη Ζώνη του σχολείου. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων* (6): 5-13.

Αλεξιάδης, Μ. (2010). *Ελληνική και διεθνής επιστημονική ονοματοθεσία της Λαογραφίας*. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Καρδαμίτσα.

Αναιρούση Φ. - Μυλωνάδης Λ. (1995). *Ο Κάμπος της Χίου. Κατοικία και περιβάλλον τον καιρό της ακμής*. Αθήνα: Ακρίτας.

Βαρβούνης, Μ. (2015). *Ελληνικά λαϊκά δρώμενα και τελετουργίες του χειμώνα και του Δωδεκαημέρου*. Αθήνα: Κιβωτός.

Βασιλειάδη, Δ. (1972). *Θεώρηση της Αιγαιοπελαγίτικης αρχιτεκτονικής υπό ανήσυχη γωνία*, Αθήνα.

Coombs, P. A., & Amhed, M. (1974). *Attacking Rural Poverty: How Non-formal Education Can Help*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Γιαλούρη, Ν. (1997). *Τα χωριά της μαστίχας*, Χίος: Άλφα Πι.

Γιαννάκης, Γ. (1980). *Το Πυργί της Χίου : με τους λαογραφικούς θησαυρούς του (ο παραμυθένιος πολιτισμός των Πυργούσων)*, Χίος: Φιλοτεχνικός όμιλος Χίου.

Δαμιανού, Δ. (2013). Οι παιδαγωγικές διαστάσεις της ελληνικής Λαογραφίας και η διδασκαλία της Λαογραφίας στην ελληνική εκπαίδευση. Στο Μ. Α. Αλεξιάδης & Γ. Χ. Κούζας (Επιμ.), *100 Χρόνια Ελληνικής Λαογραφίας 1909-2009: Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου*, 11-13 Μαρτίου 2009. *Λαογραφία: Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας*, 42 (2010-2012), 217-230.

Ενεπεκίδης, Π. (1994). *Η Ελλάδα, τα νησιά και η Μικρά Ασία του Καρόλου Κρουμπάχερ*. Αθήνα: Ωκεανίδα.

Ένωση Μαστιχοπαραγωγών Χίου, (χ.χ). *Η μαστίχα της Χίου, ένα δάκρυ που ευφραίνει, αρωματίζει, ανακουφίζει, γιατρεύει!*, Χίος: Άλφα Πι.

Ζαχαρού-Λουτράρη, Α. (1998). *Χιακή Σφίγγα: η πορεία ενός τοπικού συμβόλου*. Χίος: Ομήρειο Πνευματικό Κέντρο Δήμου Χίου.

Ζαφειράκου, Α. (2000). Μουσεία και σχολεία: διάλογος και συνεργασίες, αναπαραστάσεις και πρακτικές. Στο Α. Ζαφειράκου (Επιμ.), *Μουσεία και Σχολεία: Διάλογος & συνεργασίες. Αναπαραστάσεις & πρακτικές* (σσ. 17-34). Αθήνα: Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός.

Ζολώτας, Γ. (1921). *Ιστορία της Χίου*, Τόμος Α', Αθήναις.

Hein, G. (2016). Μουσειακή εκπαίδευση. Στο: Macdonald, Sh. (επιμ.), *Μουσείο και Μουσειακές Σπουδές: ένας πλήρης οδηγός*. Μτφρ. Δ. Παπαβασιλείου. (σσ. 471-487). Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Ήμελλος Στεφ. Δ. (1995). *Ιστορικά και μεθοδολογικά της ελληνικής Λαογραφίας*, τεύχος Α', Αθήνα: Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων.

Κακάμπουρα, Ρ. (2005). Ο λαϊκός πολιτισμός ως πεδίο διαπολιτισμικής εκπαίδευσης-Μια διδακτική πρόταση. Στο: Τριλιανός Α. & Καραμήνας Ι. (επιμ.), *Πρακτικά Ε΄ Πανελληνίου Συνεδρίου με διεθνή συμμετοχή, Μάθηση και διδασκαλία στην κοινωνία της γνώσης* (σσ.267-274). Αθήνα, Ε.Κ.Π.Α./ Κ.Ε.ΕΠ.ΕΚ.

Κακάμπουρα, Ρ. (2005). Πολιτισμική ταυτότητα και Οικογένεια: Διαγενεακές προσεγγίσεις στη σχολική πράξη, *Κριτική Επιστήμη και Εκπαίδευση* (2): 29-42.

Κακάμπουρα-Τίλη, Ρ. (2006). Από τη συλλογή λαογραφικού υλικού στη διαθεματική προσέγγιση του λαϊκού πολιτισμού. Η καθοδήγηση των πανεπιστημιακών λαογράφων και η αντοπάκριση των δασκάλων. *Λαογραφία* (40): 175-191.

Κακάμπουρα, Ρ. (2010). *Διδακτική του λαϊκού πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση*, Ανάτυπο από τα πρακτικά του 1^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης, Τόμος Β΄, Ε.Κ.Π.Α.-Π.Τ.Δ.Ε. Αθήνα: Σμυρνιωτάκης.

Κακάμπουρα-Τίλη, Ρ. (2012). Ο Ν. Γ. Πολίτης και οι εκπαιδευτικοί ως συλλογείς λαογραφικού υλικού. Στο: *Ο Νικόλαος Πολίτης και το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας*. Τόμος Α΄. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Μέγαρον Ακαδημίας Αθηνών, 4-7 Δεκεμβρίου 2003 (σσ. 325-342). Αθήνα: Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας.

Κακάμπουρα, Ρ. (2016). Βιογραφική/ βιοματική μέθοδος διδασκαλίας: Ερευνώντας την οικογενειακή ιστορία στη σχολική πράξη. Στο: Φ. Πολίτης, Ι. Φουρίδης, Σ. Χανδόλιας (επιμ.) *Πρακτικά 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα Ζητήματα θεωρίας και πράξης στην εκπαίδευση: σύγχρονες τάσεις και κατευθύνσεις*. (σσ. 284-293). Γύθειο: Σύλλογος Εκπαιδευτικών Π.Ε. Λακωνικής

Κακάμπουρα, Ρ. και Κασσαβέτη Ο. (2018). *Οπτική Εθνογραφία και Εκπαίδευση*, Αθήνα: Πεδίο.

Καλλιδικίδου, Α. (2017). *Μουσείο Μαστίχας Χίου*, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Καπανιάρης, Α. (2017). *Λαϊκός Πολιτισμός και Εκπαίδευση: Ο ρόλος της Πληροφορικής και των Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνιών στην παραγωγή ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού* (Διδακτορική διατριβή) Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ρόδος.
Διαθέσιμο στον διαδικτυακό σύνδεσμο
<http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/40778#page/4/mode/1up>

Καραμανές, Ε. (2017). Ο Άγιος Νικόλαος στον λαϊκό βίο και πολιτισμό. Στο: Γκασούκα Μ., Καπανιάρης Α. (επιμ.), *Ο λαϊκός πολιτισμός και η ναυτική παράδοση του Αιγαίου*. (σσ.211-224). Βόλος: Δημητριάδος.

Καραμουσλής, Θ. (2002). Η τραμπούκα, *Χιόνη* (130): 29

Κασσιώτης, Ν. (1950). *Η Χίος: Γεωγραφία με ιστορικές και αρχαιολογικές σημειώσεις*, Χίος: Εκδόσεις Νίκου Α. Κασσιώτη.

- Κασσωτάκης, Μ. και Φλουρής, Γ. (2005). *Μάθηση και Διδασκαλία..* Τόμος Β', Αθήνα.
- Katz, L., Chard, S. (2011) *Η μέθοδος project η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της δημιουργικότητας των παιδιών της προσχολικής ηλικίας.* Αθήνα: Διάδραση.
- Κέντρον Ερεύνης και Προβολής της Εθνικής Μουσικής (2017). *Ανοίξτε την πόρτα σας! Κάλαντα Χριστουγέννων, Πρωτοχρονιάς, Φώτων. Αρχείο Σίμουνα Καρά 1958-1976.* Αθήνα.
- Κολλιάρης, Γ. (1999). Η χιώτικη μαστίχα από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Στο: *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου «Η Μαστίχα της Χίου: Παράδοση και Σύγχρονες Πρακτικές, 3-5 Οκτωβρίου 1997»* (σσ.241-247). Χίος: Υπουργείο Αιγαίου.
- Κόπτσης Αλέξανδρος (2009). Βασικές αρχές της σύγχρονης Διδακτικής και η εφαρμογή τους στη μεθοδολογία Project, <http://www.pi-schools.gr/download/publications/epitheorisi/teyχος15/016-028.pdf>, τελευταία πρόσβαση στις 09/03/2024.
- Κοτατής, Ε. (2017). *Οι θησαυροί του Κάμπου.* Χίος: Άλφα Πι.
- Κουβέλη, Α. (2000). *Η σχέση των μαθητών με το μουσείο: Θεωρητική προσέγγιση, έρευνα στην Αθήνα και στην Ικαρία, Εκπαιδευτικά προγράμματα.* Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Κουντουριάδης, Κ. (1999). Ο Γιώργος Σταγκούλης και το Χιακό Συνεταιριστικό Κίνημα. Στο: *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου «Η Μαστίχα της Χίου: Παράδοση και Σύγχρονες Πρακτικές, 3-5 Οκτωβρίου 1997»* (σσ.261-264). Χίος: Υπουργείο Αιγαίου.
- Κοψίδης, Ρ. (1973). Χίος: τα "περιβολόσπιτα" του Κάμπου, *Κάνιστρο* (4): 140-141
- Κυριακίδης, Σ. (1922). *Ελληνική Λαογραφία. Μέρος Α'. Μνημεία Λόγου.* Αθήνα: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου.
- Lacarrière, J. (1975). *Το Ελληνικό Καλοκαίρι.* Μτφρ. Ι. Χατζηνικολή, Αθήνα: Χατζηνικολή, 2005.
- Λαϊνιάς, Δ. (1996). Η Πρωτοχρονιά της παράδοσης και του στίχου. *Χιόνη* (58): 6-7
- Λουκά - Μίση, Γ. (2009). *Πυργί : χαράζοντας τους σχίνους .. τους τοίχους ... το χρόνο ...*, Χίος: Μορφωτικός Σύλλογος Πυργίου "Γιώργος Θεοτοκάς".
- Λουκάτος, Δ. (1968). *Λαογραφία-Εθνογραφία. Εναρκτήριο λόγος στη Φιλοσοφική Σχολή Ιωαννίνων.* Ιωάννινα.
- Λουκάτος, Δ. (1984). *Χριστουγεννιάτικα και των εορτών.* Αθήνα: Φιλιππότη.
- Μακριδάκης, Γ. (1998). Αγιοβασιλιάτικα Βαποράκια. *Πελιναίο* (4): 20-23
- Μαστοράκης, Γ. (1994), (επιμ.). *Περιήγηση στα μνημεία του Κάμπου.* Χίος: Ομήρειο Πνευματικό Κέντρο Δήμου Χίου, Σύλλογος Προστασίας Κάμπου, Σύλλογος Οικολογίας Περιβάλλοντος Χίου.

Ματσαγγούρας, Η. (2000). Η ομαδοσυνεργατική διδασκαλία: «Γιατί», «Πώς», «Πότε» και «για Ποιους» στο Διήμερο Επιστημονικό Συμπόσιο: *Η εφαρμογή της ομαδοκεντρικής διδασκαλίας- Τάσεις και εφαρμογές*, Θεσσαλονίκη, 7-18.

Ματσαγγούρας, Ηλ. (2006). *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση. Εννοιοκεντρική αναπλαισίωση και σχέδια εργασίας*. Αθήνα: Γρηγόρη.

Μέγας, Γ. (1939). *Η Λαογραφία και η συμβολή των διδασκάλων εις το έργον αυτής. Ανάπτυπο από το βιβλίο του Γ.Ν. Παλαιολόγου, Ο Θεσμός των Παιδαγωγικών Ακαδημιών και η Μαράσλειος Παιδαγωγική Ακαδημία*. Αθήνα.

Μέγας, Γ. (1988). *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*. Αθήνα: Εστία

Μελαγράκης Χ. (1992). “Εμάς το βαποράκι μας νικά τα βαποράκια...”. *Εν Χίω* (3): 3-4

Μελέκος, Σ. (2002). Τα κάλαντα. *Χιόνη* (130): 27-28

Μερακλής, Μ. (2011). *Παιδαγωγικά της Λαογραφίας*, Αθήνα: Ιωλκός.

Μερακλής, Μ. (2011). *Ελληνική Λαογραφία, Κοινωνική συγκρότηση, ήθη και έθιμα, λαϊκή τέχνη*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Μουτσάτσος, Γ. (2005). *Σήματα εσπεριδοειδών Χίου*. Χίος: Πελινναίο.

Μπαμπάλης, Θ. (2011). *Η κοινωνικοποίηση του παιδιού στη σχολική τάξη. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού*. Αθήνα: Διάδραση.

Μπαμπάλης, Θ. (2012). *Η ζωή στη σχολική τάξη*. Αθήνα: Διάδραση.

Μπόγδανος, Ν. (επιμ.) (2005). *Παραδοσιακά κρουστά. Παραδοσιακά και θεραπευτικά κρουστά από όλο τον κόσμο*. Αθήνα: Fagotto.

Μπούρας, Χ. (1970). *Ξυστά-Sgraffiti στην ανώνυμη αρχιτεκτονική, Ανάτυπον εκ του Ε' τόμου της Επιστημονικής επετηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιον*.

Νικονάνου, Ν. (2010). *Μουσειοπαιδαγωγική: Από τη θεωρία στην πράξη*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Νικονάνου, Ν. (2015). Μουσεία και τυπική εκπαίδευση. Στο Ν. Νικονάνου (Επιμ.), *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα* (σσ. 89-112). Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Ανακτήθηκε 10/03/2024, από τη διεύθυνση https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/715/2/02_chapter_4.pdf

Νικονάνου, Ν. (επιμ.) (2015). *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα*, Αθήνα: Κάλλιπος.

Νομαρχία Χίου, (1988). *Χίος: Ιστορία και Τέχνη*, Χίος.

Ξύδα, Μ. (1982). *Βοτσαλωτές αυλές της Χίου*. Χίος: Καραβία.

Ξύδα, Μ. (επιμ.) (2000). *Τα Ξυστά στο Πυργί της Χίου. Διατήρηση και αποκατάσταση*

των κτιριακών όψεων στο Πυργί της Χίου: *Raphael Program code 97/F 1998-1999*, Χίος: Άλφα Πι.

Ξύδα, Μ. (2005). *Τα μαθηματικά στη Λαϊκή Τέχνη της Χίου*, Χίος: Πυξίδα.

Οικονόμου Α. (2014). *Υλικός Πολιτισμός: Θεωρία, Μεθοδολογία, Αξιοποίηση*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Οικονόμου, Α. (2017-2018). Πολιτιστική κληρονομιά, υλική και άυλη: δύο όψεις του ίδιου νομίσματος; Το παράδειγμα της αγροδιατροφικής παράδοσης. *Εθνολογία* (17): 5-38

Παντελάκης, Κ. (1992). Τα ξυστά του Πυργιού. Στο: *Ένα Κειμήλιο. Το Πυργί της Χίου* (σσ. 159-172). Αθήνα: Σύλλογος Πυργουσών Αττικής «Το Πυργί Χίου».

Πασχαλίδου, Ε. (2004). *Η διδασκαλία του μαθήματος της λαογραφίας στα προγράμματα των παιδαγωγικών ακαδημιών. Η συμβολή των δασκάλων στην ανάπτυξη των λαογραφικών σπουδών* (Διδακτορική διατριβή). Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό σύνδεσμο: <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/21235#page/1/mode/2u>

Περίκος, Γ. (1988). *Μαστίχα, η κόρη της Χίου*, Αθήνα: Όμηρος.

Πετρόπουλου, Δ. (1969). Μητραγύρται-Μηναργύται. *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας* (20-21): 106-112

Πικιώνης, Δ. (2000). *Η αρχιτεκτονική της Χίου : από την γενουατική κατάκτηση μέχρι των ημερών μας*, Αθήνα: Ίνδικτος.

Πολίτης, Ν. (1909). «Λαογραφία». *Λαογραφία* (Α'): 3-18

Πούχγερ, Β. (2016). Η έννοια της παράδοσης στις επιστήμες του πολιτισμού. Στο: Βαρβούνης Μ. & Σέργης Μ. & Δαμιανού Δ. & Μαχά-Μπιζούμη Ν. & Θεοδωρίδου Γ. (επιμ.), *Η διαχείριση της παράδοσης. Ο λαϊκός πολιτισμός ανάμεσα στον φολκλορισμό, στην πολιτιστική βιομηχανία και τις τεχνολογίες αιχμής*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλη.

Πρώιος, Ισ. (1992α). Τα Μαστιχόχωρα. Στο: *Ένα Κειμήλιο. Το Πυργί της Χίου* (σσ. 36-40). Αθήνα: Σύλλογος Πυργουσών Αττικής «Το Πυργί Χίου».

Πρώιος, Ισ. (1992β). Ο σχίνος και η παραγωγή της Μαστίχας. Στο: *Ένα Κειμήλιο. Το Πυργί της Χίου* (σσ. 201-204). Αθήνα: Σύλλογος Πυργουσών Αττικής «Το Πυργί Χίου».

Σαμουηλίδης, Χ. (1985). *Ιστορία του Ποντιακού Ελληνισμού*. Αθήνα: Αλκυών.

Σουλακέλλης, Θ. (2004). *Κάλαντα, Καλήμερα και πάντα και του χρόνου*. Αθήνα: Κέντρο Αιγαιακών Λαογραφικών Μουσικολογικών Ερευνών.

Smith, A. (1962). *The Architecture of Chios : subsidiary buildings, implements and crafts*, London : Alec Tiranti.

Τρεχαντζάκης-Κουτελής, Γ. (1997). Τα Βαποράκια. *Χιόνη* (70): 6-19

Τριλίβα, Σ. (2008). *Βιωματική μάθηση : ένας πρακτικός οδηγός για εκπαιδευτικούς και ψυχολόγους*. Αθήνα : Τόπος.

Τσιλιμένη, Τ. (1999). Εκπαιδευτικά προγράμματα λαογραφικών μουσείων και σχολείο. Πολιτισμική μόρφωση – Αισθητική δημιουργία. Στο: Αναγνωστόπουλος, Β. (επιμ.), *Λαϊκή παράδοση και σχολείο* (σσ. 163-177). Αθήνα: Καστανιώτη.

Τσιροπινά, Σ. (2012). *Η θεατρικότητα των Χιακών εθίμων του εορτολογίου. 1.Πρωτοχρονιάτικα караβάκια-Λάζαροι*. Χίος: Αιγέας.

Τσιροπινά, Σ. (2016). Τα καλοχρονιάτικα караβάκια της Χίου και η σύνδεσή τους με τους πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία. *Φάρος* (1):27-39

Τσικνής, Α. (2002). “Σηκώνουν άγκυρα” τα Αγιοβασιλιάτικα караβάκια. *Χιόνη* (130): 20-24

Τσώλη, Κ., Μπαμπάλης, Θ. (2023). *Δεξιότητες ζωής: θεωρία και εφαρμογές για εκπαιδευτικούς και γονείς*. Αθήνα: Διάδραση.

UNESCO (1989). Σύσταση για την προστασία του παραδοσιακού πολιτισμού και της λαογραφίας. (Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore: UNESCO).

Φασουλάκης, Σ. (επίμ.) (1997). *Στυλιανού Γ. Βίου Χιακή Λαογραφία. Επιλογή*. Χίος: Φιλοτεχνικός Όμιλος Χίου και Ομήρειο Πνευματικό Κέντρο Δήμου Χίου.

Φίλιας, Β. (1988). Παρατηρήσεις πάνω στις κοινωνικές επιπτώσεις της Γενοβέζικης παρουσίας στη Χίο. Στο: *Χίος – Γένοβα. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου (Χίος, 24-28 Σεπτεμβρίου 1987). Στα πλαίσια του Προγράμματος Columbus '92. Έκδοση Νομαρχίας Χίου* (σσ. 95-98). Αθήνα: Ακρίτας.

Φουντούλης, Ι. (1971). *Λογική Λατρεία*. Αθήνα: Αποστολική Διακονία της Ελλάδος.

Φωτοπούλου, Σ-Β. (2016). «Άυλη πολιτιστική κληρονομιά». Στο: Φωτοπούλου, Σ.-Β. (επιμ.), *Ώψεις της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στη Χίο*, σσ. 8-29. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Van Gennep, A. (1960). *The Rites of passage*. London: Routledge-Kegan Paul.

Valasiadis, Katsadoros, Kakampoura & Fokides (2017), Project “Topognosia”, Strengthening local identity through digital games in education. In: *The Proceedings of International Conference on Information, Communication Technologies in Education 2017, 6-8 July 2017* (pp.260-270). Rhodes

Witcomb, A. (2016). Διαδραστικότητα: Προχωρώντας πιο πέρα. Στο: Macdonald, Sh. (επιμ.), *Μουσείο και Μουσειακές Σπουδές: ένας πλήρης οδηγός*. Μιτρ. Δ. Παπαβασιλείου. (σσ. 489-500). Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Χρυσ αφίδης Κ.(2006). *Βιωματική – επικοινωνιακή διδασκαλία*. Αθήνα: Gutenberg.

Ψαθάς, Α. & Μητρακλή-Ψαθά, Β. (1970). Ο Σκοπός Ανατολικής Θράκης. Αθήνα: Εταιρία Θρακικών Μελετών.